

การก่อตัวของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่และการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การศึกษาเรื่องการก่อกำเนิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำที่ผ่านมานั้น มักจะเน้นปัจจัยการคุกคามของตะวันตกเป็นสาเหตุทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเห็นถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับรัฐ พระองค์จึงทรงกระทำการปฏิรูปการปกครองทำให้เกิดรัฐแบบใหม่ขึ้นมา การอธิบายเช่นนี้วางอยู่บนพื้นฐานความคิดสองประการ ประการแรก คือ ความศรัทธา เชื่อมั่น ในองค์พระมหากษัตริย์หรือสถาบัน จึงทำให้ไม่มีผู้ใดตั้งคำถามกับความเชื่อพื้นฐานของกันว่า เหตุที่พระมหากษัตริย์ของไทยทรงสามารถเห็นถึงภัยอันตรายนั้นทำให้พระองค์ทรงกระทำการปฏิรูปการปกครองนั้นเกิดจากความฉลาดรู้เท่าทันสถานการณ์ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ซึ่งแท้ที่จริงแล้วในทุกยุคทุกสมัยและทุกสังคมย่อมมีคนฉลาดเกิดขึ้นมากมายเสมอ แต่คนฉลาดเหล่านั้นก็มีใคร่มีบทบาทเป็นผู้กระทำทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทุกคนไป แม้ว่าคนฉลาดบางคนจะเป็นพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกันก็ตาม ทั้งนี้การอธิบายการกระทำใด ๆ ของพระมหากษัตริย์จึงไม่อาจอธิบายจากแง่มุมของความฉลาดเท่านั้น แต่ต้องอธิบายพ่วงทางภูมิปัญญาที่ลึกซึ้งทำให้พระมหากษัตริย์กระทำการนั้น ๆ ภายใต้งู้อใจของสภาวะแวดล้อมของพระองค์ ประการที่สอง การเน้นว่าปัจจัยภายนอกมีผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากเกินไป ก็ทำให้มองไม่เห็นถึงพ่วงทางภูมิปัญญาของพระมหากษัตริย์ในการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเป็นการละเลยพ่วงสร้างสรรคของมนุษย์ที่มีปฏิสัมพันธ์กับสภาวะแวดล้อมไป

ในบทนี้จะได้อธิบายถึงพ่วงทางภูมิปัญญาที่ลึกซึ้งทำให้พระมหากษัตริย์ของไทยทรงสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา พ่วงทางภูมิปัญญาที่สำคัญยิ่งที่ส่งผลให้พระองค์ทรงกระทำการ อันยังผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไพศาลในสังคมไทยดังกล่าวข้างต้น ก็คือสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิธีของประวัติศาสตร์ของประเทศสยามให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้า

รากฐานทางความคิดของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่

การที่จะเข้าใจพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีรัชกาลที่ 4 และ 5 ทรงสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา ขึ้นไต่แก่นักทางประวัติศาสตร์ที่จะกล่าวละเอียดต่อไปนั้น จำเป็นที่จะต้องเข้าใจรากฐานทางความคิดซึ่งเป็นผลมาจากความคลั่งคลายเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่ดำเนินมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่เป็นรากฐานของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ไต่แก่ ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา และความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์

ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา : เวลาของสังคมและเวลาของมนุษย์

กล่าวได้ว่านักวิชาการจำนวนไม่น้อยที่เคียว ที่ให้ความสนใจในความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาของชนชั้นนำในรัชกาลที่ 4 ในฐานะที่เป็นรากฐานทางภูมิปัญญาที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมไทยทั้งในรัชกาลที่ 4 และต่อ ๆ มา โดยพิจารณาว่าในช่วงเวลาดังกล่าวได้เกิดความคิดเรื่องความก้าวหน้าขึ้นในสังคมไทยซึ่งปรากฏว่าได้เริ่มมีการใช้คำต่าง ๆ ที่มีความหมายทางเวลาแบบใหม่อย่างหลากหลาย เป็นต้นว่า "ความเจริญของพระราชอาณาจักร" "ความศิวิไลซ์" หรือ "ความมีอารยธรรม" คำต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนหมายถึง "ความก้าวหน้า" อันนับได้ว่าเป็นคำที่บ่งบอกถึงความคิดทางเวลาแบบใหม่ที่มนุษย์และสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ก้าวหน้าขึ้น

แต่อย่างไรก็ตาม คำอธิบายเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาดังกล่าวนี้ เท่าที่ผ่านมามีให้ความสำคัญต่อการเกิดความคิดเช่นนี้แก่อิทธิพลจากตะวันตก เนื่องจากการปรากฏอย่างหลากหลายของคำเหล่านี้ในช่วงเวลาที่สังคมไทยมีการติดต่อกับสัมพันธ์กับตะวันตกในหลาย ๆ ด้าน การให้ความสำคัญแก่อิทธิพลตะวันตกว่าเป็นพลังสำคัญที่ทำให้เกิดความคิดทางเวลาแบบใหม่ เป็นการละเลยความเปลี่ยนแปลงของพลังทางภูมิปัญญาภายในสังคมไทยเอง ซึ่งยังคง

ทำให้ไม่สามารถเข้าใจได้ถึงความคิดตายและพลังของความคิดทางเวลาได้อย่าง
 ชัดเจน ทั้งนี้เพราะความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้านั้นมิได้เกิดขึ้นเพียงเพราะการ
 ขยายวิหิตผลทางความคิดจากตะวันตกที่ขนานนำเห็นว่าดีกว่าความคิดเดิมในสังคม
 ไทยเท่านั้น แต่กระบวนการเกิดขึ้นของความคิดใหม่ย่อมมีความซับซ้อน เริ่มตั้งแต่
 การตัดสินใจว่าคุณค่าว่าสังคมใดมีความก้าวหน้าหรือดีกว่าที่จะต้องมีการฐานทาง
 ความคิดชุดใหม่รองรับอยู่ มิฉะนั้นการตัดสินใจให้คุณค่าในลักษณะดังกล่าวจะเกิดขึ้น
 ไม่ได้ ประการสำคัญก็คือความคิดทางเวลานั้นเป็นความคิดที่ผูกพันกับความคิด
 เกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์และสังคมที่มนุษย์ดำรงอยู่ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาถึง
 ความคิดเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์และความคิดเกี่ยวกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจึงจะเป็น
 พื้นฐานให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาต่อไป เนื่องจากว่า
 ความคิดเกี่ยวกับชีวิตและความคิดเกี่ยวกับสังคมใด ๆ ย่อมมีมิติของเวลากำกับอยู่
 และความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์และความคิดเกี่ยวกับ
 สังคมจะส่งผลให้ความคิดทางเวลาเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ความคิดทางเวลามีพลังอำนาจในการกำหนดพฤติกรรมทางสังคมของ
 มนุษย์อย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ มีผลต่อการที่มนุษย์จะจัดการกับชีวิตของตนว่าตนควร
 จะทำอะไร เมื่อใด เพื่ออะไร เช่นจะทำบุญเพื่อมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้นในชาติหน้าหรือว่า
 จะขยันทำมาหากินเพื่อชีวิตที่ดีในชาตินี้ จะบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อความหลุดพ้น
 เฉพาะตัวโดยเร็ว หรือจะอุทิศชีวิตเพื่อความก้าวหน้าของชาติยิ่ง ๆ ขึ้นไป
 ความคิดทางเวลาก็เช่นเดียวกับความคิดอื่นของมนุษย์ คือมีความเปลี่ยนแปลงไปตาม
 เงื่อนไขสภาพแวดล้อมของเขา และเมื่อความคิดทางเวลาเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่ง
 ผลให้พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปด้วย

ความคิดทางเวลาของคนในสังคมจารีตผูกพันอยู่กับจักรวาลวิทยาแบบ
 ไตรภูมิ ที่มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในภูมิต่าง ๆ นานแสนนานนับชาติไม่ถ้วน จนกว่า
 จะบรรลุนิพพาน เวลาที่มีความหมายต่อมนุษย์ในชีวิตนี้ (หรือในขณะที่มีชีวิตอยู่ใน
 มนุษยภูมิ) อาจแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ เวลาของมนุษย์ กับเวลาของสังคม
 เวลาของมนุษย์มีไม่เกินหนึ่งร้อยปี เป็นเวลาแห่งความไม่แน่นอนหรือมีลักษณะ

อนิจจัง ตั้งอยู่ไม่ไถ่กันหรือมีทุกข์ลักษณะ ทั้งนี้ เพราะแท้ที่จริงแล้วทุกสิ่งรวมทั้ง
 ความมนุษย์เองปราศจากตัวคนที่เที่ยงแท้หรือมีอนัตตลักษณะ ดังนั้นมนุษย์จึงควรรู้ใช้
 เวลาของตนไปในการประพฤติธรรมเพื่อบรรลุความรู้แจ้งในไตรลักษณ์จนได้นิพพาน
 ในกาลข้างหน้า ส่วนเวลาของสังคมนั้นมีระยะเวลายาวนานกว่าแต่ก็มีลักษณะอนิจจัง
 เช่นกัน เวลาของสังคมที่มีความหมายต่อมนุษย์ในยุคของพระพุทธเจ้าองค์ที่ 4
 แห่งภัททกาลมีระยะเวลา 5000 ปี เป็นเวลาที่สังคมค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปใน
 ทางเสื่อมลง ๆ ทุกทีจนเกิดกสิยุคที่มนุษย์ต้องล้มตายลง

ชีวิตของมนุษย์ในเวลาที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้นถือว่าเป็นชีวิตที่มี
 ความทุกข์ มนุษย์ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงชีวิตของตนได้มากนัก เพราะเวลาที่มี
 ลักษณะเช่นนี้เป็นกฎธรรมชาติที่จะต้องเป็นไปเช่นนั้นอย่างแน่นอน และที่สำคัญ
 คือในระยะเวลายาวไม่เกินหนึ่งร้อยปีที่มีชีวิตอยู่มนุษย์ไม่สามารถกำหนดสภาพและวิถี
 ชีวิตของตนได้ทั้งหมดเนื่องจากชีวิตในชาตินี้หรือขณะที่มีชีวิตในมนุษย์ภูมิได้ถูกกำหนด
 ไว้แล้วโดยอดีต กรรมในชาติก่อน ๆ การมีชีวิตอยู่มีความหมายแค่เพียงการ
 ประพฤติธรรมตามวาสนาของตนเพื่อจะหลุดพ้นจากความทุกข์ในชาติต่อ ๆ ไปซึ่งจะ
 ต้องใช้ระยะเวลาอีกยาวนานจนนับชาติไม่ถ้วน

กฎแห่งเวลาที่ว่าเวลาดำเนินมาจากอดีตอย่างไรและจะดำเนินต่อไป
 ในอนาคตอย่างไรเป็นกฎธรรมชาติ (ธรรมชาติ) ซึ่งจะต้องเป็นเช่นนั้นอย่างหลีกเลี่ยง
 ไม่ได้ กล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงดำเนินไปภายใต้กฎเกณฑ์ที่ตายตัว มนุษย์ไม่
 สามารถกำหนด "เวลา" หรือกำหนดความเปลี่ยนแปลงได้ กล่าวอีกนัยยะหนึ่งก็คือ
 มนุษย์ไม่ใช่ผู้กำหนดเวลา แต่เวลากำหนดสภาพชีวิตและสังคม เช่นกสิยุคซึ่งจะมาถึง
 อย่างแน่นอนเป็นยุคที่คนทั้งหลาย (ซึ่งอดีตกรรมกำหนดให้มาเกิดในช่วงนั้น) ต้องล้ม
 ตายลงอย่างทุกข์ทรมาน ถ้ามนุษย์ทำกรรมดี (กุศลกรรม) จะต่อไปเกิดในช่วง
 เวลาที่ดีและมีอายุยืนยาว ถ้าทำกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) จะต่อไปเกิดในช่วงเวลา
 ที่เลว เช่นกสิยุคดังกล่าวข้างต้น

คนในสังคมจารีตที่มีความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิจะไม่ให้ความสำคัญแก่เวลาตามประสบการณ์ กล่าวคือ ไม่ให้ความสำคัญแก่ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงของชีวิตและสังคมว่าดำเนินมาและดำเนินไปอย่างไร เชื่อในการค้ำค้ำลายเปลี่ยนแปลงของชีวิตและสังคมซึ่งจะต้องเป็นเช่นนั้นตามกฎแห่งเวลาของพุทธศาสนา ดังกล่าวมาแล้ว ทั้งนี้ แม้ว่าในความเป็นจริงเขาจะไม่ได้มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาซึ่งสังคมเสื่อมลง แต่เขาจะเชื่อว่าสังคมเสื่อมลงเรื่อย ๆ ตามคติปัญจอินทรชาน และจะเร่งทำบุญให้ทานสร้างสมบุญบารมีเพื่อจะได้ไปเกิดในช่วงเวลาที่ดี คือ ยุคพระศรีอารย

ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาที่ค้ำค้ำมาจากสมัยต้นรัตนโกสินทร์ในหมู่นักชั้นนำเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ชนชั้นนำได้มีประสบการณ์ใหม่จากสภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการค้าต่างประเทศที่มีลักษณะเป็นธุรกิจมากขึ้น คือมีการลงทุนในการผลิต มีการวางแผนการค้า ตลอดจนการศึกษาค้นคว้าเพื่อพัฒนาการผลิต¹ ทำให้ขุนนางและไพร่จำนวนหนึ่งมีความคิดที่ให้ความสำคัญแก่ความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น เป็นเหตุผลที่มีรากฐานอยู่บนความจริงเชิงประสบการณ์และความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์มากกว่าเดิม² ทั้งหมดนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชนชั้นนำมีความคิดต่อชีวิตของมนุษย์ต่างไปจากเดิม เริ่มเห็นว่ามนุษย์สามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนได้มากขึ้นด้วยคุณลักษณะของตัวมนุษย์เอง ความเปลี่ยนแปลงของทรรศนะต่อชีวิตมนุษย์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นชัดเจนจากหนังสือเรื่องนางนพมาศ ซึ่งตัวเอกคือนางนพมาศนั้นนอกจากจะประสบความสำเร็จในทางโลกอย่างสูงแล้วยังมีส่วนช่วยเหลือผู้อื่นด้วยปัญญาอันเฉลียวฉลาด เช่นทำให้ผู้ที่เคยประพฤติกวีฉกพลาค " . . . ก็นับว่ากสิบศว์ได้ช่วยเหตุผลคือปัญญาของ

¹นิชิ เอียวสวีสต์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," ใน ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพมหานคร: ชัมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 96-106.

²เรื่องเดียวกัน, บทที่ 4.

ช้านอนพมาศ . . .³ ชีวิตของมนุษย์เริ่มไม่ได้ถูกกำหนดมาจากกรรมเก่าใน
 ชาติก่อน ๆ แต่สามารถจะเปลี่ยนวิถีชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่นโดยอาศัยสติปัญญา
 ที่ตนมีอยู่ และการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้มีความหมายมากขึ้นกว่าที่จะทำความรู้จักใน
 หัสกไตรลักษณ์และสำนึกว่าชีวิตเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เท่านั้น แต่มนุษย์
 สามารถและพึงสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่จะตกทอดเป็นมรดกแก่คนรุ่นหลัง ดังที่
 ผู้ประพันธ์นางนพมาศในรัชกาลที่ 3 พยายามแสดงให้เห็นว่านางนพมาศได้สร้าง
 สรรค์สิ่งใหม่ที่มีค่าคือ "โคมลอยรูปคอกกระมุท" ขึ้น ซึ่งทำให้นาง "มีชื่อเสียง
 ปรากฏอยู่ในแผ่นดิน" และยังพยายามแสดงให้เห็นด้วยว่าสิ่งใหม่ที่ได้รับการ
 สร้างสรรค์ขึ้นนี้ได้รับการสืบทอดเป็นเวลายาวนาน ดังคำว่า

. . . ครั้นถึงโคมรูปคอกกระมุทของช้าน้อย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 . . . ครุสุมว่าโคมลอยอย่างนี้งามประหลาดยิ่งหาเคยมีไม่ . . .
 ก็คำร่ำว่าช้านอนนี้มีปัญญาฉลาดสมที่เกตุในคุระกุนนิกปรารชัญ กระทำ
 ถูกทองควรจะได้เอาเป็นเบี่ยงงออย่างใด จึงมีพระราชบริหารบำหนัก
 สัปสรรวา แต่สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับภักษัตริย์ในสยามประเทศ
 ถึงการกำหนดคนกษัตริย์วันเพ็ญเดือน 12 . . . ก็ให้กระทำโคมลอยเป็น
 รูปคอกกระมุทหุทิศสักการบูชาพระพุทธรูปนามมาทานที ทรูปเทา
 กัสปาวสาน อันว่าโคมลอยรูปคอกกระมุทก็ปรากฏมาจนเท่าทุกวันนี้
 แต่คำโลกสมมุติเปลี่ยนชื่อเรียกว่าลอยกระทงทรงประทีป เหตุดังนี้
 ช้านอนผู้ชื่อนางนพมาศก็ถึงซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดินโดยบางหนึ่ง
 . . .

การอธิบายสิ่งใหม่ที่ถูกรังสรรค์ขึ้นและตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน และ
 การตั้งปณิธานของนางนพมาศที่จะ " . . .ให้มีชื่อเสียงไว้ในแผ่นดินสืบกาลช้านาน

³นางนพมาศ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2513)

หน้า 314-315.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 324.

ให้ได้. . ."⁵ แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาอย่าง ชัดเจน กล่าวคือ ในสังคมจารีตความต้องการมีชื่อเสียงปรากฏไว้ให้คนรุ่นหลัง ใ้ได้รับรู้มันจะไม่เกิดขึ้นเพราะทุกสิ่งรวมทั้งตัวมนุษย์และสังคมถูกถือว่าเป็นอนิจจัง อนัตตา นอกจากนี้ในสังคมจารีตจะไม่ต้องการอะไรใหม่ การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ขึ้นมาไม่มีความหมายอะไร⁶ แต่ผู้แต่งนางนพมาศ อยู่ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ จึงมีความหมายและความสำคัญต่อสังคม วิธีการที่ผู้แต่ง ใช้คือการอธิบายสิ่งที่นางนพมาศสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ที่ดำรงอยู่สืบต่อมาเป็นเวลา ยาวนานและทำให้นางนพมาศมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดิน การอธิบายเช่นนี้น่า จะมีพลังจูงใจอย่างมากให้คนในสังคมสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นในทำนองเดียวกัน กับการสร้างสรรค์ของนางนพมาศ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความคิดทางเวลาที่แตกต่าง ไปจากเดิม กล่าวคือความคิดทางเวลาแต่เดิมนั้นเป็นความคิดที่เวลาความเป็นไปใน ทางที่เชื่อมลง ส่วนความคิดทางเวลาที่ปรากฏในนางนพมาศ เป็นเวลาที่ดำเนินไป เรื่อย ๆ เป็นเวลายาวนานที่ไม่มีนิยยะว่าเชื่อมลง ความคิดทางเวลาที่มีลักษณะ ของการดำเนินไปเรื่อย ๆ เช่นนี้นับเป็นรอยต่อระหว่างความคิดทางเวลาแบบเดิม ที่มีลักษณะเชื่อมลงกับความคิดทางเวลาแบบที่มีลักษณะก้าวหน้าซึ่งเป็นความคิดทาง เวลาที่จะเกิดขึ้นในช่วงเวลาต่อมา ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาในช่วงที่นางนพมาศถูกเขียนขึ้น แม้จะปรากฏขึ้นแล้วดังกล่าวข้างต้นแต่เนื่องจากเป็นระยะเริ่มแรกของการ เปลี่ยนแปลงความคิดเดิมจึงยังคงมีพลังอยู่ เช่นในนางนพมาศนี้เองยังคงปรากฏ

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 281, 282.

⁶ ในสังคมจารีตการกระทำที่ชื่อว่า "ดี" ใ้แก่ การกระทำที่เป็นไปเพื่อ บรรลุนิพพานเท่านั้น การกระทำเพื่อบรรลุนิพพาน เช่นการทำบุญจึงจะมีการจารึก ชื่อไว้ ส่วนการกระทำสิ่งซึ่งในปัจจุบันถือว่าเป็นงานสร้างสรรค์ เช่นการแต่ง วรรณกรรมที่ไม่ใช่วรรณกรรมศาสนาจะไม่มีการระบุชื่อผู้แต่ง

ความคิดเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภพ? สะท้อนให้เห็นว่าความคิดทาง
เวลาของคนในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่สงบเป็นความคิดใหม่อย่างแท้จริง
หนังสืออีกเรื่องหนึ่งที่สะท้อนถึงการมีความคิดทางเวลาแบบใหม่ซึ่งให้ความสำคัญ
แก่เวลาตามประสบการณ์ที่เป็นจริงของมนุษย์ ไม่ใช่เวลาในไตรภพ คือหนังสือ
ขุนช้างขุนแผน วรรณกรรมเรื่องนี้แตกต่างจากเรื่องอื่น ๆ ที่เขียนขึ้นในช่วง
ก่อนหน้าอย่างสำคัญตรงที่

. . . เริ่มเรื่องด้วยการบอกศักราชชัศจุ เจน บอกรัชกาล . . .
ทำให้มีการกำหนดเวลาและสถานที่อย่างแน่นอน . . . ยิ่งกว่านั้นเวลา
และสถานที่ซึ่งกำหนดเช่นนั้นยังเป็นที่เขาใจของคนอ่านว่าเป็นจริง
ผิดกับเรื่องชาดกซึ่งแม้กำหนดเวลาและสถานที่แตกต่างกัน แต่ผู้อ่าน
ก็เขาใจเสียแล้วว่าเป็นเรื่องสมมุติ จึงมีความหมายคำว่า "อดีตกาล
นานไกล" หรือ "กาลครั้งหนึ่ง" เท่านั้น . . .⁸

อย่างไรก็ตามในเนื้อเรื่องของขุนช้างขุนแผนนอกจากจะปรากฏความคิดเรื่องการ
เวียนว่ายตายเกิดในไตรภพแล้ว ยังปรากฏว่าบางครั้งผู้แต่งไม่ได้เคร่งครัดกับ
เวลาที่เป็นจริงในชีวิตมนุษย์ ดังที่มีผู้พบว่า

. . . เมื่อพี่ชายหลายชุมพลคือพระไวยโกรธกับพี่สะใภ้คือศรีมาลา
ศรีมาลาทองแก่ พลายชุมพลมีอายุ 9 ขวบ พลายชุมพลจึงหนีกลับบ้าน
อายุได้ 15 ปีจึงกลับมาทูลพระไวย เสร็จแล้วพระพันวษา
หากคนไปตามขุนแผนกับพลายชุมพลเข้ามา ให้ศรีมาลาออกไปตาม
ศรีมาลาที่ยังทองแก่อยู่ . . .⁹

⁷นางนพมาศ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 156

⁸นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า 396.

⁹ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "แนะนำทางวิจารณ์วรรณคดีประเภท
ร้อยกรอง," ใน แฉกวรรณกรรม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อ่านไทย, 2527),
หน้า 248-249.

ความสับสนไม่ลงรอยกันของความคิดทางเวลายังปรากฏให้เห็นใน "พระราชปวงญา" ของสมเด็จพระราชวังบรมมหาศกคิพลเสถย์ ซึ่งทรงนำความคิดทางเวลาแบบใหม่ ที่เป็นเวลาตามประสบการณ์ของมนุษย์ไปตั้งข้อสงสัยกับความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิ โดยทรงมีพระราชปวงญาต่อพระสงฆ์ ความว่า

... ผู้ใดใคร่กระทำสังฆะเภทในท่ามกลางกลีบ ผู้นั้นจะไปทนทุกข์เวทนา
อยู่จนกว่าสิ้นกลีบ ถ้าวันพรุ่งนี้จะสิ้นกลีบ บุคคลใดทำสังฆะเภทในวันนั้น ก็จะไป
ทนทุกข์เวทนาอยู่ในนรกแคว้นเดียวเท่านั้น. . .¹⁰

และยังทรงมีพระราชปวงญาเกี่ยวกับเวลาอีกข้อหนึ่ง "ว่าด้วยพระอริยมะตไตรจะมา
ตรัสในโลกนี้กำหนดกาลนานเท่าไร"¹¹ ความสงสัยเกี่ยวกับเวลาแบบไตรภูมิ
เช่นนี้เกิดขึ้นเนื่องจากประสบการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไปดังกล่าว
มาแล้ว ทำให้ชนชั้นนำเริ่มมีความคิดทางเวลาที่มีพื้นฐานอยู่บนความจริงตาม
ประสบการณ์ กล่าวคือ

ในความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิ เวลาเป็นสิ่งที่ประสบการณ์ของมนุษย์
ธรรมดาทั่วไปไม่อาจรู้หรือประมาณได้ นั่นคือ โดยประสบการณ์ของมนุษย์แล้วจะ
ไม่สามารถประมาณได้ว่าอีกนานเท่าใดจึงจะสิ้นกลีบ อีกนานเท่าใดพระศรีอารย
จึงจะมาตรัส ฯลฯ และจะไม่ทราบว่าเวลาค่าเป็นมาอย่างไรและจะค่าเป็นต่อไป
อย่างไร ต้องเป็นผู้บรรลุโพธิญาณเช่นพระพุทธเจ้าจึงจะรู้ได้ คนอื่น ๆ ต้องอาศัย
การบอกหรือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจึงจะรู้ แต่ก็จจะรู้อย่างคลุมเครือเท่านั้น
ไม่สามารถระบุหรือกำหนดด้วยประสบการณ์ของปุถุชนได้อย่างชัดเจน กล่าวได้ว่า
เป็นเวลาแบบเหนือจริง

¹⁰พระราชปวงญาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5,
เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร: ศุภสภา, 2513), หน้า 56.

¹¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

ภายใต้กรอบความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิ ช่วงเวลาประมาณหนึ่งร้อยปี ที่มนุษย์มีชีวิตอยู่มีความหมายน้อยมากเมื่อเทียบกับเวลานานแสนนานที่มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิ และแท้ที่จริงแล้วเวลาของมนุษย์เช่นนี้หาได้มีอยู่จริงแต่เป็นมายาตามหลักไตรลักษณ์ ยิ่งเวลาหนึ่งวันก็ยิ่งมีความหมายน้อยลงไปอีก อีกกับความคิดทางเวลาแบบใหม่ที่เวลาหนึ่งวันกลายเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงหรือมีสาระสำคัญสามารถไขประสาทสัมผัส เช่น สายตารักได้จากการเดินทางครบหนึ่งรอบของเข็มนาฬิกา

เนื่องจากกรมพระราชวังบวรมหาศกดิพลเสด็จทรงมีความคิดทางเวลาแบบใหม่ คือเวลาที่มีอยู่จริง รับรู้ได้หรือประมาณได้ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ทั่วไปดังกล่าวนานี้ พระองค์จึงไม่ทรงเข้าพระทัยในเวลาแบบไตรภูมิ จนต้องทรงมีพระราชปณิธานต่อพระสงฆ์ซึ่งกล่าวข้างต้น คำถวายวิสูตราของพระสงฆ์สะท้อนให้เห็นว่าพระสงฆ์ยังคงมีความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิอย่างสมบูรณ์ ดังความว่า

. . . มุคคลกระทำสังฆเภทในที่ท่ามกลางกัลป์ ก็คงพ้นจากนรกในที่นิพพานแห่งอายุกัลป์ คือกำหนดคนมนุษย์ทั้งหลายอายุโคแสนปี แล้วลดลงจนถึงอายุสิบปี เป็นอายุไซย เรียกชื่อว่าอายุกัลป์ เป็นการอันกำหนดโทษแห่งสังฆเภทกรรม . . .¹²

และ

. . . นักปราชญ์ซึ่งรู้ด้วยประการดังนี้ ในกาลเมื่ออายุเจริญขึ้น สมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้บังเกิดในโลก เมื่อมนุษย์ทั้งหลายอายุถอยลงเป็นทายนะควรแก่กาลแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมาบังเกิด สมเด็จพระผู้มีพระภาคมีพระพุทธานุภาพสวแกพระภิกษุทั้งหลายว่า องค์อริยมเหตีตรัยจักมาบังเกิดในกาลเมื่อมนุษย์อายุเจริญขึ้นหามิได้ . . .¹³

¹²เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

¹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

ความแตกต่างในความคิดทางเวราระหว่างคนชั้นนำทางโลกกับพระสงฆ์ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่คนสองกลุ่มนี้ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ และสังคมที่แตกต่างกัน คนชั้นนำทางโลกมีชีวิตอยู่ในสังคมที่ทำการผลิตเพื่อส่งออก การค้าขายยั่ว และสังคมมีความเสมอภาคมากขึ้น พระสงฆ์แม้จะอยู่ในสังคม เดียวกันก็จริง แต่วิถีชีวิตของพระสงฆ์ก็แตกต่างจากคนทั่วไป เพราะพระสงฆ์ ไม่ได้ทำการผลิตในทางเศรษฐกิจหรือทำการค้า และหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ ก็คือการศึกษาปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีและสืบทอดจารีตประเพณีของสังคมไปสู่ คนรุ่นหลัง ดังนั้นความคิดของพระสงฆ์จึงมีลักษณะอนุรักษนิยมสูงหรือมีความเปลี่ยนแปลงช้ากว่าและน้อยกว่าคนชั้นนำทางโลกมาก

อย่างไรก็ตาม ทรายไคที่คนเกือบทั้งหมดในสังคมยังคงเห็นว่าความคิด หรือคำสอนของพุทธศาสนาเป็นปรมาตมจะอยู่ คนชั้นนำทางโลกก็ยากที่จะเผชิญ หน้าโดยตรงกับความคิดความเชื่อเดิมของพุทธศาสนา ดังปรากฏในหนังสือ นางนพมาศ ซึ่งอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ว่า

... "ความรู้" ที่นางนพมาศเสนอนั้น แม้จะขัดแย้งกับ เทวมนิกาย หรือ ไตรโลกวิจิตร แต่ผู้แต่งก็มีใครระบุความขัดแย้งให้เห็นโดยประจักษ์ชัดไปยังไป กวานั้น เพื่ออธิบายคนกำเนิดของความรู้ซึ่งไม่มีในตำราโลกภูมิของ พุทธศาสนานี้ ผู้แต่งจึงได้กำหนดให้นางนพมาศเป็นลูกพรานมณู เล่าเรียน คัมภีร์ไตรเภท เพื่อให้เห็นโคจรที่เงินว่าเป็น "ความรู้" อีกอย่างหนึ่งซึ่งมีต้น กำเนิดแตกต่างจาก "ความรู้" ที่ได้จากพุทธศาสนา เท่ากับว่าผู้แต่งพยายาม ศึกษาค้นคว้าคัมภีร์ของนักกำเนิดแห่ง "ความรู้" ของพุทธศาสนาไว้ตามเดิม . . . ลักษณะประนีประนอมนี้เป็นธรรมชาติของระยะเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง โลกทรรศน์ . . .¹⁴

¹⁴นิธิ เอียวศรีวงศ์, "โลกของนางนพมาศ," ใน ปากไก่และใบเรือ, หน้า 363.

สมเด็จพระราชรังวรมหาศกทิพลเสพย์ก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าจะทรงมี
พระราชปณิธานตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับความคิดทางเวลาของพุทธศาสนา แต่ก็ทรง
ระบุมุ่งหมายของการมีพระราชปณิธานเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่าเพื่อให้ "...
หายความสงสัย จะใดเป็นที่เจริญบุญกิริยา สอนานิสงสัยไปในพุทธศาสนาว่าจะ
ถ้วน 5000 ปี. . ."¹⁵

จากการที่ความคิดทางเวลาที่มีอยู่เดิมมาจากความคิดทางพุทธศาสนา
และชนชั้นนำทางโลกไม่กล้าเผชิญหน้าโดยตรงกับความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่นนี้
ทำให้ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาของคนในสังคมเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง
เมื่อศาสนจักรเองเผยแพร่คำสอนทางพุทธศาสนา (ที่ผ่านการตีความใหม่) ที่มี
พื้นฐานอยู่บนความคิดทางเวลาแบบใหม่ นั่นคือ เกิดขึ้นเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งทรง
เป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำทางโลกที่มีลักษณะความคิดแบบกรรมสิทธิ์ ได้เข้ามาสู่
ศาสนาจักรซึ่งมีความคิดอนุรักษนิยม ทำให้พระองค์ซึ่งทรงมีมาตรฐานของ
ความจริงและความดีแตกต่างจากพระสงฆ์ทรงเห็นว่าพระสงฆ์มีความบกพร่องเกิน
กว่าจะทรงยอมรับได้ จึงทรงปฏิเสธการมีอยู่ของคณะสงฆ์ไทยในเวลานั้นว่า
"...ศาสนวงศ์นั้นอันตรายมาแต่ครั้งกรุงเก่าแตกแก่พม่านั้นแล้ว. . ."¹⁶
ซึ่งเท่ากับเป็นการปฏิเสธสิ่งที่พระสงฆ์สอนอยู่ในเวลานั้นด้วยว่ามีใช้ปรมาตมสัจจะ
หรือมีใช้คำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง โดยทรงวิจารณ์ว่า

¹⁵พระราชปณิธานในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5,
เล่ม 4, หน้า 63.

¹⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "เรื่องราช
ประวัติในรัชกาลที่ 4," ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย), หน้า (2).

. . . ท่านซึ่งเป็นพระอาจารย์จะพูดจะสั่งสอนในพระธรรมอันใด ก็จับใจ
ไม่อธิบายให้กระจ่างสว่าง. . . ครั้นศิษย์พวุกุใดก็ตามบ้างก็โกรธ พุทฺธอง
คตฺติโบราณจารย์. . . เป็นการเอื้อนอ้างว่าจับซ่อนเงื่อน กันคือไปมิใคร่ว่าฉิบ
แลชอบ. . . 17

นอกจากเจ้าฟ้ามงกุฎหรือวชิรญาณภิกษุจะทรงปฏิเสขคำสอนของพระสงฆ์ไทยใน
เวลานั้นแล้ว พระองค์ยังทรงแสดงให้เห็นว่าคำสอนของโบราณจารย์ทั้งหลายที่มี
ความผิดพลาดอยู่มาก เพื่อที่พระองค์จะทรงสามารถปฏิเสขคำสอนทางพุทธศาสนาที่
ตกทอดมาในสังคมไทยได้อย่างกว้างขวางที่สุด และสามารถปลุกฝังความคิดยุคใหม่
ให้แก่คนในสังคมได้ พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า

. . . โทษแห่งถ้อยคำ ซึ่งจะชักให้ศาสนาที่ดีเสียไปดังกล่าวมาแล้ว เข้า
แปลกล่อมในพุทธศาสนานี้มากนัก เป็นเหตุควยปลุกชนคนหนาเห็นแต่อาณัติ
ทวยหาท. . . อาศัยทั้งศาสนาเสียงชีวิต เข้ามายู่ในศาสนาวิชาศาสนาวิชา
ชานาน. . . เอาแต่พระนามพระพุทฺธเจ้าซึ่ง เป็นพระบรมศาสดาเขาอาจ
นี้คำพระพุทฺธเจ้า นี้พุทฺธวิจนะ. . .

คำที่คุ้นเก่า ๆ โค้งงอพระพุทฺธศาสนาแล้วไว้ ชนในทุกวันนี้ ยากนัก
ที่จะรู้ว่า ไทน์เป็นคำสั่งสอนของพระพุทฺธเจ้าจริง ไทน์เป็นคำเท็จ แทรกแซง
แปลกล่อมเข้ามา ดังนี้โค. . . 18

การปฏิเสขคณะสงฆ์เดิมการเน้นว่าคำสอนทางพุทธศาสนาเดิมมี
ข้อผิดพลาด และการสถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีผลอย่างมากต่อความ
เปลี่ยนแปลงในสังคมไทย โดยเฉพาะในด้านความคิด เนื่องจากเป็นการเปิด
โอกาสให้ความคิดใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้พัฒนาต่อไปโดยไม่ถูกจำกัดจากความคิด
ความเชื่อเดิม แม้ว่าผู้สถาปนารวมยุติกนิกายจะทรงประกาศว่าคำสอนของ

17 เรื่องเดียวกัน.

18 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คาถาสรรเสริญ
พระธรรมวินัย," ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1,
หน้า 66-70.

ขรมมยุติกนิกายมีพื้นฐานอยู่บนพระไตรปิฎกเพื่อสร้างการยอมรับ แต่แท้ที่จริงแล้ว พระองค์ได้ทรงตีความคำสอนใหม่หรือเพิ่มเติมคำสอนใหม่ ๆ ที่ไม่เคยปรากฏใน คัมภีร์ทางพุทธศาสนาเล่มใดเข้าไปอย่างมาก¹⁹ แนวทางของขรมมยุติกนิกาย ดังกล่าวมานี้สอดคล้องกับแนวความคิดทางศาสนาของชนชั้นนำจำนวนหนึ่งในเวลานั้น เช่นสมเด็จพระราชวงศ์จักรีบรมมหาศกพิศลเสสย์ ก็ได้ทรงมีพระราชปณิธานว่า ". . . ผู้แต่งคัมภีร์ธัมมปิฎกเรื่องมารวิชัยและทศโทษีสัตว์นอบบ้างเอาพระพุทธรูปมา จะเป็นกล่าวคู่พระพุทธรูปจะหรือไม่ว่า . . ." ²⁰ ความสอดคล้องเช่นนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้วิญาณภิกษุทรงได้รับการเลือกให้เป็นพระมหากษัตริย์ และขรมมยุติกนิกายได้รับความนิยมนับถือจากคนในสังคมมากขึ้นตามลำดับ²¹ เท่ากับทำให้ความคิดใหม่ในสังคมไทยขยายตัวไต่รูดเร็วและกว้างขวางขึ้นเรื่อย ๆ

รากฐานของแนวความคิดของขรมมยุติกนิกายคือ ความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับความคิดทางเวลาแบบใหม่ กล่าวคือ วิญาณทรงแสดงพระราชดำริเกี่ยวกับมนุษย์ไว้ว่า

. . . สัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ ณ พื้นดินเป็นพวกสุคติภูมิ เช่นพวกเราท่าน เรียกว่า "มนุษย์" เพราะเป็นพวกที่มีใจสูง โดยที่มีความเป็นไปควย อาการอันวิจิตร นาฬิกวง และโดยรู้จักคิดเรื่องต่าง ๆ ล่วงไปถึงกาลไกล ๆ ก็ได้ ปัญญาอรอบรูของสัตว์พวกนั้นเล่าก็วิจิตรแยบยลผดุงปรากฏอยู่นาน ๆ สัตว์พวกนั้นรู้จักปรับปรุงในกิจการต่าง ๆ โดยวิชาการเป็นแผนก

¹⁹ ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีขรมมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 - พ.ศ. 2464)," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 154-157.

²⁰ พระราชปณิธานในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5, หน้า 76.

²¹ ศรีสุพร ช่วงสกุล "ความเปลี่ยนแปลงคณะสงฆ์. . . ," หน้า 5-8 และบทที่ 5.

รู้จักปรารถนาสุข กล่าวทักขุ บ้างหน้าแต่ตายไป เพราะเหตุนี้สัตว์พวกนั้น
 ทานจึงเรียกอย่างนั้น ในแตกต่างจากสัตว์เถรเจตนาทั้งหลาย. . .²²

ควยความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่า "เป็นผู้มีปัญญา รู้จักใช้
 ความคิด และมีจิตใจสูง"²³ ทำให้วีรญาณภิกษุเน้นการกสับไปสู่พระไตรปิฎก
 เพราะความเชื่อมั่นว่ามนุษย์ในปัจจุบันนี้มีศักยภาพพอที่จะรับรัฐธรรมนูญที่ถูกต้อง
 แท้จริงได้อย่างสมบูรณ์ ความเชื่อเช่นนี้เกิดขึ้นได้เมื่อไม่เชื่อในคติปัจเจกชน
 ที่ว่าโลกกำลังเสื่อมลงและมนุษย์รับรัฐธรรมนูญน้อยลงตามลำดับซึ่งเป็นความคิดทาง
 เวลาที่ผูกพันกับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ หลักการของธรรมยุติกนิกายที่เน้นให้
 สงฆ์เชื่อมั่นในพระธรรมวินัยที่มีพื้นฐานอยู่บนความคิดทางเวลาแบบใหม่เช่นกัน
 กล่าวคือ แต่เดิมนั้นสงฆ์และคฤหัสถ์ต่างก็อยู่ในโลกเดียวกัน ต่อมาเพ็ญศีล สมาธิ
 ปัญญาในห่านองเดียวกัน และมีเป้าหมายสูงสุดในชีวิตเหมือนกันคือพระนิพพาน
 แต่ในระยะที่มีการสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นโลกเริ่มแยกเป็นสองทาง คือ
 "ทางโลก" และ "ทางธรรม" พระสงฆ์ถูกคาดหวังให้จำกัดตัวเองอยู่ในทาง
 ธรรมซึ่งแยกออกจากทางโลก ในช่วงนี้ทั้งทางโลกและทางธรรมล้วนตั้ง
 อยู่บนเวลาแบบใหม่ เป็นเวลาที่ไม่ได้ดำเนินไปในทางเสื่อมลง ดังนั้นพระสงฆ์
 ซึ่งดำรงอยู่ในทางธรรมจึงมีหน้าที่ต้องประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด
 เพื่อดำรงพระศาสนาไว้ "คำสั่งสอนของพระองค์ก็จะเป็นไปสืบกาลนาน"²⁴
 สำหรับการรักษาศีลของคนที่อยู่ในทางโลก วรญาณภิกษุก็ได้เสนอให้ "รักษาศีล 5
 ชั้นต่ำ" เพื่อ "ประสงค์จะให้คนที่ยังไม่สามารถจะประพฤติศีล 5 อย่างละเอียดได้

²² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คาถาธรรมบรรยาย,"
 ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 105.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

²⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "อุโบสถศีลกถา," ใน
 เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

ค่อยประพศิไปจนคุ้นเคยเขาจะใคร่ภษาศึล 5 อย่างละเช็ยดไค้. . .²⁵ นับเป็น การเสนอที่มีพื้นฐานอยู่บนความคิดที่ว่ามนุษย์สามารถที่จะพัฒนาตนเองในการรักษา ศึลจากง่ายไปสู่อายก ซึ่งแสดงถึงการมีความศึลทางเวลาแบบใหม่ คึอเวลาของ ศึวิคมนุษย์ในชาตินี้ที่มีลักษณะก้าวหน้า เพราะมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองโดยการ เร็ยนรู้จากประสมการณั้ที่เป็นจริงในโลกนี้ ศึวิคมนุษย์ก้าวหน้าขึ้นไค้ด้วยการกระทำ ของตนเองในชาตินี้ ศึวิตไม่ไค้ถูกกำหนดไว้แล้วด้วยกรรมในอดีตชาติที่สั่งสมมานับ ชาติไม่ถ่วงคังที่เคยเช็ยกันมา

ความเปล็ยนแปรของความคิดทางเวลาแยงปรากฏชัดเจนในการอธิบาย เร็ยง "กรรม" ขึ้นเป็นความคิดพื้นฐานของพุทธศาสนา แต่เค็ยนั้นความคิดเร็ยง กรรมจะมีพื้นฐานอยู่บนความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิที่กรรมในอดีตชาติซึ่งสั่งสมมาใน ภูมิต่าง ๆ จะกำหนดศึวิตในชาตินี้ เม็ยความคิดทางเวลาเปล็ยนแปรไป ความคิด เร็ยงกรรมก็เปล็ยนแปรลงไปคัวย โดยคัยอธิบายเร็ยงกรรมจะมีพื้นฐานอยู่บนความคิด ทางเวลาแบบใหม่ คึอเวลาของมนุษย์ในชาตินี้หรือเวลาที่เป็ยความจริงตาม ประสมการณั้ "ชาติก่อน" มีความหมายน้อยลงมาก เ็ยนไค้ชัดว่าในการอธิบายเร็ยง เร็ยงกรรมและผลกรรมที่มนุษย์ไค้รับนั้นจะเช็ยงไปอธิบายกรรมที่มนุษย์ไค้กระทำใน "กาลก่อน" แทน "ชาติก่อน" แล้วเน็ยผลกรรมที่ตกแก่มนุษย์ใน "ชาตินี้" มีไค้ "ชาติหน้า" เช่น ถ้าในกาลก่อนประกอบกุศลกรรมจะแยงผลให้ "เป็ยที่รักไค้รึหังใจ เป็ยที่ปรารธนา"²⁶ ถ้าในกาลก่อนประกอบอกุศลกรรมจะแยงผล "ทำให้มนุษย์ปฏิบัติไค้

²⁵พระบาทสมเ็ยพระเจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราโชวาทแสดง แบบศึลอย่างคั่า," ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 348-349.

²⁶สมเ็ยพระเจ้ามงราช (สา), สาราทานปริยาย (พิมพ์ในงานพระราชทาน เพลิงศัพทพระครูปลัดสมัหิพัฒน์ ศึลาจารย์ เม็ยปีชวด พ.ศ. 2467) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรธธนากร, 2467), หน้า 11.

รับความเคียดแค้น"²⁷ เป็นต้น สมเด็จพระสังฆราช (สา) ถึงกับทรงพระนิพนธ์
ว่า ". . . ความประพฤติของมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมมุ่งหมายผลประโยชน์ชาติที่นั่นมากกว่า
ความที่มุ่งผลประโยชน์ชาติหน้าจริง ๆ นั้นน้อยนัก. . ." ²⁸

เมื่อตีตกรรณในชาติก่อน ๆ มีความสำคัญน้อยลงดังกล่าวนานี้ ชีวิต
มนุษย์ในชาติปัจจุบันจึงมีความสำคัญมากขึ้น การเกิดและการมีชีวิตอยู่ไม่ใช่มาอย่า
ตามหลักไตรลักษณ์ หากแต่มีความสำคัญจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชได้ทรงริเริ่มให้มีการทำบุญวันเกิดขึ้น โดยที่
". . . ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า การซึ่งมีอายุมากถึงบรรจบครบรอบปีไม่ตายไป
เสียก่อนเป็นลาภอันอุดมอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ควรยินดี. . ." ²⁹ ชีวิตที่ดีในอุคคคติ
มิใช่ชีวิตที่ไร้เวลาไปในการบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา หรือการประพฤติธรรมเพื่อ
บรรลุนิพพานอีกต่อไป จุดมุ่งหมายของชีวิตที่น่าพึงปรารถนากลายเป็นความสำเร็จ
ทางโลกอย่างแท้จริง ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวพระราชทานพรสมเด็จจากรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเมื่อแรกประสูติ
เมื่อ พ.ศ. 2401 ความว่า

²⁷ หอวชิรญาณ , หมู่ธรรมคดี เลขที่ 6 ที่ 121 ชื่อ พรหมจริยเทศนา.

²⁸ สมเด็จพระสังฆราช (สา), ศัพท์สาขานิตยานุกรณ ศัพท์สาขานิตยานุกรณ ศัพท์สาขานิตยานุกรณ
พิมพ์แจกในการปลงศพรองเสวกโทขุนกาญจนรังสรรค์ (จันทร์ เสมะกนิษฐ) ผู้สามี
เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. 2463 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2463), หน้า 19.

²⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน
(กรุงเทพมหานคร: ศิลปาคาร, 2511), หน้า 666.

. . . เพราะเหตุแห่งพระรัตนตรัย เพราะเหตุแห่งบุญของเราด้วย
ชอกุมารณ์เป็นบุตรของเรา นี้ จึงมีอายุยืนยาว มีความสุขสำราญ ไม่มีโรค
มียศ มีบริวาร และประกอบด้วยเดชเห็นปานนั้น หวังรักษามารดาของตน
อย่างไรจากบุตรอื่น และหวังการรักษาทระกูล แม่เป็นของบิดาไว้ใน
อนาคตกาล . . . 30

หรือโคลงพระราชนิพนธ์พระราชทานพรกรมหมื่นวิศนุนารณนิภาธรเมื่อแรกประสูติ
เมื่อ พ.ศ. 2399 ความว่า

จงสหายกายพันโรค	ร้อยประการ
จงสถิตยน์บุพพรมากาล	เกือบร้อย
จงทรงยศยิ่งน่าน	เสมอสม่า ไปเทอญ
สมบัติอย่างไคนอย	แรงโคโดยเจริญ
. . . . .	. . . . .
คืออายุพรรมสุขทั้ง	กำสั่ง
จงสถิตยโคโดยหวัง	วาให้
เกียรติยศชื่อฤคัง	ตลอดโลก เทอญนา
. . . . .	 31

จะเห็นได้ว่าพระพรที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
พระเจ้าลูกยาเธอ นั้น ไม่มีตอนใดเลยที่กล่าวถึงการประพฤติกิรรมหรือการศึกษา
พระธรรมเพื่อบรรลุนิพพาน แต่ทรงเน้นความสุขทางโลกซึ่งแสดงให้เห็นว่าทรงให้
ความสำคัญแก่ชีวิตในโลกนี้ว่ามีความหมายหรือความสำคัญในตัวเอง มิใช่เป็นเพียง
ทางผ่านเพื่อไปสู่เป้าหมายอย่างอื่น เช่นพระนิพพาน เป็นต้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

30 สมเด็จพระยาค้ำวรวงราชานุภาพ, คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก, เล่ม 3,
หน้า 126 ในการพระราชทานพรของพระองค์แก่พระราชมุตรท่านอื่น ๆ ก็มี
ความห่านองเดียวกันหมด ดูเรื่องเดียวกัน.

31 เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงให้ความสำคัญแก่ชีวิตมนุษย์ในโลกนี้แล้ว พระองค์ยังทรงมีพระราชดำริว่าความเจริญก้าวหน้าในทางโลกของชีวิตมนุษย์มีความสัมพันธ์กับความเจริญก้าวหน้าของรัฐ³² อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับเวลาของรัฐว่ารัฐเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้าหรือเจริญขึ้นได้ ไม่ใช่เสื่อมลงตามคติปัจเจกชนตรรกาน แต่ไม่พบหลักฐานว่าพระองค์ได้ทรงปฏิเสธคติปัจเจกชนตรรกานอย่างตรงไปตรงมาในที่ใด ซึ่งอาจเป็นเพราะพระองค์ไม่ทรงต้องการเผชิญหน้าโดยตรงกับพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้ว การปฏิเสธคติปัจเจกชนตรรกานอย่างตรงไปตรงมาด้วยเหตุผลที่วางอยู่บนประสมการณ์ที่เป็นจริงของมนุษย์เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 5 โดยองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ว่า

. . . ในเรื่องปัจเจกชนตรรกานี้ มีคำทำนายที่พระอรหันตญาณได้กะไว้ว่าจะเสื่อมลงตามลำดับ . . . โดยเชื่อมั่นว่า ทอไปภายหน้าคนจะเรียวลงไปทุกชั้น สติปัญญาความรู้อะไรจะน้อยลงทุกชั้น ถอยคำสั่งสอนอันใดที่เป็นคำสั่งก็จะไม่มีผู้ใดอยากฟังและฟังก็จะไม่เข้าใจ . . . ความคิดที่เกิดขึ้นเช่นนี้ ก็เพราะใคร่สังเกตุเด็กที่มันเกิดมา . . . เมื่อเวลาคนมีอายุมากแล้วนั้นคงใจกว้างขวางมากกว่าเด็กนั้นจะมีอายุมากเท่าตัวผู้สังเกตุ ผู้สังเกตุก็ตายไปเสียก่อนแล้วไม่ใคร่สังเกตุเทียบกันว่ามันจะตีเท่าตัวใดหรือไม่ แต่ที่เห็นนั้นโลกตั้งมานานเท่าใดมนุษย์ก็ชุกคึกวิชาความรู้เปิดเผยขึ้นทุกวันทุกคืนตามลำดับ . . . ซึ่งเกิดภายหลังย่อมจะรู้การอะไรใดก็ใดเร็วกว่าเราซึ่งเป็นผู้กำสั่งชุกคึกอยู่ . . . ก็เปรียบเสมือนกับคนที่เกิดภายหลังใคร่อาศัยกำสั่งคนแตกอนชุกคึกวิชาความรู้ขึ้นไปแล้วเมื่อมีครูอาจารย์บอกเขาก็เรียนรู้อะไรก็โดยเร็ว เพราะฉะนั้นผู้ซึ่งเกิดภายหลังถ้าใคร่เรียนแล้ว ก็วิชาอันใดที่เกิดก่อนใคร่โดยเร็วกว่าผู้ที่เกิดก่อนจะเสาะหาวิชาเอง เพราะฉะนั้นความคิดที่คิดเห็นว่าทอไปภายหน้ามีแต่จะเลวทรามลงนั้นจึงเป็นการผิด . . .

³²ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ . . . ,"

ข้าพเจ้าอยากจะทำโลภความเห็นและความเชื่อถือที่ว่าต่อไปภายหน้าจะ
 เรียบง่ายไปนี้ เป็นความคิดอันใหญ่ยิ่งใหญ่มากทีเดียว เพราะทำให้ . . .
 ไม่มีความอดทนที่จะคิดทำอันใดขึ้น เพราะถือว่าคิดไปทำไปก็เปล่า ๆ เพราะ
 เรามักจะรีบร้อนมาเสียแล้ว จะให้เหมือนท่านแต่ก่อนไม่ได้ เป็นความคิดที่
 ขวนโทถอย ตั้งหน้าลงสู่ความเสื่อมอย่างเคียว เพราะฉะนั้นชาติใดที่
 เชื่อถือการเรียบง่ายนี้จึงมีความชวนชวายนพราถนายน้อย บ้านเมืองจึงไม่
 เจริญไคเร็วเหมือนอย่างพวกที่เขาไม่ถือการเรียบง่าย เพราะฉะนั้นเราท่าน
 ทั้งหลายจะชวนกันลืม ๆ เรื่อยเรื่อยนี้เสียสักหน่อย ตั้งหน้าชวนชวายนพ
 ความรู้ และประกอบการทั้งในศาสนาและในการบ้านเมือง คงจะยังไครับ
 ความดีมีผลเหมือนท่านแต่ก่อน หรือยิ่งขึ้นไปกว่าไคเป็นแน่แท้ . . . 33

การปฏิเสชคตบิญจันตรธานอย่างตรงไปตรงมาและอย่างรุนแรงโดยไม่ประนีประนอม
 เช่นนี้เห็นไครู้ว่าเป็นไปเพื่อกระตุ้นเร่งเร้าให้มนุษย์กระทำการต่าง ๆ ให้ตนเอง
 และรัฐเจริญขึ้น และเห็นไครู้ว่าเป็นไปเพื่อกระทำกรรมดีแก่เจ้าอยู่หัวทรงมุ่ง
 ให้คนทั้งหลายละทิ้งความคิดทางเวลาแบบเดิมและให้มีความคิดทางเวลาแบบใหม่ก็
 เพื่อให้คนเหล่านี้เกิดความคิดออกสาคะพยายามที่จะทำ "บ้านเมือง" หรือรัฐเจริญขึ้น
 มิใช่เน้นความเจริญที่จะเกิดแก่ปัจเจกชนแต่ละคน กล่าวไคว่าในทรรศนะของ
 ชนชั้นนำนั้น "บ้านเมือง" หรือรัฐมีความสำคัญเหนือกว่าปัจเจกชนอย่างเทียบกัน
 ไม่ได้ เหตุฉะฉนประการหนึ่งไคคือรัฐนั้นดำรงอยู่ใน "เวลา" ที่ยาวนาน ปัจเจกชนจึง
 ควรอุทิศตนเพื่อทำประโยชน์ให้แก่รัฐ เพื่อให้รัฐหรือ "ให้บ้านเมืองยืนยงคงทนและ
 เจริญขึ้น" ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชปิพนธ์ว่า

33 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชปิธิธิบสองเดือน,

. . . แต่ความที่เป็นจริงนั้นมียุ่อย่างหนึ่ง พวกประเทศทั้งปวงมักจะรักษา รักษาบ้านเมืองของตัว เพราะคิดรักษาประโยชน์ยาวเวลา เช่นกับลงทุนทำกำไร 30 - 40 ปีจึงจะมีกำไร ก็ยังกล้าที่จะลงทุนทำเป็นทุน การรักษาบ้านเมืองเป็นประโยชน์ยาวที่จะไต่หัวไป จึงเป็นสำคัญที่จำเป็นของรักษามากกว่าประโยชน์ที่ตัวจะไต่เฉพาะตัวในครั้งหนึ่งคราวเดียว เพราะฉะนั้นจึงเป็นความจริงรวบรวมอยู่อย่างหนึ่งถึงว่าจะเป็นการขาดผลประโยชน์ที่จะไต่เฉพาะตัว หรือผู้ที่ตัวอิฉาวิชาจะเป็นผู้ทำการติดต่อบ้านเมือง หรือความโง่งของตัวจะเป็นการให้โทษแก่บ้านเมือง มีโอกาสจะระงับไปไต่ ในเวลาที่ของการจะใหญ่บ้านเมืองขึ้นยังคงทุนและเจริญขึ้นในอำนาจและความสุขความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองแห่งตน เมื่อมีความผูกพันใหญ่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งอยู่อย่างนี้ จึงทำให้เห็นไปไต่ว่าเขาเป็นผู้มีความสามัคคีต่อกันทั้งสิ้นเป็นความจริง. . . 34

จากความสัมพันธ์ในศักยภาพของมนุษย์ซึ่งนำมาสู่ความคิดที่ว่ามนุษย์นั้นสามารถที่จะ ". . . รู้จักคิดเรื่องต่าง ๆ ไปถึงกาลไกล ๆ ก็ได้. . ." 35 และ ". . . ชุกคืบ วิชาความรู้เปิดเผยขึ้นทุกวันทุกคืน จนซึ่งเกิดภายหลังย่อมจะรู้การอะไรไต่ดีกว่าเราซึ่งเป็นผู้ชุกคืบอยู่. . ." 36 ไต่ส่งผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาขึ้นมา คือ ความคิดเรื่องความก้าวหน้า ซึ่งความคิดเรื่องความก้าวหน้านี้สามารถของไต่ว่าเป็นความคิดทางเวลาที่ทำให้ชนชั้นนำในสมัยนั้น โดยเฉพาะในระยะแรกคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไต่ทรงสังเกตเห็น

34 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยสามัคคี แก่ความในคาถาที่มีในอามแดนดิน," ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 174-175.

35 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คาถาธรรมบรรยาย," ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 105.

ถึงความแตกต่างของเวลาในอดีตและปัจจุบันซึ่งได้แก่การสังเกตเห็นว่าสังคมนั้นได้เปลี่ยนแปลงมาในทิศทางที่ก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ นั่นเอง ซึ่งความคิดนี้ได้กลายเป็นการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่³⁷ ดังจะกล่าวต่อไป

แต่อย่างไรก็ตาม มิใช่เพียงความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาประการเดียวที่ทำให้เกิดการรับรู้ทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ขึ้นมา ยังมีความเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ประกอบด้วย กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลานั้นวางอยู่บนความสำคัญในศักยภาพของมนุษย์ที่ว่ามนุษย์ เป็นผู้ที่ทำให้สังคมเจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ แต่มิได้มีความหมายว่ามนุษย์ทุกคนมีความสำคัญในการ "ผลักดัน" วิถีประวัติศาสตร์เท่าเทียมกัน ซึ่งในส่วนหลังนี้เองที่ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่ง ดังจะกล่าวต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์

ความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ของชนชั้นนำ เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในรัชกาลที่ 3 และปรากฏอย่างชัดเจนว่าเป็นความคิดใหม่เกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ในรัชกาลที่ 4 ในเวลาต่อมาความคิดนี้ได้คลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ โดยมี

³⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า 431.

³⁷ จะเห็นได้ว่าในโลกตะวันตกเองการเกิดการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่แตกต่างจากการรับรู้ประวัติศาสตร์ตามคติศาสนา ก็มีปรากฏการที่เป็นไปในลักษณะเดียวกัน คือ ได้ปรากฏความคิดทางเวลาที่สังเกตเห็นถึงความแตกต่างของเวลา (Sense of anachronism) เช่นกัน คุ้ใน Peter Burke; The Renaissance Sense of the Past., London: Edward Arnold, 1969:1.

ปฏิสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของสังคมตลอดจนกับความคิดอื่น ๆ ความเปลี่ยนแปลงของความคิด เรื่องรัฐและกษัตริย์นี้เป็นรากฐานที่สำคัญประการหนึ่งของสำนักทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำที่เป็นพลังทางภูมิปัญญาซึ่งผลักดันให้เกิดการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา

แต่เดิมความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ในสังคมไทยผูกพันอยู่กับความเชื่อในจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ เป็นรัฐที่ปราศจากอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน กษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเป็นราชาธิราช คือเป็นจักรพรรดิราชาหรือธรรมิกราชาธิราช นอกจากนี้ยังทรงเป็นรามาชิตีหรือองค์อวตารของพระวิษณุอีกด้วย ในแง่ "อำนาจ" หรือสิทธิธรรมในการเป็นกษัตริย์ของพระองค์มิได้มีรากฐานอยู่บนความเป็นมนุษย์ธรรมดา หากแต่มาจากการเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งสังฆมัญญวรมีมามาทนายนอกศิษยาภิบาลหลายชาติจนนับไม่ถ้วน หรือมาจากพิธีกรรมคือพระราชพิธีบรมราชาภิเษกซึ่งทำให้พระองค์ทรงกลายเป็นเทพเจ้า ถือว่าพระราชอำนาจของพระองค์แผ่ออกไปโดยรอบอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด (ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเป็นการมีอำนาจเหนือราชาอื่น ๆ หรือเหนือประเทศอื่น ๆ แต่เพียงในนาม) สำหรับการสืบทอดพระราชอำนาจนั้นยังไม่ให้ความสำคัญแก่การสืบสายโลหิตเหมือนอย่างในสมัยหลัง (แม้ว่าในความเป็นจริงจะมีการสืบทอดพระราชอำนาจจากพระราชบิดามาสู่พระราชโอรส) ทั้งนี้เพราะความเป็นพระโพธิสัตว์หรือความเป็นพระรามาชิตีมีคุณสมบัติที่ถ่ายทอดทางสายโลหิตแต่อย่างใด

การขยายตัวของการค้าต่างประเทศเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ของชนชั้นนำเปลี่ยนแปลงไป นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ชนชั้นนำซึ่งประกอบธุรกิจอย่างจริงจังเริ่มให้ความสำคัญแก่ความจริงตามประสบการณ์และ

ความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้นจึงมองเห็นภาพของรัฐและกษัตริย์ตาม
 ที่เป็นจริงมากขึ้น ความคิดเกี่ยวกับรัฐตามความเชื่อทางศาสนาที่เป็นรัฐซึ่งมี
 ศูนย์กลางเดียวและมีราชาราชปกครองเริ่มเสื่อมคลายลงเป็นลำดับ นอกจากนี้
 ความต้องการมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราชของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็
 เสื่อมคลายลงในความเป็นจริง เพราะความต้องการมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราช
 ตามคติจักรพรรดิราชนี้ทำให้กรุงเทพร้องทำสงครามกับเพื่อนบ้านหรืออย่างน้อยก็
 ทำให้เกิดความตึงเครียดซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการประกอบการทางเศรษฐกิจอย่าง
 เต็มที่³⁸ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราชนั้นเป็นการ
 มีอำนาจแค่เพียงในนามซึ่งแม้ว่าจะเป็พระเกียรติยศมากเพียงใดแต่ก็ไม่มีประโยชน์
 ในทางเศรษฐกิจจึงไม่คุ้มที่จะลงทุน ความสงบสุขหรือสันติภาพจะมีผลดีต่อการลงทุน
 ในด้านการผลิตและการค้าต่างประเทศมากกว่า

ความเปลี่ยนแปลงของความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ในหมู่มชนชั้นนำใน
 รัชกาลที่ 3 สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในหนังสือเรื่องนางนพมาศ ความคิด
 เกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ที่สะท้อนให้เห็นจากหนังสือเรื่องนี้เป็นความคิดที่มาจาก
 ประสบการณ์ตามที่เป็นจริง นั่นคือเห็นว่าโลกมิได้มีรัฐใหญ่เพียงรัฐเดียวและมิได้มี
 เขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของรัฐหรือของโลกแต่โลกประกอบด้วยรัฐใหญ่น้อยมาก
 มายซึ่งมีเขตแดนติดต่อกัน ไม่มีรัฐใดสำคัญเหนือกว่ารัฐอื่น ๆ ทั้งหมด³⁹
 พระราชอำนาจของกษัตริย์ก็มีได้แต่ออกไปโดยปราศจากขอบเขต หากแต่ทรงมี
 พระราชอำนาจอยู่ภายในขอบเขตหนึ่ง ๆ คือภายในพระราชอาณาเขตของพระองค์
 เท่านั้น ดังมีความในนางนพมาศว่า ". . .พระมหากษัตริย์ถึงซึ่งเป็นใหญ่ ทรงมี
 อิศรภาพ มีพระราชอาณาเป็นที่ยำเียงเกรงขามแห่งหมู่มชนทั่วทั้งพระราชอาณาเขต

---

³⁸นิธิ เอียวศรีวงศ์, "โลกของนางนพมาศ," ใน ปากไก่และใบเรือ,
 หน้า 361-362.

³⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 359.

...⁴⁰ การกล่าวว่ " . . .พระมหากษัตริย์ . . .เป็นที่บำเยงเกรงขามแห่งหมู่ชนทั่วทั้งพระราชอาณาเขต . . ." นี้ ยังแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ที่สำคัญมาก คือการเกิดความคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือหมู่ชนทั้งหมดในรัฐเหมือนกันหรือเท่าเทียมกัน มีใช้ว่าหมู่ชนบางหมู่ขึ้นต่อเจ้าประเทศราชหรือ "ราชา" ของคนอื่นก่อก่อหนึ่งตั้งที่ปรากฏในแนวคิดแบบเดิม นับว่าเป็นร่องรอยแรกเริ่มของรัฐสมบูรณ์ราชาธิปไตยซึ่งจะมีพัฒนาการชัดเจนขึ้นในเวลาต่อมา จนพระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเหนือ "หมู่ชนทั่วทั้งพระราชอาณาเขต" อย่างแท้จริง

เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์แบบใหม่เป็นรูปเป็นร่างและมีรายละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น ความคิดเกี่ยวกับรัฐกลายมาเป็นรัฐที่มีอาณาเขตหรือมีเส้นเขตแดนแน่นอน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากหลายปัจจัยด้วยกัน กล่าวคือ การที่พระองค์ทรงเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำทางโลกที่มีการรับรู้ความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงมาแล้วตั้งกล่าวข้างต้น จึงทำให้พระองค์ทรงยอมรับความรู้เรื่องโลกกลมมาจากตะวันตกมาตั้งแต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ตั้งปรากฏในการตกแต่งห้องที่หมอเฮาส์ได้เล่าไว้

... ข้าพเจ้ามองคูกิ่งห้องนั้นโดยรอบ ๆ จึงได้เห็นหนังสือพระธรรมคำภีร์ไบเบิลเล่มหนึ่งและหนังสือพจนานุกรมอเมริกันอีกเล่มหนึ่งตั้งอยู่ที่หงของเตียง กับทั้งหนังสือวิชาเคีรเรือทางทะเลเล่มหนึ่งมีแผนที่สุริยาวางอยู่บนโต๊ะ กับทั้งหนังสือแผนที่ของอาจารย์ แชนเลอร์แผ่นหนึ่ง. . .⁴¹

⁴⁰นางนพมาศ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

⁴¹ยอร์ช ฮอสต์ แฟลด์ส, ซามูเอล เกรโนลด์เฮาส์ "บุรุษใจดี" (พระนคร: โรงพิมพ์บุญเรือง, 1928), หน้า 80.

ซึ่งพระองค์เองก็ทรงเล่าให้แคสเวลมิชชันนารีท่านหนึ่งฟังว่าพระองค์ทรงยอมรับ
 ความรู้เรื่องโลกกลมก่อนที่กลุ่มมิชชันนารีจะเข้ามาเสียอีก⁴² การที่พระองค์ทรง
 ยอมรับความรู้เรื่องโลกกลมย่อมทำให้พระองค์ทรงเลิกเชื่อในความคิดเรื่องไตรภูมิ
 ดังนั้นจึงทรงปฏิเสธคติเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ที่มีพื้นฐานอยู่บนความคิดไตรภูมิ และ
 ทรงพร้อมที่จะมีความคิดเกี่ยวกับรัฐตามที่ เป็นจริง การที่พระองค์ทรงมีความรู้
 เกี่ยวกับประเทศต่าง ๆ ในโลกอย่างกว้างขวางโดยอาศัยความรู้ภาษาอังกฤษ
 ทำให้ทรงเชื่ออย่างแท้จริงว่าโลกประกอบด้วยรัฐจำนวนมาก "ขึ้นแก่กันบ้าง
 ไม่ขึ้นแก่กันบ้าง"⁴³ และการ "ขึ้นแก่กัน" นี้ พระองค์ก็ทรงเข้าพระทัยเป็น
 อย่างที่ว่าเป็นระบอบอาณานิคมมิใช่เป็นเมืองประเทศราช เท่ากับทรงเล็ง
 เห็นว่าแต่ละรัฐจะต้องมีอาณาเขตชัดเจนแน่นอน และรัฐของพระองค์เองย่อมจะ
 ต้องมีอาณาเขตชัดเจนแน่นอนเช่นกัน การเสด็จออกชุกครั้งระหว่างทรงผนวชโดย
 ทรงเสด็จไปตามหัวเมืองต่าง ๆ มีส่วนทำให้พระองค์ได้ทรงรับรู้ขอบเขตพื้นที่ของ
 รัฐสยามด้วยประสบการณ์โดยตรงของพระองค์ และเมื่อระบบเศรษฐกิจแบบ
 ทุนนิยมเกิดขึ้นมีส่วนทำให้ชนชั้นนำรวมทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เห็นความจำเป็นที่จะกำหนดเส้นเขตแดนของรัฐสยามที่เห็นอยู่เพียงราง ๆ นี้ให้
 แน่ชัด เพราะทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ ตลอดจนที่ดิน ฯลฯ มีค่า
 ทางเศรษฐกิจสูงขึ้น และการที่จะทราบอย่างแน่ชัดว่ารัฐสยามเป็นเจ้าของ
 ทรัพยากรเหล่านี้ไปถึงอาณาบริเวณใดย่อมเป็นเรื่องสำคัญ นอกจากนี้การที่รัฐบาล
 กลางมีอำนาจเหนือท้องถิ่นต่าง ๆ ในพระราชอาณาจักรเพิ่มมากขึ้นนับตั้งแต่สมัย

⁴²William L. Bradley, Siam Then (California: William
 Carry Library, 1976), p. 49.

⁴³พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "นานาธรรมวิจารณ์,"
 ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 123.

รัชกาลที่ 1⁴⁴ เป็นต้นมาซึ่งเมื่อนับถึงรัชกาลที่ 4 ก็เป็นเวลาานกว่าแปดสิบปี ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ ขนชั้นนำรวมทั้งพระมหากษัตริย์เกิดความสำนึกว่าท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ขึ้นต่อรัฐบาลกลางมากขึ้นนี้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาใช้สำนวนว่า "มีพระราชอาณาเขตปกแผ่ไปเป็นแผ่นดินเดียว"⁴⁵

การรับรู้และสำนึกในความเป็นรัฐที่มีอาณาเขตชัดเจนแน่นอนของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏในพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ จำนวนมาก ก่อนที่จะมีการกำหนดเส้นเขตแดนที่แน่ชัดระหว่างรัฐสยามกับอาณานิคมตะวันตกและ ก่อนที่จะมีการเขียนแผนที่รัฐสยามขึ้นด้วยเทคนิคสมัยใหม่⁴⁶ ภาพพจน์ร่าง ๆ ของ รัฐสยามที่มีอาณาเขตแน่นอนในพระราชดำริหรือในความสำนึกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนให้เห็นในพระราชสาส์นหลายฉบับ เป็นต้นว่า

. . .พระราชอาณาจักรฝ่ายสยาม คือแผ่นดินสยามเหนือ ใต้ และดินแดนต่าง ๆ อยู่เคียงใกล้ เป็นที่อาศัยอยู่ของชนชาวประเทศ มีเทศภาษาต่าง ๆ คือ ลาวเฉียง ลาวขาว และกัมพูชา มลายู และกะเหรี่ยง ในทิศนั้น ๆ เกือบรอบคอบ. . .⁴⁷

⁴⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. หน้า 267

⁴⁵ พระราชพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขา, บริษัท กิ่งหวงฮวด จำกัด บริษัท สยามกลการ จำกัด และลูกหลาน เหล่น ในตระกูลพรประภา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุกศศ คุุณพอไคอง พรประภา ณ สุสานศรีราชา ชลบุรี, 4 กันยายน 2511.

⁴⁶ คุุการอธิบายการก่อรูปอาณาเขตของประเทศไคโน ชงชัย วินิจจะกุล, "ประวัติศาสตร์การสร้าง ตัวตน," ใน อยู่เมืองไทย, หน้า 129-180.

⁴⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานฉลองครบ 84 ปี มกุฎราชวิทยาลัย 1 - 5 ตุลาคม 2521 (กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์มกุฎราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 601-613.

ในปี พ.ศ. 2407 พระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะกำหนดเส้นเขตแดนค้ำพม่าโดยการเจรจาแบ่งเขตแดนกับอังกฤษให้เรียบร้อย ทรงให้คำอธิบายเกี่ยวกับปัญหาเรื่องเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างสยามกับพม่าที่ไม่มีอย่างชัดเจนแน่นอน ด้วยแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐแบบใหม่ที่ทรงมีอยู่ โดยทรงอธิบายว่าเนื่องจากแต่ก่อนไทยกับพม่าเป็นข้าศึกกัน ราษฎรทั้งไทยและพม่าต่างไม่กล้าหากินใกล้เขตแดน จึงทำให้ "เขตแดนอำพรางกันอยู่ ก็หาผู้มีที่อยู่ความ"⁴⁸ ประกอบกับพระมณเฑียรราชที่เคยใช้เป็นเส้นแบ่งเขตแดนก็ไม่ใช่เส้นแบ่งที่ชัดเจน พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าถ้าจะแบ่งโดยแนวเขาก็จะต้อง "ชี้ให้ชัดจงได้จึงจะควร"⁴⁹ ด้วยความรู้ในการคำนวณทิศทางและระยะทางพระองค์ทรงสามารถระบุตำแหน่งที่ตั้งของกรุงสยามบนพื้นโลกได้แน่ชัดว่า กรุงสยามตั้งอยู่ทางใต้ของอ่าวกลาง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของมณฑลประเทศ⁵⁰ และยังทรงสามารถบรรยายตำแหน่งที่ตั้งของกรุงสยามอย่างละเอียดชัดเจนตามวิธีการทางภูมิศาสตร์แบบตะวันตกว่า ตั้งอยู่ " . . . แห่งหนึ่งในทะเล 13 - 26 แลคทีจุกเหนือ แล 101 - 103 องศาจุกตะวันออกเฉียงในอ่าวสยาม . . . "⁵¹

ความคิดเกี่ยวกับรัฐที่มีอาณาเขตชัดเจนแน่นอนดังกล่าวมานี้ มีความสัมพันธ์กับแนวความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจเหนือดินแดนที่เป็นอาณาเขตของรัฐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความสำนึกเรื่องการเมืองการมีพระราชอำนาจที่เป็นจริงเหนือดินแดนที่อยู่ในอาณาเขตของรัฐ มีใ้ช้อำนาจที่มีอยู่แต่เพียงในนาม

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 353.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 354.

⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า 553.

⁵¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 31.

เช่น ในดินแดนภาคใต้นั้นการเข้าร่วมในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็น
เกณฑ์หนึ่งในการบ่งบอกว่าอาณาเขตทางค้ำนี้ที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจของ
พระองค์มิไปถึงที่ใด โดยทรงพระราชดำริว่า ". . . จะถือได้เพียงแขวงเมือง
สงขลา เมืองฉวาง พังงา และเมืองสิริเซทรเข้ามา. . ." ⁵² ทั้งนี้เพราะ

. . . การถือน้ำนี้ ทำได้แต่ในแขวงเมืองที่เรียกว่าเมืองน้ำ
พระพิพัฒน์สัตยาเท่านั้น จะทำจะถือในเขตแดนคนท่านผู้อื่น คือ
ประเทศราชขึ้นไทยก็ดี ไม่ขึ้นก็คืนั้น ไม่ได้ ห้ามอยู่ เพราะถ้าไปถือ
ในแขวงอื่นก็เป็นถือน้ำของเจ้าของแขวงไป. . . ⁵³

ในปี พ.ศ. 2401 ทรงกระทำกรอย่างหนึ่งซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญว่าทรงมี
พระราชอำนาจเหนือดินแดนทุกส่วนในรัฐอย่างแท้จริง แม้แต่ตำบลที่อยู่ปลายเขต
แดนของรัฐ และทรงแสดงให้เห็นว่าทรงมีพระราชอำนาจเหนือดินแดนนั้นโดยตรง
มิใช่โดยผ่านเจ้าเมือง โดยทรงประกาศตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้น
เมืองกาญจนบุรี 7 เมือง และพระราชทานเชื้อเขมรชาบคนละตัวเป็นของขวัญ ⁵⁴
รวมทั้งทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองของเมืองสำคัญต่าง ๆ หลายเมือง เช่น พิษณุโลก
กาญจนบุรี สุพรรณบุรี นครไชยศรี เป็นต้น ⁵⁵ และโปรดเกล้าฯ ให้เรือรบ

⁵² หมายเหตุหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1219 ชื่อ จกหมายถึงทูตานุทูต
เรื่องถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และเรื่องสุริยุปราคา เลขที่ 134 พระราชหัตถเลขาถึง
ทูตานุทูต มีพระมหามนตรี เป็นต้น.

⁵³ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁴ "ประกาศตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้นเมืองกาญจนบุรี
7 เมือง แลตั้งเงินเวชเป็นขุนราชภักถการ พ.ศ. 2401," ใน ประชุมประกาศ
รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401 - 2404, หน้า 85.

⁵⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 4, เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร: กุรุสภา, 2504), หน้า 149-150.

ออกฉลากกระเวนโจรสลัดที่หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกของไทย⁵⁶

สำหรับความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับภษัตริย์ เริ่มเห็นได้ชัดในหนังสือเรื่องนางนพมาศ ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในรัชกาลที่ 3 ในหนังสือเรื่องนางนพมาศนี้ แม้ว่าจะยังคงเชื่อในความคิดเรื่องผู้มีบุญบารมี แต่กลับมีข้อความว่า ". . .อยากตัวผู้มีบุญมากกว่าตัวเจ้า. . ." ⁵⁷ ซึ่งสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับแหล่งที่มาของอำนาจสูงสุดในรัฐ เพราะความเป็นผู้มีบุญซึ่งเคยมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดนั้นกลับมีความสำคัญน้อยกว่าความเป็น "เจ้า" พื้นฐานทางความคิดของความเป็นเจ้าก็คือการให้ความสำคัญแก่การสืบสายโลหิตจากพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นมนุษย์ และเป็นมนุษย์ที่มีอิทธิพลพระโพธิสัตว์ด้วยการให้ความสำคัญแก่การสืบสายโลหิตได้รับการเน้นมากในหนังสือนางนพมาศ โดยได้รับการกล่าวถึงในรูปของ "ตระกูล" ทั้งนี้ได้จำกัดอยู่เฉพาะ "ตระกูล" หรือราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น เช่นกล่าวว่า ". . .อันไพร่ฟ้าประชาชนาภิคมหัวแวนแคว้นเมืองขึ้นออกก่ดี และในราชธานีก็ดี ย่อมนับศันเป็นตระกูล. . ." ⁵⁸ ที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือมีการเน้นการสืบสายตระกูลฝ่ายพ่อเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับสถานภาพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชมารดาเป็นเพียงธิดาเจ้าเมืองนนทบุรี ดังข้อความว่า

⁵⁶ พ.จ.ช., ก.ย. ร.4 เล่ม 25 จ.ศ. 1225 (พ.ศ. 2406), สารตราว่าด้วยขกเลขสมเจ้าเมืองกรมการสักใหม่ให้เป็นเรือสำหรับฉลากกระเวน, อ่างใน นฤมล ชีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 326.

⁵⁷ นางนพมาศ, หน้า 46

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11

. . . อันว่าชัศตียะตระกูลนั้น เป็นตระกูลสูงศักดิ์กว่าตระกูลทั้งปวง
 ถ้าจะแก่งอ้าวหาวิวัฒนาการกับตระกูลใด ๆ ก็ได้อ มหาชนไม่มีความ
 ระวังภัย ขอมันนับถือชัศตียะตระกูลทั้ง 9 แต่ทว่าบุตรธิดานับเป็นตระกูล
 บิดาฝ่ายเดียว. . . 59

การให้ความสำคัญแก่การสืบสายโลหิตดังกล่าวมานี้มีรากฐานอยู่บนการให้ความสำคัญ
 แก่ความจริงเชิงประจักษ์และการเน้นเวลาของมนุษย์ในชีวิตนี้ เพราะการสืบ
 สายโลหิตย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดตามประสบการณ์ที่เป็นจริง ต่างกับบุญบารมีซึ่งต้อง
 ใช้เวลาสั่งสมหลายชาติ ในความเป็นจริงนั้น ชนชั้นนำได้พบว่าในระบอบ
 พระมหากษัตริย์มีการสืบราชสมบัติจากพระราชบิดามาสู่พระราชโอรสอย่างต่อเนื่อง
 สามพระองค์แล้ว และ "ตระกูล" ของพระมหากษัตริย์ก็เป็นตระกูลที่สืบสายโลหิต
 จากตระกูลขุนนางมาตั้งแต่ก่อนปลายอยุธยา ส่วนในระบอบของขุนนาง ก็มีการสืบ
 ตระกูลกันมาเป็นเวลานานเช่นกัน ดังที่ศาสตราจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์
 ว่า

. . . ขุนนางจำนวนหนึ่งเริ่มตั้งตัวขึ้นในระบบราชการโดยอาศัย
 สถานะของตระกูลที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นมาครฐาน และจะได้อ
 โอกาสสืบทอดอำนาจของตระกูลต่อมาในราชวงศ์จักรีเหมือนดังกับที่
 บรรพบุรุษของตนได้สืบทอดอำนาจกันมาในราชวงศ์บ้านพลูหลวง
 . . . 60

การสืบตระกูลอย่างต่อเนื่องเช่นที่กล่าวมานี้เมื่อมาถึงช่วงเวลาที่ชนชั้นนำให้ความสำคัญ
 แก่ความจริงเชิงประจักษ์ จึงทำให้เกิดแนวความคิดเรื่อง "ตระกูล" หรือ
 "ราชวงศ์" ขึ้นเป็นครั้งแรกในสังคมไทย⁶¹

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

⁶⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกรรมสิทธิ์กับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,"
 ใน ปากไก่และใบเรือ, หน้า 90.

⁶¹ คูใน "ความคิดเรื่องราชวงศ์."

ภารกิจหรือพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในนางนพมาศ ก็มีลักษณะเป็นภารกิจของผู้ปกครองที่เป็นมนุษย์ธรรมดามากขึ้น มิใช่ภารกิจของราชาธิราชซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ผู้จรโลงธรรมะ ที่สำคัญก็คือทรงคำนึงถึง "สุขทุกข์ของอาณาประชาราษฎร์ทั่วทั้งขอบชมพูทเสมา" และทรงเลือกใช้ขุนนางข้าราชการโดยพิจารณาจาก "ฝีมือและความคิด" ดังข้อความต่อไปนี้

. . . พระบาทพระมณเฑียรบรมพิตรสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระคุณแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหลือที่จะอธิบาย. . . มีน้ำพระทัยเมตตากรุณา กอปรไปด้วยพระปัญญา สอดส่องในราชกิจการบ้านเมือง หยั่งเห็นสุขทุกข์ของอาณาประชาราษฎร์ทั่วทั้งขอบชมพูทเสมา มิได้เรียกร้องช่วยสาอากรให้เหลือเกิน ขุนเลี้ยงท้าวพระยาข้าเฝ้าฝ่ายทหารและพลเรือน และผู้รั้งเมืองครองเมือง เอก โท ทวี จัควา บรรดาข้าราชการบุรุษทุกกระหนวงพนักงานโดยฝีมือและความคิด. . . 62

ข้อเกิดหรือแหล่งที่มาของพระราชอำนาจในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงว่าอิทธิพลของแนวความคิดเดิมยังไม่หมดสิ้นไป แต่แนวความคิดใหม่ก็ได้ก่อตัวขึ้นจนเห็นได้ชัดแล้ว กล่าวคือ พระองค์ยังทรงอธิบายที่มาของการเป็นพระมหากษัตริย์ด้วยคติสมมุติราชในพระราชนิพนธ์ทางพุทธศาสนา ดังคำว่า ". . . คนทั้งปวงเลือกได้ผู้หนึ่ง มีสติปัญญาอุสาหะ ความเพียรมาก. . . รักษารบุดิศธรรมเป็นพี่เลี้ยงเข้ามารับอาษา. . . 63" แต่ทรงปฏิเสธคติที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังส่งสมบุญบารมี และทรงปฏิเสธคติเทวสิทธิ์ด้วย ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ว่า "พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงเป็น

62 นางนพมาศ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

63 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "นานาธรรมวิจารณ์," ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 134.

มณุษย์⁶⁴ ทรงยอมรับการไต่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์เองตามความเป็นจริง โดยทรงพระราชนิพนธ์ว่า

. . . แต่ที่เป็นเจ้าแผ่นดินครั้งนี้ ครั้นจะว่าไปก็ไต่เป็นค้ายอำนาจ เทวดา ก็จะเป็นอันลอบหลอญุ่ของท่านผู้สกผู้ใหญ่ ที่ต่างพร้อมใจกันอุปถัมภ์กำชูให้เป็นเจ้าแผ่นดิน . . . ความที่เป็นเจ้าแผ่นดิน เพราะท่านผู้ใหญ่มากุชุกทอนนั้นรู้อยู่แก่หู เห็นอยู่แก่ตาของคนเป็นอันมาก ไม่อาจอำนาจเทวดาแล้ว. . . ⁶⁵

อย่างไรก็ตาม ความสำนักหรือพระราชดำริที่แท้จริงของพระองค์นั้น พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มิได้มีแหล่งที่มาจากอำนาจภายนอกใด ๆ ทั้งสิ้น แต่มาจากคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์เองในฐานะที่ทรงเป็นมณุษย์โดยแท้ เป็นต้นว่า การสืบสายโลหิตจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน "เป็นผู้เกิดแล้วแต่ชาติสันประเสริฐทั้งสองฝ่าย"⁶⁶ ซึ่งทำให้ทรงพระนามว่าเจ้าฟ้ามงกุฎที่หมายถึง "เจ้าชายทรงยศสูงแห่งมงกุฎ หรือเจ้าฟ้าผู้เป็นรัชทายาท"⁶⁷ การที่ทรงมีความรู้ อันเกิดจากการศึกษาเล่าเรียนอย่างกว้างขวางซึ่งทำให้พระองค์ทรงสามารถปฏิบัติ

⁶⁴ หอสมุดควชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227 (พ.ศ. 2409) เลขที่ 71 เรื่องคอกเตอร์ยอนโสกวให้ส่งไก่ปลาคไปให้ที่สิงคโปร์และเรื่อง ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาสาบาลและเรื่องพระเจ้าแผ่นดินอยุธยาและกรุงธนบุรี

⁶⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 203.

⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระคณาธิราช พระสาวการยกกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ 4 และพระคณาธิราช พระแก้วมรกตและพระคณาธิราชเสด็จพระบรมวินัย, พิมพ์แจกงานศพเจ้าจอมมารดาเลี้ยง พ.ศ. 2457 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2457), หน้า 15-16.

⁶⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 29.

ภารกิจหรือพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดีที่สุด⁶⁸ แม้แต่การที่ทรงได้รับมอบอำนาจมาจาก "ท่านผู้ใหญ่" ซึ่งสอดคล้องกับคติสมมุติราช พระองค์ก็ทรงให้คำอธิบายใหม่เพื่อแสดงว่า "ท่านผู้ใหญ่" เหล่านั้น ได้รับพระราชทานอำนาจหรือได้รับมอบอำนาจในการเลือกพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ มาจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกทีหนึ่ง เป็นการยืนยันว่าพระราชอำนาจที่แท้จริงมาจากพระมหากษัตริย์ เป็นของพระมหากษัตริย์ และใช้โดยพระมหากษัตริย์เท่านั้น บุคคลอื่นจะใช้อำนาจนั้นได้ก็โดยพระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานหรือทรงมอบหมาย ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ว่า

. . . พระราชบัญญัติพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามพระเจษฎาธิบดินทรบรมชรมหาราช . . . ประหนึ่งรัฐพระองค์อยู่ ว่าพระองค์จะอยู่ไปไม่ได้แล้ว . . . จึงทรงลิสิตพระอักษรกล่าวด้วยคำเรื่องมอบราชสมบัติ ด้วยพระองค์เองพระราชทานแก่อำมาตย์ . . . ว่าข้าพเจ้าให้ซึ่งราชสมบัติแก่ท่านทั้งหลาย ครั้นเมื่อข้าพเจ้าสวรรคตแล้ว อำมาตย์นี้เป็นประธานทั้งหลายจงพิจารณาผู้ซึ่งมีบุญ ผู้มีอิศรใหญ่ผู้สามารถเห็นว จงให้ราชสมบัติให้แก่ผู้ควรซึ่งความเป็นพระราชา . . .⁶⁹

และ

. . . ก็อำมาตย์ . . . ได้ซึ่งพระอักษรมีด้วยคำกล่าวเรื่องมอบราชสมบัติ อันพระราชาทรงลิสิตแล้ว . . . อันพระราชาทรงกระทำ พระราชทานแล้วจึงประชุมกันปรึกษาซึ่งการรักษาราชสมบัติโดยชอบว่า

⁶⁸ ภูมิหลังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จาก นฤมล ชีรวัฒน์ "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระคณาธิบายเรื่องพระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ 4 . . . , หน้า 22-23.

พระมกุฏสัมมตราชกumar พระองค์เป็นผู้ประเสริฐในรัฐมณฑล
ของชาวสยามทั้งหลาย ไม่มีผู้เสมอเหมือน. . .⁷⁰

ดังนั้นถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงยอมรับว่าผู้ปกครองระดับต่าง ๆ มีอำนาจ แต่เป็น
อำนาจบังคับบัญชาเป็นลำดับชั้น "ต่อ ๆ กันขึ้นไป" จนถึงระดับสูงสุดซึ่ง
"เจ้าแผ่นดินเป็นผู้ชี้ขาด" ดังมีพระราชนิพนธ์ว่า

. . . ในบ้านเรือนที่มีคนมากก็ย่อมมีผู้ใหญ่หนึ่งฤาสองสามเป็น
ผู้บังคับให้ผู้อื่นอยู่ในอำนาจ ผู้ขึ้นทốngสว และบ้านหนึ่งต้องมี
นายบ้าน แขวงหนึ่งก็ต้องมีนายแขวงต่อ ๆ กันขึ้นไป จนถึงเมือง
หนึ่งต้องมีเจ้าเมืองอาณาจักรหนึ่งต้องมีเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ชี้ขาด
ศักดิ์สินปิดขอบ. . .⁷¹

การที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจที่มีพื้นฐานอยู่บนความเป็นมนุษย์
มีใช้อำนาจที่มาจากความเป็นพระโพธิสัตว์หรืออำนาจเทวสิทธิ์ ทำให้ทรงใช้
พระราชอำนาจในการตรากฎหมายโคโคโดยตรง ความชอบธรรมของกฎหมายที่ทรง
ตราขึ้นมิได้มาจากการอ้างว่ากฎหมายนั้นสอดคล้องกับธรรมชาติหรือพระธรรมศาสตร์
แต่มาจากการชี้แจงเหตุผลให้คนเห็นคล้อยตาม จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจงเหตุผลของการตรากฎหมายทุกฉบับ⁷² และเป็น
เหตุผลที่วางอยู่บนจุดหมายทางโลกของรัฐหรือของพระมหากษัตริย์ นั่นคือ
". . . ยากให้คนทั้งปวงเป็นสุขเสมอกัน. . ."⁷³ จะเห็นได้ว่าแนวความคิด

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

⁷¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "นานาธรรมวิจารณ์," ใน
ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 126.

⁷² คู่มือในการอธิบายเหตุผลโคโคในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4.

⁷³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "นานาธรรมวิจารณ์," ใน
ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 124-125.

ที่ว่าอำนาจในการตรากฎหมายเป็นอำนาจขององค์อธิปัตย์ซึ่งเป็นมนุษย์และกฎหมายไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับธรรมชาติหรือศีลธรรมทางศาสนาได้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนแล้วในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้

นอกจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ทำให้ชนชั้นนำของไทยเกิดการรับรู้พื้นที่ที่เป็นจริงซึ่งได้กล่าวมาแล้วนั้น ความเปลี่ยนแปลงภายในระบบเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่กำหนดความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ของชนชั้นสูง โดยเฉพาะความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ค้ำภานีระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรในรัฐของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเปลี่ยนแปลงภายในระบบเศรษฐกิจนี้คือ ความเปลี่ยนแปลงในค้ำภานีที่มาจากรายได้ของพระมหากษัตริย์

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นรายได้ส่วนใหญ่ของพระมหากษัตริย์หรือชนชั้นนำทางการเมืองมาจากการค้ากับต่างประเทศซึ่งเป็นการค้าผูกขาด งานวิจัยของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ พบว่าการค้ากับต่างประเทศซึ่งเฟื่องฟูขึ้นอย่างรวดเร็วในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และชนิดของสินค้าที่ตลาดต่างประเทศต้องการก็เปลี่ยนแปลงมาสู่สินค้าที่มีการผลิตที่ซับซ้อนขึ้น จึงทำให้การค้าสำเภากลางไม่ได้รับความเอาใจใส่เท่าที่ควร เพราะว่าโอกาสทางเศรษฐกิจที่รัฐบาลจะถือประโยชน์ได้เกิดขึ้นใหม่หลายอย่างและให้ผลกำไรแก่รัฐบาลได้มากกว่า

โอกาสใหม่ทางเศรษฐกิจนี้ก็คือการผลิตสินค้าเพื่อตลาดจึงมีปริมาณมากขึ้น และปริมาณการค้าของเอกชนก็เพิ่มสูงมากขึ้นเช่นกัน สินค้าที่ผลิตขึ้นเพื่อการส่งออกและการค้ากับต่างประเทศของเอกชนทำให้ภาวการณ์ค้าเป็นรากฐานของรายได้ของรัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์มากกว่าการค้าสำเภากลางหรือการค้าผูกขาดสินค้า รายได้ของรัฐบาลที่ได้จากการเก็บภาษีอากรของสินค้าที่ผลิตเพื่อการตลาดเพิ่มพูนอย่างมาก ในสมัยรัชกาลที่ 3 การขยายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากร เป็นพยานอย่างดีของการผลิตเพื่อการตลาด เป็นการเปิดโอกาสให้รัฐบาลได้เก็บภาษีภายในเป็นจำนวน

ที่สูงกว่าที่ไค้เคยทำมาในอดีต และเป็นการเปลี่ยนการชุกวิคจากการค้าต่างประเทศ มาสู่การชุกวิคจากการผลิตสินค้าเพื่อตลาดต่างประเทศแทน⁷⁴ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนที่มาของรายได้ของกนมาสู่การเก็บภาษีจากราษฎรมากขึ้นนั่นเอง แต่อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงแต่งตั้งสำเภาหลวงออกไปค้าซึ่งเป็นการทำรายได้ให้แก่แผ่นดินมีใช้น้อยเช่นกัน ด้วการที่รัฐบาลสมัยพระองค์มีรายได้ทั้งสองทาง กล่าวคือทั้งการค้าต่างประเทศและการเก็บภาษีจากราษฎร จึงทำให้รัฐบาลของพระองค์ไม่ประสบกับปัญหาเรื่องรายได้เมื่อได้ทำสนธิสัญญาการค้ากับต่างชาติคือสนธิสัญญาเบอร์นีที่มีข้อกำหนดให้ลดการเก็บค่าปากเรือ

การเปลี่ยนแปลงที่มาของรายได้แผ่นดินได้ปรากฏอย่างชัดเจนขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับตะวันตก เพราะข้อบังคับของสนธิสัญญาระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ให้ไทยยกเลิกการค้าผูกขาดทางการแทรกแซงการค้าและให้ถือว่าเป็นการค้าโดยเสรี เช่น สนธิสัญญาที่ทำกับประเทศฝรั่งเศสระบุว่าชาวฝรั่งเศสมีอิสระเต็มที่ในการนำสินค้าเข้ามายังพระราชอาณาจักรของไทย ได้รับอนุญาตให้ซื้อของโดยตรงจากผู้ผลิต และให้ขายสินค้าของตนโดยตรงให้แก่ผู้ประสงค์จะซื้อสินค้านั้น ๆ โดยปราศจากการแทรกแซงของบุคคลอื่นใดทั้งสองกรณี ประกอบกับสินค้าข้าวมีราคาสูงมากขึ้นเนื่องจากต่างประเทศต้องการตั้งกำแพงภาษีของรัชกาลที่ 4 ความว่า ". . . ถึงราคาข้าวแพงขึ้นไปก็เพราะคนนอกประเทศเอาเงินทองต่างเมืองมาซื้อหาไปรยหน้าในกรุงนี้มาก"⁷⁵ การลงทุนทำการค้ากับต่างประเทศจึงไม่ทำกำไรให้กับพระองค์ แม้ว่าในช่วงแรกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะทรงแสวงหา

⁷⁴ บิชิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกรรมสิทธิ์กับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," ใน ปากไก่และใบเรือ, บทที่ 3.

⁷⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, พ.ศ. 2405 - 2408, "ประกาศเตือนสติให้สงวนข้าวไว้ให้พอกินตลอดปี," หน้า 195.

รายไค้ด้วยการค้าขายตามบรรพบุรุษอยู่ที่พระองค์ศรีว่า " . . . ข้าพเจ้า
ก็เอาเงิน 200 ชั่งนั้นมาหาหนูกำไรต่อมา ไค้ซื้อสินค้าฝากเรือไปขาย
. . ." ⁷⁶ จากการยกเลิกการผูกขาดสินค้าตามสนธิสัญญาและสินค้าที่
พระมหากษัตริย์จะนำไปขายก็มีราคาสูงขึ้น จึงทำให้เกิดการยกเลิกการค้า โดย
สำเภาลงไปในที่สุด เพราะว่าไม่ทำกำไรให้แก่พระมหากษัตริย์ไค้ดั้งเดิม
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสถึงประเด็นนี้ไว้อย่างชัดเจนว่า
". . . ในหลวงจะค้าสำเภาในการบัดนี้ไม่มีกำไร เพราะมีคนในประเทศ
นอกประเทศมีกำรับันสำเภาค้าขายเสียเป็นอันมาก" ⁷⁷ และพระองค์ก็ทรงกล่าว
อ้างไว้ท่านองว่า การที่พระมหากษัตริย์ไทยจะยังทรงทำการค้าอยู่นั้น ไม่เหมาะสม
เพราะจะไม่เหมือนพระมหากษัตริย์ของชาติใหญ่ ๆ ที่ไม่ทำการค้ากันแล้ว มีแค่
พระมหากษัตริย์ในประเทศเล็ก ๆ เท่านั้นที่ยังทำการค้า ดังความว่า ". . .
และซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะค้าขายเอากำไรมารักษาดินแดนก็ไม่ต้องเป็ยงอย่าง
บ้านเมืองใหญ่ ๆ อื่น ๆ ห้างปวงเลย เป็นแต่อย่างเมืองเล็กน้อยในประเทศ
มลายูและอื่น ๆ" ⁷⁸ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าในพระราชดำริของพระองค์ขึ้นรัฐบาล
ของพระองค์จะต้องมีรายไค้หลักคือภาษีจากราษฎรมิใช่การค้าอีกต่อไป
มีหลักฐานชี้ให้เห็นชัดว่าพระองค์ทรงมีพระราชดำริดังกล่าวคือ เมื่อมีพ่อค้า
ชาวต่างประเทศเสนอแน่ม่านหนังสือพิมพ์ให้ไทยทำการค้าแบบปลอดภาษี
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เข้าพระทัยว่าถ้าไม่เก็บภาษีรัฐจะ

⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2408 - 2411, "ประกาศเรื่องจะพระราชทานเบี้ยหวัดพระโอรสพระธิดา
ในพระบรมราชวัง," หน้า 7.

⁷⁷ หอสมุดควชิรญาณ, หมู่จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 82
เรื่องความเล่าลือ 3 ประการ ขรรมนิยมพระราชวังพระเจ้าแผ่นดิน.

⁷⁸ หอสมุดควชิรญาณ, หมู่จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1218 เลขที่ 107.

เอารายได้มาจากไหน และพระองค์ทรงเห็นว่านโยบายการคลังที่มีรายได้มาจากการเก็บภาษีอากรภายในประเทศและสินค้าเข้า-ออกก็เหมาะสมที่อยู่แล้ว และเป็นไปตามข้อตกลงในสนธิสัญญาระหว่างรัฐ⁷⁹ หรือเมื่อพระองค์ทรงทราบว่าประชาชนไม่เต็มใจเสียเงินภาษี พระองค์ก็ทรงมีประกาศความว่า

. . . ก็ภาษีอากรต่าง ๆ ที่เรียกเป็นส่วนหลวงตามพิภคที่ควร
สิบลคบ้าง สิบสองลคบ้าง สิบห้าลคบ้าง แต่ผู้ประกอบการห้าม
หากินนั้นก็ทราบพระราชหฤทัย ท่านทั้งปวงไม่พอใจเสีย แต่ถ้า
จะให้ยกเลิกเสียหมดความประสงค์ของท่านทั้งปวงก็จะได้
สิ่งใดมาจกจ่ายท่านบำรุงเป็นการแผ่นดินแล้ว มิเชื่อว่ามิราชฤทธิ์
จะทรงอภิษฐาน ให้ฝนแก้วเจ็ดประการตกลงมาเต็มบ้านเต็มเมือง
ได้เหมือนพระเวสสันดร⁸⁰

อย่างไรก็ตามกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มาของรายได้แผ่นดินนั้นกล่าว
ได้ว่าหากปราศจากการเริ่มเก็บเงินภาษีอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว เช่นการเพิ่มชนิดของภาษีจากเดิม 10 ชนิดมาเป็น 38 ชนิดแล้ว การ
เปลี่ยนแปลงที่มาของรายได้ในรัชกาลที่ 4 ที่ต้องสูญเสียรายได้จากการค้า
สำเภากลาง และการผูกขาดสินค้า หันมาสู่การเก็บภาษีจากสินค้าที่ผลิตเพื่อขาย
โดยทันที ก็คงจะมีปัญหาอยู่ไม่น้อย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

⁷⁹ หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 82
ว่าด้วย 3 ประการและกงสุลต่างประเทศได้เงินเดือน.

⁸⁰ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 6.

สืบหอวิธีกรหารายไค้จากรชกาลที่ 3 โดยตรงเพิ่มชนิดของภาณีที่จักเก็บอีก
16 ชนิด⁸¹

ความเปลี่ยนแปลงในที่มาของรายไค้ของพระมหากษัตริย์ดังที่กล่าวมานี้
เมื่อประกอบเข้ากับเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ดังกล่าวมาแล้ว
จึงทำให้เกิดการอธิบายเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเก็บภาณีใหม่ โดยเปลี่ยน
จากเดิมที่จะอธิบายตามคติความเชื่อทางศาสนา ดังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ
ทรงแสดงเหตุผลในการเก็บภาณี ความว่า

. . . ไค้ทรงฟังพระบรมเทศนาอันเป็นพระพุทธานุญาตว่าด้วย
พระมหากษัตริย์อันควรจะได้ส่วยสาอากรเป็นจารีตราษฎรประเพณี
มีสำหรับแผ่นดินสืบ ๆ มาตั้งแต่ปฐมบังเกิด ครั้นกาลล่วงมาโดย
ลำดับแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ราชเจ้าทุก ๆ พระองค์ ก็ยอม
ประพฤติปฏิบัติตามโบราณราชกิจประเพณีเรียกส่วยสาอากร เสีย
เอาเพียงอย่างพระเจ้ามหาสมุทรวงศ์อันเป็นปฐมกษัตริย์. . .⁸²

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงใช้เหตุผลของพระองค์ที่แตกต่างออกไป คือ

. . . พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุก ๆ พระองค์ ซึ่งไค้เสด็จขึ้น
เถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ครอบครองแผ่นดินอนาประชาราษฎรมาแต่
ก่อน ก็ไค้เอาไค้ราย ภาณี ต่าง ๆ ที่เรียกว่าพระราชทรัพย์ เป็น
อากร

⁸¹โปรดเกล้าฯ ราชโองการใน ราชโองการ จุฬาลงกรณ์ราชบัณฑิตยสถาน "การแสวงหารายไค้
ของแผ่นดินภายในราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2398 - 2458," (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527).

⁸²จจช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 57
พระราชกำหนดภาณีอากรต่าง ๆ.

คำสั่งราชการแผ่นดิน ถ้าไม่มีภาษีอากรแล้ว ก็ไม่อาจจะดำรงค
รักษาแผ่นดินให้เป็นสุขได้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีธรรมเนียมให้
เรียกภาษีอากรกับราษฎรตามพิถักมาจนทุกวันนี้ . . . 83

จะเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญา
การค้าเสรีอันทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในที่มาของรายได้ของพระมหากษัตริย์
ได้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์อย่างมากทีเดียว และ
ความเปลี่ยนแปลงความคิดดังกล่าวมาข้างต้นนี้เมื่อประกอบเข้ากับความคิดทางเวลา
ที่กล่าวมาแล้ว ก็จะเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่ย้ำเตือนพระองค์และผลักดันให้พระองค์
ทรงพยายามที่จะทรง "กระทำ" ในสิ่งที่พระองค์ถือว่าเป็นภาระของพระมหากษัตริย์
นั่นเอง

การก่อตัวของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่

สำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่อันเป็นสำนักที่ก่อกำเนิดขึ้นในสมัย
รัชกาลที่ 4 และปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ สำนักที่ว่า
พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิธีประวัติศาสตร์ หรือเป็นผู้ที่มีพันธกิจและศักยภาพ
ที่ทำให้รัฐก้าวหน้า สำนักทางประวัติศาสตร์เช่นนี้เป็นพลังทางภูมิปัญญาที่สำคัญยิ่งที่
ผลักดันให้ชนชั้นนำไทยโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ ได้ทรง "กระทำการ" ที่ทำให้
สังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ตนเองมุ่งหวังและถือว่าเป็นความก้าวหน้า

การก่อตัวของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่มีมีรากฐานทางความคิด
ที่สำคัญ คือความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลา และความคิดเรื่องรัฐและ
กษัตริย์ดังกล่าวมาแล้ว ความคิดทั้งสองประการนี้เมื่อประกอบกันเข้าทำให้เกิด
ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ อันมีผลต่อการเกิดสำนักทาง

---

83 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2384 - 2400, "ประกาศพิมพ์โฆษณาพิถักภาษีอากร," หน้า 133-134.

ประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 อย่างไรก็ตามจำเป็นต้องกล่าวในที่นี้ว่า ในความเป็นจริงแล้วทั้งความเปลี่ยนแปลงการรับรู้ทางประวัติศาสตร์และสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่นั้นมีปฏิสัมพันธ์กันหรือเป็นกระบวนการเดียวกัน แต่จะขอแยกอธิบายเป็นส่วน ๆ เพื่อที่จะทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์

กล่าวได้ว่า มีการศึกษาเกี่ยวกับงานเขียนทางประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อยทีเดียวที่ให้ความสำคัญแก่งานเขียนประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 จนถึงรัชกาลที่ 7 ไม่ว่าจะเป็นการศึกษางานเขียนทางประวัติศาสตร์ทั้งหมดในยุคนี้ หรือการเลือกหัวหน้านักประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นเป็นช่วงเวลาที่มีการผลิตงานประวัติศาสตร์ในรูปแบบใหม่ที่มีความแตกต่างไปจากเดิมอย่างมากมาย และเพราะความแตกต่างนี้เองจึงดูเหมือนว่าเป็นเสน่ห์แก่นักประวัติศาสตร์ที่จะมุ่งหาก่ออธิบายว่าความแตกต่างนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร

นอกจากความแตกต่างจากเดิมที่ปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ของยุคสมัยแล้ว ช่วงเวลาดังกล่าวยังมีนักประวัติศาสตร์ผู้หนึ่งทำงานของท่านมีอิทธิพลอย่างสูงต่อคนในยุคต่อ ๆ มา คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยราชานุภาพ ซึ่งได้รับความยกย่องจากนักประวัติศาสตร์ยุคหลัง ๆ ว่าเป็น "บิดาแห่งวิชาประวัติศาสตร์ไทย"

แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษางานเขียนทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ ก็มักจะมีข้อสรุปที่ไม่แตกต่างจากการศึกษา "สิ่งอื่น" ในช่วงเวลาดังกล่าวที่มีความแตกต่างหรือ "ใหม่" ไปจากที่เคยเขียนหรือเคยทำกันมา ก็คือข้อสรุปที่ว่าอิทธิพลตะวันตกเป็นตัวกำหนดความเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นการเขียนวรรณกรรมแบบใหม่ ประวัติศาสตร์แบบใหม่ หรือการเกิดประเพณีแบบใหม่ ๆ การใช้ข้อสรุปเช่นนี้อาจจะเป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ศึกษาในสองทศวรรษที่ผ่านมา เพราะเป็นคำอธิบายที่ง่ายและไม่จำเป็นต้องขยายความใด ๆ เพิ่มเติมอีก จวบจนเมื่อไม่นานมานี้เอง

คำอธิบายง่าย ๆ เช่นนี้ เริ่มหมกหมงไป เพราะได้มีงานวิจัยจำนวนหนึ่งพยายามชี้ให้เห็นว่าไม่มีสังคมใดจะสามารถรับอิทธิพลจากอีกสังคมหนึ่งได้หากปราศจากความ "พร้อม" บางประการรองรับอยู่ ซึ่งงานวิจัยนี้ก็ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาคความ "พร้อม" ในสังคมไทยเองจะเป็นการศึกษาที่ทำให้เข้าใจสังคมในแต่ละยุคได้ชัดเจนกว่าที่เคยทำกันมา รวมทั้งช่วยให้เข้าใจในความแตกต่างหรือ "ใหม่" ที่เกิดขึ้นได้แจ่มชัดมากขึ้นด้วย ซึ่งในที่นี้จะพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เกิดขึ้นนั้นมีรากฐานความเปลี่ยนแปลงทางความคิดภายในสังคมไทยรองรับอยู่

การศึกษาคการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ในที่นี้ จะศึกษาในประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจถึงปัจจัยพื้นฐานที่ก่อให้เกิดการเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่ และภาพประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะแตกต่างจากเดิม โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ ความคิดทางเวลา : รากฐานของประวัติศาสตร์ และ การวิจัยชุมชนอยู่ในประวัติศาสตร์ : ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์

ความคิดทางเวลา : รากฐานของประวัติศาสตร์

คงได้กล่าวมาแล้วว่ามีผู้สนใจในเรื่องความคิดทางเวลาได้เสนอว่า ในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นมีคนจำนวนไม่น้อยเชื่อในเรื่องความก้าวหน้า แต่หัวมกจะไปเน้นความคิดเรื่องความก้าวหน้าที่มีลักษณะก้าวหน้าจากรัชกาลที่ 5 ไปสู่ออนาคต ไม่ได้ตระหนักว่า ความคิดเรื่องความก้าวหน้านั้นหมายถึงความก้าวหน้าจากอดีตมาสู่ปัจจุบันคือรัชกาลที่ 5 ด้วย และประการสำคัญก็คือ ไม่ได้ตระหนักว่าความคิดทางเวลาดังกล่าวนี้เอง เป็นรากฐานของการกำเนิดงานเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่

ความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนั้นเป็นความคิดพื้นฐานที่สำคัญที่ทำให้เกิดการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ หรือกล่าวได้ว่า เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงมานั้นอาจจำแนกได้เป็นสองค่านได้แก่ เวลาของสังคมที่สังคม

ได้เปลี่ยนแปลงในลักษณะก้าวหน้ามาเรื่อย ๆ โดยมีมนุษย์เป็นผู้กระทำ และเวลาของมนุษย์ซึ่งชีวิตมนุษย์ก็ก้าวหน้าได้ด้วยการกระทำของมนุษย์เองเช่นกัน แต่ชีวิตมนุษย์นั้นสั้นเมื่อเทียบกับเวลาของสังคมอันยาวนาน ดังนั้นมนุษย์ที่มีความหมายก็คือมนุษย์ที่ทำให้สังคมก้าวหน้า⁸⁴ ในที่นี่จะอธิบายให้เห็นว่าความคิดทางเวลาของสังคมเป็นรากฐานของการวิวัฒนาการแบบใหม่อย่างไร

ความคิดทางเวลาของสังคมที่มีลักษณะก้าวหน้านั้นเป็นความคิดทางเวลา ที่อธิบายสภาพของสังคมในขณะนั้นว่าก้าวหน้ากว่าสังคมที่อยู่ก่อนหน้า ซึ่งอาจจะกล่าวได้ในที่นี้ว่าเป็นความคิดทางเวลาที่ตระหนักถึงความต่อเนื่องและความแตกต่างของเวลา ด้วยความคิดเช่นนี้เองจึงทำให้ชนชั้นนำของสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาไม่พอใจต่อคำอธิบายของคนรุ่นก่อนที่มีต่อความเป็นมาของทุก ๆ สิ่งที่มีมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้นและทิ้งร่องรอยเอาไว้ ซึ่งในที่นี้จะเรียกว่า "วิชนธรรม" ความไม่พอใจของชนชั้นนำนั้นมีสาเหตุมาจากการอธิบายของคนรุ่นก่อนที่ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ความถูกต้องทางด้านเวลา ดังเช่นความไม่พอพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อคำอธิบายเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชนรุ่นก่อนพระองค์ ว่า

. . . ผู้แต่งหนังสือนี้ไม่ได้ความถนัดแน่เลย ว่าพระพุทธปฏิมาพระองค์นี้ ผู้ใดสร้างที่ตำบลใดเมื่อใดเพราะเหตุใด เพราะไม่ได้คำบอกเล่าหรือหนังสือเก่าเขียนยืนยันคงให้เป็นที่รู้ที่เห็นเลย แต่จะว่าตามสังเกตโดยอนุมานนั้นพอได้อยู่. . .⁸⁵

⁸⁴โปรดดูหัวข้อ "ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลา."

⁸⁵พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระพุทธนุสรณ์,"

ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ พิมพ์เป็นบรรณาการงานพระราชทานเครื่องดินเผาและกับบรรจุกศพ อาจารย์พรพนา ชโนคย ต.ม. ณ อาสนวิหารอัสสัมชัญ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยธรรม), หน้า 37.

เหตุที่พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยก็เพราะว่า " . . . ขนเฝ้านิยายโบราณ
นั้น จะกล่าวถึงสิ่งใด ๆ ก็บ้านคือเมือง . . . หรือพระพุทธรูปสำคัญ . . . ก็มัก
พอใจที่จะเล่าว่า . . . เป็นของพระอินทร์ลงสร้าง และให้เวสสุกรรมเทพบุตร
นฤมิต . . . " ⁸⁶ ซึ่งพระองค์มีพระราชดำริเกี่ยวกับคำอธิบายเหล่านี้ว่า
" . . . พุคพุ่มพ้าม ๆ ไป ให้เกินกว่าเหตุและผล . . . " ⁸⁷ และ " . . .
นิคชรรรมตาคนนิกกิริยามนุษย์ . . . " ⁸⁸

ดังนั้นเมื่อพระองค์จะทรงอธิบายสิ่งใดจึงทรงเน้นการเริ่มต้นด้วยคำถาม
ที่ว่า " . . . ผู้ใดสร้างขึ้น, สร้างขึ้นทำยใด, สร้างขึ้นในกาลครั้งใด, สร้าง
เพราะเหตุใด . . . " ⁸⁹ และในส่วนของคำถามเกี่ยวกับเวลานั้นพระองค์ทรง
ต้องการทราบอย่างชัดแจ้ง ดังความที่ว่า

. . . ปัญหากรรมอย่างที 3 ที่ถามว่า สร้างขึ้นในกาลครั้งใดนั้น
คือถามว่าสร้างขึ้นเมื่อพระพุทธรเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ หรือเสด็จ
ปรินิพพานแล้ว พระพุทธรศาสนามหาศักราชเท่าไร จุสศักราช
เท่าไร ปีใดเดือนใดวันใด ฤกษ์ยามอย่างไร ทำอยู่ที่ปีที่เดือนที่วัน
จึงสมฤทธิ . . . ⁹⁰

ซึ่งความชัดเจนของการเคลื่อนที่ของเวลาจะถูกยืนยันได้ด้วยหน่วยวัด
เวลา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงอธิบายวิธีคิดเกี่ยวกับหน่วย
วัดเวลาไว้เพื่อที่บุคคลอื่นจะได้รับรู้และให้ความสำคัญแก่การจำแนกเวลา ⁹¹ และ

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

⁹¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4.

ทรงกำหนดให้เขียนปีระกาสงไปในการระบุศักราชซึ่งค่านึงนั้นก็คือนิกทางประวัติศาสตร์ที่จะกล่าวละเอียดต่อไป แต่อีกค่านึงชี้ให้เห็นถึงพระราชดำริของพระองค์ที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างและความต่อเนื่องของเวลาในรัชสมัยของพระองค์กับสมัยก่อนหน้า

ในการตอบคำถามที่ว่า "สร้างในกาลครั้งใด" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในกรณีที่ไม่มีหลักฐานบ่งบอกไว้อย่างชัดเจนและจำเป็นต้องใช้วิธีคิดที่พระองค์ทรงเรียกว่า "ตามสังเกตและอนุมาน" คำตอบของพระองค์ก็แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าทรงวินิจฉัยหรืออธิบายด้วยความคิดทางเวลาของพระองค์ที่มองเห็นว่าสังคมมีความเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ดังความว่า

. . . เมื่อมนุษย์ยังไม่มีปืนใหญ่มีน้อยใช้ มีแคชชู หน้าไม้ คาย
แหลน หธาว รบพุ่งกันด้วยกำลังกาย และพวกพ้องมากเท่านั้น
ท่านที่เป็นเจ้าของเค็มที่สร้างพระพุทธรูปองค์นี้คงจะอายุภาพมาก
จึงได้แก่กว่าก่อนใหญ่ถึงเพียงนี้มา ไม่มีผู้อื่นที่คิดจะรักษาช่วงชิง
ไปได้. . . 92

การแสดงออกถึงพระราชดำริทางเวลายังปรากฏในพระราชสาสน์ที่พระองค์ทรงมีไปถึงพระสหายชาวต่างประเทศซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า ". . . ข้าพเจ้าอยากเป็นที่สุดที่จะเดินทางไปในที่ต่าง ๆ . . . แต่ไปไม่ได้เพราะประเพณีไม้ค้ำของรัฐบาลโง่เขลาเบาปัญญาของเราตั้งแต่ก่อนและเวลานี้. . ." 93 จะเห็นได้ว่าการวินิจฉัยของพระองค์นั้นเป็นการวินิจฉัยโดยความคิดที่ว่าสังคมในสมัยก่อนหน้าจะไม่มีลักษณะหรือสิ่งของบางอย่างที่ยุคสมัยของพระองค์มี และอีกอีกนัยหนึ่งนั้น คนในยุคสมัยก่อนหน้านั้น "โง่" กว่าในยุคสมัยของพระองค์ และ

92 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระมหามณเฑียรนปฏินาการแก้วมรกต," ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 30.

93 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 43.

"ความโง่" นั้นยังคงตกทอดมาถึงยุคสมัยของพระองค์ แต่ก็เริ่มมีบางคนฉลาดขึ้น
แล้วคือตัวพระองค์เอง ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงแนวพระราชดำริที่มีพื้นฐานอยู่บน
ความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้า

จากการมีความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้าซึ่งมีมนุษย์เป็นผู้กระทำให้เกิด
ความก้าวหน้านำไปสู่การสร้างสรรค์งานเขียนประเภทหนึ่งที่ไม่เคยปรากฏมา
ก่อนขึ้นอย่างมากมาย คืองานเขียน "ประวัติ" เพื่ออธิบายความเป็นมาของสิ่ง
ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ทั้งนี้เพราะความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้าทำให้
ไม่ยอมรับคำอธิบายแบบเก่า และทำให้เกิดการตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลง
ของสิ่งนั้น ๆ ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เช่นจะเล่าถึงกำเนิดของสิ่งนั้นว่ามนุษย์
ผู้ใดในท้องถิ่นใดเป็นผู้สร้างและสร้างขึ้นในกาลเวลาใด เมื่อเวลาผ่านไปผู้ใดได้
ทำการปฏิสังขรณ์ซึ่งทำให้ลักษณะทางกายภาพของสิ่งนั้นเปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น

กล่าวได้ว่ากรณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความ
เปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาที่ตระหนักถึงความแตกต่างของเวลาและสำนึก
ว่า "เวลา" นั้นเคลื่อนที่ในทิศทางที่ก้าวหน้ามาเรื่อย ๆ จึงทำให้พระองค์ไม่ทรง
พอพระทัยและไม่สามารถที่จะสื่อสารได้กับการนำเสนอประวัติของสิ่งต่าง ๆ ตาม
แบบเดิม ด้วยเหตุนี้เอง พระองค์จึงทรงพยายามที่จะอธิบายประวัติของสิ่งต่าง ๆ
ในวิธีคิดที่พระองค์ทรงมีอยู่ ซึ่งทำให้เกิดงานพระราชนิพนธ์จำนวนมากเกี่ยวกับ
ประวัติของสถานที่และวัตถุโดยเฉพาะศาสนสถานและศาสนวัตถุ เพราะเดิมนั้นมักจะ
อธิบายโบราณสถานและโบราณวัตถุเหล่านี้เฉพาะในคติทางศาสนา งานพระราช
นิพนธ์เหล่านี้ได้แก่ พระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับพระพุทธรูป โดยเฉพาะพระพุทธรูป
ที่สำคัญ ๆ เช่น พระพุทธมหารัตนปฏิมากร พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระสาขณ์

พระพุทธนุชยรัตน์ พระศรีศาสดา⁹⁴ พระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับสถานที่เช่น
วัดเขมาภิกคาราม วัดทองรัตนาราม⁹⁵ รวมทั้งทรงมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับ
เมือง เช่น ทรงสืบค้นต้นกำเนิดและความเป็นมาของเมืองลพบุรี เมืองนครปฐม
รวมทั้งองค์พระปฐมเจดีย์⁹⁶ และทรงหาที่มาหรือคำอธิบายใหม่เกี่ยวกับ
ขนบธรรมเนียมประเพณีในพระราชพิธีต่าง ๆ⁹⁷ เป็นต้น

นอกจากการสืบค้นประวัติที่ปรากฏขึ้นในรัชกาลที่ 4 อันถือได้ว่าเป็นจุด
เริ่มต้นแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรวมอำนาจเข้าสู่
ศูนย์กลางและสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้น งานเขียนที่เกี่ยวกับการสืบค้น
ประวัติต่าง ๆ ในลักษณะเดียวกันก็ขยายตัวมากยิ่งขึ้นไปอีกทั้งในส่วนที่พยายามจะ

---

⁹⁴พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพงศาวดารพระพุทธชินราช ชินศรี และ
พระศรีศาสดา พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางบุญเรือน ชมวิทยา มปท, 2509.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ตำนานพระสยามวัดปฐม
พิมพ์ในงานพระกรุณาพระราชทาน นายพลเอกหม่อมเจ้าวรเดช (พระนคร:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2476) และใน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ,
เรื่องเดียวกัน.

⁹⁵เรื่องเดียวกัน.

⁹⁶พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวม 2 หมวด พิมพ์พระราชทานแจก
ในงานศพ พันตรี หม่อมเจ้าไกรทิพเทษสุด เทวกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส 9 ตุลาคม 2505 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.)

⁹⁷เรื่องเดียวกัน.

เข้าใจถึงความคลี่คลายหรือความเป็นมาของ "วัฒนธรรม" ที่กว้างขวางมากขึ้น หรือที่กำส้งจะสูญสลายไป ทั้งปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระราชพิธีที่ ". . . นามิผู้ใดที่จะเข้าใจเรื่องราว เหตุผลของการพระราชพิธีทั้งปวงนั้นต้องแท้ไม่ ครั้นไต่ถามผู้อื่นก็ไม่มีใครสามารถ จะอธิบายได้. . ." ⁹⁸ อันได้แก่ พระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชกรณียาสนุสรม ⁹⁹ พระราชพิธีสิบสองเดือน ¹⁰⁰ หรือเมื่อพระองค์จะทรงยกเลิกประเพณีใด ๆ ก็ทรง ใช้กระบวนการสืบค้นหาที่มาและความเปลี่ยนแปลงของประเพณีนั้นมายืนยัน พระราชดำริของพระองค์ ¹⁰¹ นอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้ว ยังมีพระราชวงศ์ที่ทรงพระนิพนธ์เรื่องราวประวัติต่าง ๆ อีกมากมาย คือ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ผู้ทรงสืบค้นหรืออธิบาย "วัฒนธรรม" ต่าง ๆ ทั้งที่ยังดำรงอยู่สืบต่อมาและที่สูญสลายไปแล้ว เช่น ท่านานทอพระสมุค ทอพระมณเฑียรธรรม หอวีริยฐาน หอพุทธศาสนาสังคหะ และหอสมุดสำหรับ

⁹⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพมหานคร: ศิลปบรรณาการ, 2511), หน้า ข.

⁹⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชกรณียาสนุสรม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สังฆวิทยา, 2507).

¹⁰⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, เรื่องเดียวกัน.

¹⁰¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพงศาวดารกับ ราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 โปรดให้ ตีพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า อรพินทุ เพ็ญภาคย์ 2 กุมภาพันธ์ 2479 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479).

พระนคร¹⁰² คำานานเลิกลหายและตัวไป¹⁰³ ฯลฯ ความสนใจในการสืบค้นประวัติ
ต่าง ๆ ยังปรากฏอีกในหนังสือสมุคติมพวชิรญาณซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มชนชั้นสูงใน
สมัยนั้น¹⁰⁴

นอกจากความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาจะทำให้ชนชั้นสูงพยายามที่
จะอธิบายถึงความคลี่คลายหรือความเป็นมาของ "วัฒนธรรม" แล้ว ความพยายาม
ที่สำคัญที่สุดของชนชั้นสูงที่เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา
เช่นเดียวกันก็คือ ความพยายามจะหากำเนิดความเป็นมาของสังคมหรือรัฐ
ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปยัง
เซอร์ จอห์น เบาว์ริง ความว่า

- . . . ข้าพเจ้ากับน้องชายของข้าพเจ้าคือ กรมหลวงวงศาธิราช
  - . . . กำลังพยายามแต่งตำนานกรุงสยามอันถูกต้อง จำเริญตั้งแต่
สร้างกรุงศรีอยุธยาโบราณเป็นราชธานี เมื่อปี ค.ศ. 1350. . .
- ในเบื้องต้นเราจะเลือกคัดเอาเหตุการณ์พอฟังเป็นจริงได้. . .¹⁰⁵

¹⁰² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนาน
หอพระสมุค : หอมนเทียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ และ หอสมุค
สำหรับพระนคร (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2512).

¹⁰³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนาน
เลิกลหายและตัวไป," ใน ประชุมพงศาวดาร, ภาคที่ 17 เล่มที่ 12
(กรุงเทพมหานคร. กุรุสภา, 2507), หน้า 157-292.

¹⁰⁴ ในทางตะวันตกเองเมื่อเกิดความคิดเรื่องเวลาเช่นนี้ ก็ทำให้เกิด
การอธิบาย "สรรพสิ่ง" ต่าง ๆ มากมายจนถึงขนาดที่นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่ง
กล่าวไว้ว่า ในยุคที่มีความเปลี่ยนแปลงเรื่องเวลานี้ "Every thing has a
history" ดู Peter Burke, The Renaissance Sense of the Past
pp. 39-50.

¹⁰⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 37.

ความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนี้หมายรวมไปถึงความตระหนักในที่มา หรือจุดเริ่มต้นของสรรพสิ่งดังกล่าวมาแล้ว จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยถึงที่มาของบรรพบุรุษของคนไทยที่มีมาก่อนการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา โดยพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่ามีอยู่ 2 สาย คือ สายแรกเป็นสายที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของเขมร ซึ่งต่อมาได้ประกาศเป็นอิสระและตั้งบ้านเมืองที่สุโขทัย¹⁰⁶ อีกสายหนึ่งเป็นบรรพบุรุษของพระเจ้าอู่ทองซึ่งทรงเชื่อว่าอพยพมาจากเชียงรายน และมาตั้งเมืองเพนทครในเขตเซียง มีภคิตรีย์ปกครองสืบต่อมาจนถึงพระเจ้าอู่ทอง 5 พระองค์¹⁰⁷ พระราชนิพนธ์ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงพลังของความคิดทางเวลาที่อยู่เบื้องหลังก็คือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นผู้ร่วมนิพนธ์กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้เสนอภาพประวัติศาสตร์อันมีความต่อเนื่องกันตั้งแต่แรกเริ่มที่สังคมไทยก่อตัวขึ้นในแถบนี้จนกระทั่งถึงต้นรัตนโกสินทร์

จำเป็นต้องกล่าวเน้นในที่นี้ว่า การที่ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบค้นถึงความเป็นมาของ "วัฒนธรรม" และ "ตำนานสยาม" อันเป็นการขยายการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ให้ยาวไกลออกไปนั้น มีปัจจัยที่เป็นพลังผลักดันที่สำคัญคือความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงมาสู่ความคิดที่เห็นว่าสังคมมีความก้าวหน้า ความคิดทางเวลาเช่นนี้ทำให้ชนชั้นสูงมีความพยายามที่จะทำความเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ที่ตนประสบอยู่ตามวิถีคิดของตนเอง มิใช่ว่าการขยายการรับรู้ทางประวัติศาสตร์นั้นเกิดขึ้นเพียงเพราะ

¹⁰⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ นคร: บริษัทสารมวลชน จำกัด, 2527), หน้า 22-23.

¹⁰⁷ Prabath Somdej Pra Chomklaochaonhua, "The Brief Notices of the History of Siam," from Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, Vol. II (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969), p. 342.

สถานการณ์ทางการเมืองที่ทำให้ชนชั้นสูงต้องการแสดงสิทธิธรรมเหนือเมือง
ประเทศราชนั้น ๆ เช่นในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่ง
พระราชพงศาวดารเมืองเขมรไปให้แก่ฝรั่งเศส หรือการขยายการรับรู้
ประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปล
ศิลาจารึกนักษิที่ 1 จึงทำให้ประวัติศาสตร์ไทยขยายตัวไปถึงอาณาจักรสุโขทัย
ซึ่งที่นักศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ของท่านได้เสนอความคิดไว้¹⁰⁸

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา
ได้ทำให้เกิดการสืบค้นหา "อดีต" ของตนเองอย่างกว้างขวางในหลาย ๆ ด้าน
การสืบค้น "อดีต" ในสถานะเช่นนี้ต่อมาได้กลายเป็นวิชาประวัติศาสตร์ไปโดยเริ่ม
มีการใช้คำว่า "ประวัติศาสตร์" ครั้งแรกเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงสร้างคำนี้ขึ้นมา¹⁰⁹ อย่างไรก็ตามในช่วงแรก ๆ ที่การสืบค้นเรื่อง
"อดีต" ปรากฏขึ้นจนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้มีการบัญญัติคำศัพท์เพื่อที่จะใช้อธิบายถึงการสืบค้นดังกล่าวหลายคำ เช่น
พงศาวดาร¹¹⁰ คำานาน¹¹¹ หรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

¹⁰⁸ ดังปรากฏในงานของ พงศ์ชิตา เกษมสิน, "ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย
: ศึกษาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," วารสาร
ศึกษาศาสตร์ 17 (มกราคม 2528): 103-104 และ Winai Pongsripian,
"Traditional Thai Historiography and its nineteenth-Century Decline,"
Ph.D. Thesis, University of Bristol, 1983, pp. 305-309.

¹⁰⁹ Charnvit Kasetvir, The Rise of Ayudhaya (Kuala
Lumpur: Oxford in Asia, 1976), p. 1.

¹¹⁰ พระบริหารเทพธานี, พงศาวดารชาติไทย (พระนคร: ส. ขรรณภักดิ์,
2496).

¹¹¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "คำานาน
วังหน้า," ใน ประชุมพงศาวดาร, ภาคที่ 13 เล่มที่ 11 (กรุงเทพมหานคร:
คุรุสภา, 2507), หน้า 1-176.

ใช้คำว่า "โบราณคดี แทนคำว่า History โดยพระองค์ทรงวินิจฉัยว่า พงศาวดารนั้นความหมายที่แท้จริงแตกต่างจาก History¹¹² การใช้คำศัพท์ที่แตกต่างกันเช่นนี้ มิได้มีความหมายคั่งที่นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งเข้าใจ คือ ". . . นักปราชญ์ไทยรุ่นหลัง ๆ ที่แยกความแตกต่างระหว่าง Concept เหล่านี้ ไม่ออกก็ยังใช้ "พงศาวดาร" และ "ตำนาน" เพราะเคยชินเพื่อให้นหมายถึง History ทั้งที่มีคำว่า "ประวัติศาสตร์" ใช้อย่างเหมาะสมแล้ว. . ." ¹¹³ หากแต่เป็นเพราะคำศัพท์ "พงศาวดาร" และ "ตำนาน" นั้นก็มีความหมายที่เฉพาะของคำอยู่อันไม่อาจจะวัดได้ควมมากร ฐานความเข้าใจคำว่า "ประวัติศาสตร์" ในปัจจุบัน เพราะแม้แต่คำว่า "ประวัติศาสตร์" ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติขึ้นก็มีความหมายนำหนักของคำไม่เหมือนในปัจจุบัน

ก่อนที่จะอธิบายถึงความหมายของคำว่า "ตำนาน" และ "พงศาวดาร" ที่มีความแตกต่างกัน จะขอเริ่มด้วยข้อสังเกตประการหนึ่งของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่มีต่อการเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยนี้ คือ ". . . นักประวัติศาสตร์ในสกุลนี้ รวมทั้งสมเด็จพระยาจักรี รัชกาลที่ 1 สนใจในกิจกรรมด้านวัฒนธรรมของคนในอดีตอยู่มาก แต่ไม่ปรากฏว่าได้พยายามเชื่อมโยงข้อมูลทางวัฒนธรรมเหล่านั้น เข้ากับการเมือง. . ." ¹¹⁴ การที่นักประวัติศาสตร์กลุ่มนี้แม้ว่ามีความสนใจความเป็นมาหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรมของคนในอดีตแต่ไม่ได้นำมาเชื่อมโยงเข้ากับการเมืองทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ ก็เพราะว่านักประวัติศาสตร์เหล่านั้น

¹¹² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย," ศิลาจารึก 12 (กรกฎาคม 2511): 42-46.

¹¹³ วินัย พงศ์ศรีเพียร, "บรรพบุรุษของคนไทยมาจากไทย," รวมบทความประวัติศาสตร์ 5 (มิถุนายน 2525): 19.

¹¹⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย : อดีตและอนาคต," รวมบทความประวัติศาสตร์ 1 (กรกฎาคม 2523): 8-9.

เห็นว่ากิจกรรมทางค่านิยมธรรมไม่ควรมีพลังผลักดันวิธีของประวัติศาสตร์ เป็น
แต่เพียงผลผลิตของมนุษย์ในประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงความเจริญเท่านั้น¹¹⁵
ดังนั้นคำอธิบายของ น.ม.ส. จึงให้ความเข้าใจที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงของ
การใช้คำทั้งสองข้างต้นในสังคม คือ

- . . . คำานซึ่งเป็นชื่อหนังสือกล่าวเรื่องราวของสิ่งไม่มีชีวิต
  - . . . คำว่าพงศาวดารแม้จะแปลตามศัพท์ว่ากอบกู้เกียรติก็ตาม
แต่เราใช้มีความหมายตามมติคนรุ่นก่อนอย่างเดียวกับที่อังกฤษ
ใช้คำว่า ฮิสทอรี คือ เป็นเรื่องราวประวัติและตำนานซึ่งกล่าว
เนื้อเรื่องแลผลความติดต่อกันไป เปรียบว่าเป็นโซ่ไม่ขาดตอน
- . . . 116

จำเป็นต้องเพิ่มความหมายของการใช้คำว่า "พงศาวดาร" อีกเล็กน้อย ก็คือ
ในขณะนั้นบรรดานักประวัติศาสตร์ทั้งหลายล้วนมีความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์
เท่านั้นที่เป็นผู้ "กำหนดวิธีทางแห่งประวัติศาสตร์" ดังนั้นการใช้คำว่า
"พงศาวดาร" จึงจะมีความหมายจับใจมากกว่าตรงที่เป็นคำที่ยืนยันได้ถึงการ
เป็นผู้ "กำหนดวิธีแห่งประวัติศาสตร์"¹¹⁷ ได้ดีกว่าคำว่า "ประวัติศาสตร์" ที่มีได้
บ่งบอกตรง ๆ ว่าใครเป็นผู้ "กำหนดวิธีแห่งประวัติศาสตร์" ดังที่สมเด็จ ฯ
กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงนิยมใช้คำว่า "พงศาวดาร" มากกว่าที่จะใช้

¹¹⁵ดูในหัวข้อ "การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์ : ความเปลี่ยนแปลง
ในการรับรู้ประวัติศาสตร์."

¹¹⁶น.ม.ส. "ประมวลมรดก 1 (กุมภาพันธ์ 2477), อ้างถึงใน ธีรวิ
สุทธิสงคราม, กรมปรมาณูชิต ๓ (กรุงเทพมหานคร: รัตนการพิมพ์, 2505),
หน้า 669-670.

¹¹⁷ดูในหัวข้อ "การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์. . ."

คำอื่น ๆ¹¹⁸

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวิชา "ประวัติศาสตร์" จะเกิดขึ้นเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาดังกล่าวมาแล้ว แต่ด้วยพื้นฐานความคิดดังกล่าวนี้คือการเน้นที่ความจริงเชิงประสบการณ์ การศึกษาประวัติศาสตร์จึงถูกจำกัดด้วยเพียงอดีตและปัจจุบันของช่วงเวลาที่ศึกษาเท่านั้น เพราะอนาคตยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกล่าวถึงได้อย่างเป็นรูปธรรม แต่รากฐานของการศึกษาประวัติศาสตร์ในความคิดของชนชั้นสูงนั้นเป็นไปเพื่อที่จะเรียนรู้ถึงสาเหตุของความเจริญหรือความเสื่อมของคนหรือสังคมในประวัติศาสตร์ เพื่อที่จะให้คนในสมัยที่ศึกษานั้นได้เรียนรู้เพื่อที่จะได้ปฏิบัติตัวให้ถูกต้องเพื่อดำเนินไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและไม่กระทำในสิ่งที่จะนำไปสู่ความเสื่อมหรือหกล้มให้พ้นจากการประสพภัยพิบัติต่าง ๆ ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงใช้ความรู้ทาง "ประวัติศาสตร์" มาเป็นแนวทางทำให้ไม่ทรงเสื่อมเสียพระเกียรติยศในกรณีที่พระองค์ทรงเกรงว่าการที่พระองค์ทรงสร้างวิหารซึ่งเป็นสถานที่เสกกว่าพระอุโบสถซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง จะทำให้คนเข้าใจผิดเพราะ " . . . นานไปไม่รู้เรื่องตามพระราชนิพนธ์ที่แท้ต้องเข้าใจแปรปรวนว่าเป็นอย่างอื่น เป็นที่เสียพระเกียรติยศ . . ." ¹¹⁹ ในพระราชนิพนธ์เรื่องวิจารณ์เรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ราชก็เช่นกัน ¹²⁰ หรือ

¹¹⁸ สาส์นสมเด็จ เล่มที่ 4 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวิศิขณาวิกรม และสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ฉบับวันที่ 16 ธันวาคม 2477, กรุงเทพมหานคร: ศุภสภา, หน้า 346-247.

¹¹⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ขุมนมพระบรมราชาธิบาย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ, หน้า 26.

¹²⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชนิพนธ์กับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ราช.

พระนิพนธ์จำนวนมากของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำวรวงษาอนุภาพก็สนองตอบเป้าหมายดังกล่าวมานี้ เช่นการกล่าวว่าประวัติศาสตร์คือ Science of Example¹²¹ การที่เห็นว่าการศึกษาด้านประวัติศาสตร์เป็นบทเรียนนี้เท่ากับถือว่าประวัติศาสตร์คือความจริง ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ชั้นสูงเชื่อว่าเป็นความจริงนี้เป็นส่วนสำคัญของสำนักทางประวัติศาสตร์ เพราะเป็นส่วนที่ยืนยันว่าสิ่งที่เขาคิดนั้นเป็นความจริงมีอภิปรัชญาที่แน่นอนมาเป็นหลักฐาน

ควรกล่าวในที่นี้ว่าการศึกษาด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์โดยไม่คำนึงถึงความคิดทางเวลาที่ครอบคลุมอยู่เบื้องหลังงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้น ๆ จะทำให้ไม่เห็นถึงความสัมพันธ์ของความคิดมนุษย์ทั้งชุด การที่กล่าวเช่นนี้ เนื่องจากนักศึกษาด้านประวัติศาสตร์บางคนเมื่อศึกษาด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ช่วงนี้มักจะถือว่าประวัติศาสตร์นั้นมีความหมายถึงเวลาในอดีตเท่านั้น จึงทำให้หารอยเชื่อมต่อระหว่าง "ประวัติศาสตร์" กับพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมได้ไม่ชัดเจน

ความที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นสรุปได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาในส่วนของสังคมนั้นได้ทำให้เกิดรากฐานทางความคิดของวิชา "ประวัติศาสตร์" ขึ้นมา พื้นฐานทางความคิดที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชั้นสูงมีการรับรู้เวลาของสังคมที่มีลักษณะก้าวหน้าก็คือความคิดทางเวลาของมนุษย์ กล่าวคือการศึกษาที่สังคมสามารถก้าวหน้ามาได้นั้นก็เพราะมนุษย์เป็นผู้กระทำ แต่ทว่าชีวิตมนุษย์นั้นไม่ยาวนานเมื่อเทียบกับสังคมที่ดำเนินมาเป็นเวลานาน ดังนั้นชีวิตมนุษย์ที่เราจรรีกรไว้เป็นแบบอย่างหรือชีวิตมนุษย์ที่มีความหมายก็คือชีวิตของมนุษย์ที่กระทำให้สังคมก้าวหน้า ซึ่งก็คือ การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์

¹²¹ สารานุกรมไทย เล่ม 4, กรุงเทพมหานคร: ศุภสภา, 2515, หน้า 227.

การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์ : ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์

บนรากฐานของความคิดทางเวลาแบบใหม่ และความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับรัฐและภคัตริย์ดังที่กล่าวมาแล้ว ขนชั้นนำได้เกิด "การรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่" การที่จะทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์นี้ จำเป็นต้องพิจารณาการเกิดแนวความคิดเรื่องผู้กำหนดวิธีของประวัติศาสตร์ และการเกิดแนวความคิดเรื่องราชวงศ์ในหมู่นชนชั้นนำ

แนวความคิดเรื่องผู้กำหนดวิธีของประวัติศาสตร์

ตามความคิดทางเวลาแบบเดิมที่มีพื้นฐานอยู่บนจักรวาลวิทยาแบบไตรภพนั้น วิธีของประวัติศาสตร์เป็นไปตาม "ธรรมชาติ" หรือกฎธรรมชาติ ไม่มีผู้ใดสามารถ "กำหนดวิธีของประวัติศาสตร์" ได้ เมื่อพระพุทธเจ้าคือพระสมณโคตมปรินิพพานแล้วสังคมนมนุษย์ก็จะดำเนินไปในทางเสื่อมลงตามคติปรัชญาอันตรธาน แม้จะมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์โดยการ "จรรโลงธรรมชาติ" คืออุปถัมภ์พุทธศาสนา เพื่อให้มนุษย์มีโอกาสประพฤติธรรมหรือสั่งสมบุญบารมีจน "หลุดพ้น" ไปจากความเสื่อมได้ในภายภาคหน้า แต่ก็ไม่มีผู้ใดที่จะหยุดยั้งความเสื่อมของสังคมได้อย่างแท้จริง แม้แต่การอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ที่มีบุญบารมีสูงก็ไม่สามารถยุติความเสื่อมของสังคมได้ เป็นเพียงการยื้อเวลาถ่วงช้าไปเล็กน้อยเท่านั้น แต่สังคมก็จะยังคงเสื่อมลงไปเรื่อย ๆ เหมือนเดิม และมนุษย์ก็จะสามารถรับรู้ธรรมชาติที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นได้น้อยลงตามลำดับ

คนในสังคมไทยในสมัยที่ยังมีความคิดทางเวลาแบบเดิม คือในช่วงเวลาประมาณรัชกาลที่ 3 ขึ้นไป จะไม่ให้ความสำคัญแก่เวลาตามความจริงเชิงประสบการณ์ คือไม่ให้ความสำคัญแก่ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงของชีวิตและสังคม ว่าดำเนินมาและดำเนินไปอย่างไร ดังนั้นการรับรู้อดีตจึงมีลักษณะดังที่ชาวต่างชาติผู้หนึ่งได้บรรยายไว้ว่า

. . . ชาวสยามนั้นจักรวามให้บรรพบุรุษของตนร่วมสมัยกับสาวก
รุ่นแรกของพระพุทธเจ้า และเรียงเหตุการณ์ตามรายปีตั้งแต่
เมื่อราวห้าร้อยปีก่อนคริสตกาล. . . มีสิ่งมหัศจรรย์ทาง
พุทธศาสนาและการแทรกแซงของเวทคาเข้ามาปรากฏให้เห็น

122

เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาในหมู่นชนชั้นสูง¹²³
ทำให้ชนชั้นสูงตระหนักว่าการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ของคนในสังคมมีความก้าวหน้า
อย่างต่อเนื่อง และมีใช้ความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องของ "วัฒนธรรม" ดังที่ได้
อภิปรายไว้ในหัวข้อก่อนหน้านี้เท่านั้น หากแต่ชนชั้นสูงพยายามหาที่มาของความ
ก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องของสังคมหรือรัฐด้วย เนื่องจากชนชั้นสูงเริ่มมีความเชื่อมั่น
ในศักยภาพและความสามารถของมนุษย์¹²⁴ และเริ่มไม่ยอมรับว่าสังคมกำลัง
เสื่อมลงเรื่อย ๆ ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา จึงเกิดความคิดว่าการที่สังคม
เปลี่ยนแปลงในทางที่ก้าวหน้าขึ้นอย่างต่อเนื่องนั้น เป็นผลมาจากความคิดและการ
กระทำของมนุษย์เอง ความตระหนักเช่นนี้มีผลที่สำคัญคือทำให้เกิดการวินิจฉัย
มนุษย์ในประวัติศาสตร์ว่าใครหรือผู้ใด เป็นผู้คิดและกระทำทำให้สังคมหรือรัฐ
เปลี่ยนแปลงในทางที่ก้าวหน้าขึ้นอย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบันและอนาคต

ด้วยเหตุที่กลุ่มคนที่มีความคิดทางเวลาแบบใหม่ เป็นกลุ่มชนชั้นนำที่มี
อำนาจสืบต่อกันมานานในสายตระกูล ประกอบกับการเกิดความคิดเรื่อง
"ราชวงศ์" จึงจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า ทำให้ชนชั้นสูงไม่ประสบปัญหา
ในการวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์มากนัก ดังจะเห็นได้จากงานเขียนทาง

¹²² Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam

(Kuala Lumpur: Oxford in Asia Historical Reprints, 1969),

p. 35.

¹²³ โปรดดูหัวข้อ "ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลา."

¹²⁴ โปรดดูหัวข้อ "ความเปลี่ยนแปลงของแนวความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์."

ประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ล้วนแต่ถูกเขียนภายใต้กรอบความคิดเดียวกัน คือความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดความเป็นไปหรือความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในพระราชอาณาจักร ทั้งนี้เพราะชนชั้นสูงได้สืบทอดสำนักต่อเนื่องกันมาว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางของรัฐโดยเป็นบุคคลสำคัญที่สุดที่มีผลต่อขบวนการของรัฐ แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ แต่ความคิดและการกระทำของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นมนุษย์ยังคงมีความสำคัญอย่างไพศาลต่อการดำรงอยู่ของรัฐ¹²⁵ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อวิถีของประวัติศาสตร์มิได้ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ บทบาทของพระมหากษัตริย์ในการกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์จึงยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น

การที่ชนชั้นสูงโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น "หัวใจของแผ่นดิน"¹²⁶ หรือทรงมีความสำคัญอย่างไพศาลต่อการดำรงอยู่หรือประกอบกับเป็นสังคมนึงไม่น่าประหลาดใจอันใดที่ชนชั้นสูงกลุ่มนี้สามารถรับเอาพระราชพงศาวดารที่ถูกเขียนในกรอบความคิดทางเวลาที่แตกต่างออกไปในช่วงเวลาอันก่อนหน้ามาเป็นพื้นฐานหรือหลักฐานหลักในการเขียนประวัติศาสตร์ของตน ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในกลุ่มชนชั้นสูงไม่กระทบหรือก่อให้เกิดข้อกังขาใด ๆ ในประเด็นนี้ เนื่องจากความคิดที่คลี่คลายมานั้นยังคงมีลักษณะร่วมกับความคิดแบบเก่าอยู่ คือ ชนชั้นสูงยังคงมีความคิดว่าคนกลุ่มอื่นมิได้มีศักยภาพและความสามารถเท่ากับตน รวมไปถึงขาดความเชื่อมั่นในความจริงใจที่จะทำอะไรให้กับสังคมของคนกลุ่มอื่น แม้ว่าจะให้ความสำคัญแก่ความเป็นมนุษย์ของประชาชนมากขึ้น แต่ประชาชนก็เป็นเพียงส่วนประกอบที่มีความสำคัญต่อรัฐไม่

¹²⁵โปรดดูหัวข้อ "ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์."

¹²⁶พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา,

มากนัก ดังนั้นเมื่อชนชั้นสูงกลุ่มนี้ต้องการที่จะเขียนประวัติศาสตร์ขึ้นใหม่ให้ถูกต้อง
ครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงว่า "ข้าพเจ้ากับน้องชายข้าพเจ้า
. . . ปรึกษากับท่านในพระนครนี้ กำลังพยายามตระเตรียมแต่งตำนานกรุงสยาม
อันถูกต้อง. . .¹²⁷ ก็ปรากฏว่า "ตำนานกรุงสยามอันถูกต้อง" ที่กรมหลวง
วงศาสิทธิราชสนิททรงพระนิพนธ์และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ตรวจแก้นั้น ยังคงมีลักษณะเป็นพระราชพงศาวดารอยู่ โดยเฉพาะการเน้นที่
พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ แม้จะมีความเปลี่ยนแปลงไปจากพระราช
พงศาวดารในยุคก่อนหน้าไม่น้อย ดังจะกล่าวต่อไป

พระราชพงศาวดารและงานเขียนทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ ในสมัย
รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาได้ถูกเขียนขึ้นภายใต้กรอบความคิดทางศาสนา แม้ว่า
จะมีการใช้พระราชพงศาวดารที่มีมาแต่เดิมเป็นหลักฐานในการเขียนอยู่ด้วย แต่
เนื่องจากชนชั้นสูงซึ่งเขียนพระราชพงศาวดารและงานเขียนทางประวัติศาสตร์ใน
สมัยนี้มีความคิดใหม่เกี่ยวกับมนุษย์และจักรวาล และมีความคิดใหม่เกี่ยวกับรัฐและ
กษัตริย์ ตลอดจนมีความคิดทางเวลาแบบใหม่ ทำให้มิได้รับรู้ถึงความสำคัญของ
กรุงศรีอยุธยาในฐานะศูนย์กลางของจักรวาล และเริ่มคิดว่าจุดเริ่มต้นของ
"ประวัติศาสตร์ไทย" มิได้เริ่มต้นที่การสถาปนารุงศรีอยุธยา เกิดความพยายาม
ที่จะเชื่อมต่อ "ประวัติศาสตร์" ของอาณาจักรใกล้เคียงที่ดำรงอยู่ในสมัยก่อนหน้า
กรุงศรีอยุธยาเข้ากับ "ประวัติศาสตร์" ของราชอาณาจักรอยุธยาและรัตนโกสินทร์
ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์หลายเรื่องของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ทำให้ราชธานีโบราณหลายแห่ง เช่น นครปฐม สุโขทัย กลายเป็นราชธานีของ
ราชอาณาจักรไทยก่อนสมัยอยุธยา¹²⁸ พระราชคำรัสของพระบาทสมเด็จพระ

¹²⁷พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา,
หน้า 307.

¹²⁸พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณคดี - โบราณสถาน.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวาระก่อตั้งสมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย
ก็สะท้อนพระราชดำริท่านเองเดียวกัน ความว่า

. . . ตกลงในชั้นหลังไปยอมรับพระราชพงศาวดารกรุงเก่าว่า
เป็นเรื่องราวของแผ่นดินสยาม. . . ความหลงพระราช
พงศาวดารนี้ทำให้ทอดธุระเสียว่า เรื่องราวของชาติและ
ประเทศเรา อยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สร้างกรุงทวารวดี
ศรีอยุธยา. . . 129

และพระองค์ทรงชักชวนให้สืบค้นไปให้ถึงจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ไทย

. . . จึงขอชักชวนท่านทั้งหลาย. . . ค้นหาข้อความเรื่องราวของ
ประเทศไทย. . . จำเดิมตั้งแต่ 1000 ปีลงมา. . . ซึ่งเป็นที่ตั้ง
ของชาติไทยแต่ต้นเดิม. . . 130

ในการสืบค้น "ประวัติศาสตร์ไทย" ก่อนสมัยอยุธยาและเชื่อมต่อเข้ากับ
"ประวัติศาสตร์ไทย" สมัยต่อมา ชนชั้นนำได้แสดงให้เห็นผลการวิจัยมนุษยใน
ประวัติศาสตร์ของตนอย่างชัดเจน งานพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับราชธานีโบราณ
พระเจดีย์ และพระพุทธรูป ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้วนแต่
เน้นถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในอดีตที่ได้สร้างหรือดูแลรักษาเป็นอย่างดี
อย่างไรก็ตาม เนื่องจากชนชั้นนำตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาให้ความสำคัญ
แก่ความจริงเชิงประจักษ์การทำให้เกิดความคิดว่า "ประวัติศาสตร์" ที่เชื่อถือได้
จะต้องมีหลักฐานยืนยันอย่างชัดเจน ทำให้ไม่สามารถกล่าวถึงบทบาทของ
พระมหากษัตริย์ก่อนสมัยสุโขทัยอย่างเต็มที่ จำเป็นต้องเน้นบทบาทของ
พระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยลงมาโดยอาศัยศิลาจารึก พระราชพงศาวดาร
และจดหมายเหตุต่างชาติเป็นหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับราชอาณาจักรสุโขทัยและ

¹²⁹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมาคมสืบสวนของ
โบราณในประเทศไทย," ศิลปากร 12 (กรกฎาคม 2511): 43.

¹³⁰เรื่องเดียวกัน.

อยุธยาตามลำดับ ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ "ประวัติศาสตร์ไทย" โดยเน้นตั้งแต่บทบาทของพ่อขุนรามคำแหง แห่งราชอาณาจักรสุโขทัยและราชวงศ์ของพระองค์สืบเนื่องมาถึงบทบาทของ พระเจ้าอู่ทองแห่งราชอาณาจักรอยุธยาและราชวงศ์ของพระองค์ แล้วทรงบรรยาย ให้เห็นถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรอยุธยาพระองค์อื่น ๆ สืบมา เป็นลำดับ จนถึงบทบาทของพระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรีและบทบาทของ พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีของพระองค์ ความต่อเนื่องของ "ประวัติศาสตร์ ไทย" ในลักษณะที่กล่าวมานี้ปรากฏทั้งในพระราชนิพนธ์ "ประวัติศาสตร์สังเขป" ที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่เซอร์จอห์น เบาว์ริง และใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระราชนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ทั้งสอง เรื่องนี้จึงเสนอภาพ "ประวัติศาสตร์ไทย" ในลักษณะใหม่ คือ "ประวัติศาสตร์" ที่มีความต่อเนื่องมาตั้งแต่ต้น โดยเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย ที่ทรง "พระราชดำริ" และ "ทรงกระทำ" ให้รัฐไทยก่อตัวขึ้นและเปลี่ยนแปลงใน ทางก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ สืบต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี

ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่ามีงานเขียนที่กล่าวถึงราชวงศ์ต่าง ๆ ทั้งใน ช่วงก่อนและในสมัยอยุธยาแล้วตั้งแต่เมื่อพระพิมลธรรมแต่ง สังคีตยวงศ์ ใน พ.ศ. 2332 แต่ใน สังคีตยวงศ์ นี้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์โดยมีกรอบความคิด ทางเวลาตามคติพุทธศาสนากำกับอยู่ จุดมุ่งหมายในการเขียนจึงมุ่งเสนอภาพ "วิถีของประวัติศาสตร์" ให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้ทราบว่า "วิถีของประวัติศาสตร์" ได้ดำเนินมาถึงจุดใดแล้ว หรือพระมหากษัตริย์ในอดีตและปัจจุบันได้ทำนุบำรุง พุทธศาสนาไว้เพียงใด ในขณะที่เหลือเวลาอีกเท่าใดก่อนที่อายุของพุทธศาสนา ในยุคของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันจะมีอายุครบ 5000 ปี และในช่วงเวลาที่เหลือ อยู่นั้นมนุษย์ทั้งหลายควรดำเนินชีวิตอย่างไรเพื่อจะบรรลุอุดมคติของชีวิตคือการ

นิพพานในภายภาคหน้า¹³¹ ดังนั้น การกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ราชวงศ์มังราย พระมหากษัตริย์ราชวงศ์ต่าง ๆ ของกรุงศรีอยุธยา และ "พระมหากษัตริย์ราชเจ้าทั้งสองพระองค์" คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนราช จึงเป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีตามคติพุทธศาสนาหรือไม่ มิได้ต้องการแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของ "ประวัติศาสตร์ไทย" ดังเช่นที่ปรากฏในงานเขียนทางประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์ "ประวัติศาสตร์ไทย" ภายใต้อารมณ์ความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ "กระทำ" ให้รัฐเกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่าง "สงบเรียบร้อย" จนกระทั่ง "เจริญกว้างขวางออกไป" ทั้งความที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

. . . อาณาจักรหนึ่งต้องมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ชี้ขาดตัดสินนิคมชอบ
. . . คนเป็นอันมากจึงอยู่ด้วยกันสงบเรียบร้อย ถ้าไม่มีฮัยการ
คือตัวผู้มีอำนาจเป็นใหญ่ครองหมู่ครองฝูงแล้ว . . . เห็นจะวิวาท
จนถึงตายเสียหมด ถ้าจะไม่ฆ่ากันตายก็จะไม่เป็นอันทำมาหากิน
อดตายหมด . . . ท่านใดตั้งขุนนางฝ่ายทหารพลเรือนแลขุนนาง
ขุนคลังขุนวังขุนเมืองพนักงานต่าง ๆ . . . ก็การซึ่งเป็นต้นนั้นจำ
จะต้องมีเมื่อแรกมีขึ้นในต้นกัลปต้นยุค ก็เห็นว่าจะเป็นเช่นนี้ ครั้น
ภายหลังเมื่อการเจริญกว้างขวางออกไป ก็แยกย้ายมากมายเป็น
ต่าง ๆ หลายอย่างออกไปแต่ไม่เสียเค้า เปรียบเหมือนวิธานับ
1 2 3 4 5 จน 100 จน 1000. . .¹³²

¹³¹ สายชล วรรณรัตน์, "ปฏิกริยา อีกมิติหนึ่งสำหรับสังคีตยวงค์กับ
การเมืองในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์," รวมบทความประวัติศาสตร์ 6 :
82-90.

¹³² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "นานาชนรมวิจารินี,"
ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 126-127.

ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและคนอื่น ๆ ในเวลานั้นและในเวลาต่อมา กล่าวถึง "การกระทำ" ของพระมหากษัตริย์ในลักษณะที่แตกต่างจากงานเขียนในช่วงก่อนหน้า กล่าวคือในงานเขียนสมัยก่อนหน้ารัชกาลที่ 4 จะเขียนถึงพระมหากษัตริย์ภายใต้กรอบความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น "พระรามาชิตี" หรือเป็น "พระโพธิสัตว์" "การกระทำ" ของพระองค์จึงมาจาก "พระบัญญัติธรรม" ของเทพเจ้าหรือของพระโพธิสัตว์ ซึ่งไม่ต้องผ่านกระบวนการคิดหรือตัดสินใจใด ๆ งานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่ได้รับการเขียนขึ้นในสมัยดังกล่าวจึงบันทึกพระบรมราชโองการและพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์โดยไม่เคยกล่าวถึงพระราชดำริหรือการตัดสินใจที่นำไปสู่พระบรมราชโองการหรือพระราชกรณียกิจดังกล่าว แต่งานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นภายใต้ความสำคัญที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์ผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ไทย จะให้ความสำคัญต่อ "พระราชดำริ" ที่นำไปสู่ "การกระทำ" ของพระมหากษัตริย์อย่างมาก การเปรียบเทียบพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับที่ได้รับการเขียนหรือชำระในสมัยอยุธยาและรัชกาลที่ 1 คือฉบับพันจันทนุมาศ กับฉบับที่ได้รับการชำระในรัชกาลที่ 4 คือฉบับพิมพ์สองเล่มของหมอบรัดเลย์ซึ่งพระศรีสุนทรโวหาร (สัท) พระอาลักษณ์ได้ทำการชำระตรวจสอบและตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2406¹³³ และฉบับพระราชหัตถเลขาซึ่งทั้งสองเล่มหลังได้รับการ "ชำระ" ใหม่ภายใต้กรอบความคิดใหม่ จะช่วยให้นักเรียนสังเกตเห็นลักษณะดังกล่าวอย่างชัดเจน เป็นต้นว่า ในขณะที่ฉบับพันจันทนุมาศบรรยายความตอนชุกคลองโคกขามในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระว่า

¹³³แคน บีช บรัดเลย์ (ผู้พิมพ์), พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม (พระนคร: โรงพิมพ์ป้อมคลองบางหลวง, 2406).

. . . ปิณฺณทวิสก ๗ เดือนยี่สิบกราช 1083 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
สั่งพระราชสงครามว่า คลองโลกขามนั้นคคเคี้ยวหนัก ให้ลงไปเป็น
แม่กองชุกตักตักให้ตรง. . . 134

ในฉบับพิมพ์สองเล่มซึ่งได้เพิ่มเติมเรื่องพันท้ายนรสิงห์เข้าไป ได้บรรยายว่า

. . . จึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็ทรงพระราชดำริ
ว่า ๗ คลองโลกขามนั้นคคเคี้ยวหนัก, คนทั้งปวงจะเดินเรือเข้าออก
ก็ยาก. . . ควรเราจะให้ชุกตักตักเสียให้ตรงจึงจะชอบ. อนึ่ง
พันท้ายนรสิงห์ซึ่งตายเสีย นั้น เป็นคนเชื่อมั่นคนรัก, ผู้เสียสละชีวิต
มิได้อาศัย, กสว่าเราจะเสียพระราชประเพณีไป. . . อันจะหา
ผู้ซึ่งรักใคร่ชื่อตรงต่อเจ้าเหมือนพันท้ายนรสิงห์นี้ยากนัก. . . 135

ส่วนในฉบับพระราชหัตถเลขาบรรยายว่า

. . . สุกกราช 1083 ปิณฺณ ทวิสก พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราช
ดำเนินไปประพาสที่ปากน้ำหาจีน เมื่อเสด็จไปถึงคลองมหาไชย
ทอดพระเนตรเห็นคลองนั้นชุกยังไม่แล้วค้างอยู่ ครั้นเมื่อเสด็จ

---

¹³⁴พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),
ประชุมพงศาวดารเล่ม 39 (กรุงเทพมหานคร: ศุภสภา, 2512), หน้า 241.

¹³⁵พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์
(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 579-580, พระราช
พงศาวดารฉบับนี้เคยเข้าใจกันผิดว่าสมเด็จพระพนรัตน์เป็นผู้แต่ง ความจริงไม่ใช่
แต่เป็นฉบับเดียวกันกับฉบับพิมพ์สองเล่มซึ่งได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2406
โปรดคุณ อุบลศรี อรรถพันธ์, "การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), หน้า 37-41

กลับคืนมาถึงพระนครจึงทรงพระราชดำริแล้วครั้นสั่งให้

พระราชสงครามเป็นนายกอง . . . 136

ในการบรรยายความตอนพระนารายณ์โปรดเกล้าฯ ให้ราชทูตไทยไปฝรั่งเศสซึ่งความตอนนี้อยู่ในฉบับพันจันทนุมาศ พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม กล่าวถึงสาเหตุไว้ตรงกันกับฉบับพระราชหัตถเลขาว่าการที่พระนารายณ์ทรงส่งราชทูตไปฝรั่งเศสนั้นเป็นเพราะ

. . . สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังพระยาวิไชเยนทร์กราบทูลพระชนนาสมบัติ ณ เมืองฝรั่งเศสวิเศษต่าง ๆ มีได้ทรงเชื่อ พระราชดำริ ใครจะเห็นความจริง จึงมีพระราชดำรัสแก่เจ้าพระยาโกษาธิบดีว่าเราจะแต่งกำนันให้ไปตั้งเมืองฝรั่งเศส

. . . 137

หรือในการกล่าวถึงเรื่องพระมหากษัตริย์พม่าจะโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพยกมาตีกรุงศรีอยุธยาภายหลังรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ฉบับพันจันทนุมาศกล่าวแต่เพียงว่า

. . . ฝ่ายพระเจ้าอังวะเสวยสมบัติ 8 ปี ทราบเหตุว่ากรุงศรีอยุธยาสั่นแผ่นดิน จึงดำรัสให้เกณฑ์หัวลาเครื่อง 80,000 . . . เสกจก่าเป็นทัพออกจากกรุงอังวะ . . . 138

ส่วนฉบับพิมพ์สองเล่มกล่าวว่า

. . . พระเจ้ามังละงเสวยราชย์ได้แปดปี ทราบเหตุว่ากรุงศรีอยุธยาสั่นแผ่นดินใหม่, จึงทรงพระราชดำรินหาเหตุซึ่งจะมาทำแก่กรุง . . . 139

136 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 545.

137 เรื่องเดียวกัน, หน้า 462.

138 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ, ประชุมพงศาวดาร, เล่ม 39, หน้า 278-279.

139 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า 638.

ในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระเมื่อพระองค์จะทรงส่งกองทัพไปช่วยนักเสด็จนครศรีธรรมราชกับพญาแย่งราชสมบัติคืน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชำระบรรยายว่า

. . . สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระราชดำริ
โปรดให้นักเสด็จไปตีเอาเมืองนครศรีธรรมราช จึงมีพระราชโองการ
โปรดให้มหาดไทยกลาโหมเกณฑ์ทัพ . . . 140

เห็นได้ชัดว่าแตกต่างจากข้อความเดิมก่อนที่จะทรงชำระซึ่งบรรยายว่า

. . . สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์โปรดให้นักเสด็จไปตีเอา
เมืองนครศรีธรรมราช จึงให้มหาดไทยกลาโหมเกณฑ์ทัพ . . . 141

และส่วนที่ถูกเน้นในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่ทำให้เห็นถึงความคิดเบื้องหลังที่ว่าพระมหากษัตริย์ต้องมีพระราชดำริที่จะต้องทำประโยชน์ให้แก่สังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า พระมหากษัตริย์จะต้องมีเจตน์จำนงหรือหน้าที่ที่จะต้องทำประโยชน์ให้แก่สังคม ปรากฏอยู่ในการอธิบายความตั้งใจของพระเจ้าตากก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ที่ย้ำว่าพระองค์ "ทรงพระดำริจะปราบยุคเข็ญ ซึ่งเป็นจลาจลให้สงบราบคาบ และจะก่อกู้กรุงรัตนโกสินทร์ให้คืนคงเป็นราชธานี¹⁴² ไว้หลายแห่งและที่เห็นได้ชัดเจนนีก็คือ ความพยายามที่จะย้่าว่า นายทหารและไพร่พลก็ยอมรับความคิดนี้ด้วย ดังที่พระเจ้าตากทรงปรึกษานายทหารและไพร่พลว่า

. . . กรุงเพทคงเสียแก่พม่าเป็นแท้ ตัวเราคิดจะของสม
ประชาราษฎร์ในแขวงหัวเมืองตะวันออกทั้งปวงให้ไต่มาได้แล้ว
จะยกกลับเจ้าไปกู้กรุงให้คงคืนเป็นราชธานีดังเก่า แล้วจักทำนุ

¹⁴⁰พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 542.

¹⁴¹เรื่องเดียวกัน.

¹⁴²พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 616.

บำรุงสมณพราหมณาประชาราษฎร์ซึ่งอนาถาที่พำนักมิได้ให้ร่มเย็นเป็นสุข
 . . . เราจะตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นในคนทั้งหลายนับถือยำเกรงจงมาก. . .
 การซึ่งจะก่อกองแผ่นดินจึงจะสำเร็จโดยง่าย ท่านทั้งหลายจะเห็นประการใด
 นายทหารและไพร่พลทั้งปวงก็เห็นชอบด้วยพร้อมกัน. . . 143

หรือเมื่อจะทรงสั่งสอนนายทองอยู่น้อย ผู้แต่งพระราชพงศาวดารฉบับ
 พระราชหัตถเลขาที่ทรงให้เหตุผลแทนพระเจ้าตากสินว่า

. . . เราคิดการครั้งนี้เสียสละชีวิต เพราะคิดกรุณาประชาราษฎร์
 ซึ่งหาที่พำนักมิได้ และแผ่นดินจะไม่เกิดจลาจลเป็นสมบูรณ. . . เพราะ
 ปราศจากหลักคอเสื้อหนาม คือคนอหิวาต์อาชรรณ ควรเราจะไปสั่งสอน
 ทรมาณนายทองอยู่น้อยให้ละพยศอันร้าย. . . อาณาประชาราษฎร์จะโคอยู่
 เย็นเป็นสุข ชูนางนายทัพนายกองทั้งปวงก็เห็นชอบตามกระแสพระราชดำริ
 พร้อมกัน. . . 144

จะเห็นได้ว่าในรัชกาลที่ 4 เริ่มอธิบาย "ประวัติศาสตร์" ด้วย
 พระราชดำริของพระมหากษัตริย์ การอธิบายด้วย "พระราชดำริ" เช่นนี้จะเป็น
 ลักษณะเด่นประการหนึ่งของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 5 - 6
 ดังเช่นในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ และเนื่องจาก
 พระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์ "พระราชดำริ" ของพระองค์จึงอาจผิดพลาดได้
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงอธิบายในประเด็นนี้ไว้ท่านเองที่ว่า
 พระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์มีโอกาสที่จะทำได้ทั้งความดีและความเลว หาก
 แต่คุณความดีนั้นมีมากกว่าความเลวหรือความผิดพลาด ดังที่พระองค์ทรงเน้นไว้ว่า
 ". . . ท่านผู้เป็นเจ้าแผ่นดินใครครองแผ่นดินมาแต่ละพระองค์มีพระเดชพระคุณแก่

143 เรื่องเดียวกัน, หน้า 603-604.

144 เรื่องเดียวกัน, หน้า 608.

คนเป็นอันมากถึงความดิกร้ายแรงเท่าใด ๆ จะมาล้างความดีให้หลุดไปหมด
ก็ไม่ได้. . . 145

ดังนั้นในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ทุกพระองค์จึงสมควรที่จะได้รับการยกย่องและ
เป็นการสมควรที่ "ราษฎรระลึกถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน" ดังปรากฏใน
การอธิบายประวัติศาสตร์พระเจ้าตากใหม่ที่แตกต่างไปจากการประนามในพระราช
พงศาวดารที่ได้รับการชำระในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนี้

. . . พระเจ้าตากสินรวบรวมคนตั้งแผ่นดินต่อรบพม่าคืนแผ่นดินไทย
ตั้งเป็นเอกราชได้ แต่ต้องทำให้เป็นโทษทุกข์แก่คนที่ไม่เข้าช่วย
และทำไม่ได้ตั้งใจเท่าไรด้วยความร้ายกาจ แต่เพราะการที่ประพฤตินั้น
นั้นเป็นความรักชาติคนทั้งปวงโดยมาก ก็มีผู้ยกบุญยกคุณว่าเป็นคนดีจน
ได้เป็นใหญ่ในแผ่นดินสยามอันนี้ เท่ากับที่พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนได้
ครองมา. . . 146

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับพระเจ้าตากสินว่า
เป็นพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับองค์อื่น ๆ ในประวัติศาสตร์ก็เพราะว่า
พระเจ้าตากสินได้ทรงกระทำการเพื่อสังคมก่อให้เกิดความสงบสุขหลังจากภาวะ
ระส่ำระสายอันเนื่องจาก ". . . เพราะ หาพระเจ้าแผ่นดินมิได้. . ." 147
ซึ่งทำให้ประวัติศาสตร์ไทยมีความต่อเนื่องมา

การอธิบายรัชสมัยของพระเจ้าตากดูเหมือนไม่มีความยากลำบากอันใด
เพราะการ "รบพม่าคืนแผ่นดินไทยตั้งเป็นเอกราช" ของพระเจ้าตากก็เป็นการ

145 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เรื่องราษฎรระลึกถึง
พระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน," ใน โบราณคดีสโมสร ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 8.

146 เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

147 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 616.

ยืนยันความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กระทำให้สังคมมีความต่อเนื่องมาซึ่ง
 แตกต่างไปจากการอธิบายถึงพระเจ้าเอกทัศที่บ้านเมืองเสียแก่หมา แต่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอธิบายประวัติศาสตร์สมัยนี้ได้อย่าง
 ที่ไม่ต้องประนามพระเจ้าเอกทัศ กล่าวคือ ด้วยความคิดที่พระมหากษัตริย์ทรง
 เป็นผู้กระทำให้สังคมมีความต่อเนื่องแต่ความเป็นมนุษย์ก็อาจทำความผิดพลาดได้
 จึงทำให้พระองค์ทรงอธิบายว่า " . . . พระเจ้าอยู่หัวบรมเอกทัศพระที่นั่ง
 สุริยามรินทร์ ถ้าจะคิดว่าเป็นความไม่ศิของท่านแล้ว ไม่ดีเท่าไร เพราะที่เพิก
 เจยก่อราชการ และเลี้ยงคนไม่ดี ทำให้แผ่นดินเป็นจลาจลต่าง ๆ นานาถึง 8 ปี
 9 ปี . . ."¹⁴⁸ ความไม่ศิของพระเจ้าเอกทัศเปลี่ยนมาอยู่ที่การเพิกเจยก่อ
 ราชการ และข้าราชการไม่ดีเสียและในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
 ก็คัดข้อความที่ว่าพระเจ้าเอกทัศโศกเขลาปราศจากวิจารณญาณจักกองทัพออกรบ
 สึกผิด กล่าวได้ว่าความไม่ศิของพระเจ้าเอกทัศได้ลดระดับลงมาเพียงแค่พระองค์
 ไม่ทรง "กระทำการ" เท่านั้น หากพระองค์ไม่เพิกเจยก่อราชการแผ่นดินก็ไม่
 เป็นจลาจล

และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอธิบายการดำรงอยู่
 ของ "แผ่นดินพระเจ้าเอกทัศแม้ว่ามีจลาจลว่า " . . . ไม่มีใครเป็นขบถทรยศ
 ล้างทำลาย สู้เป็นข้าแผ่นดินท่านอยู่จนเมืองเสียแก่หมา การซึ่งเป็นดังนี้
 ก็เพราะคนทั้งปวงเคยฟังพระบารมีพระเจ้าอยู่หัวในแผ่นดินก่อน ๆ นั้นขึ้นไป
 สิบกระลูกมาช้านาน ยังคิดถึงพระเดชพระคุณพระวงษ์นั้นอยู่ . . ." ¹⁴⁹ เหตุผลนี้
 แม้จะมีที่มาจากความคิดอีกชุดหนึ่งซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า แต่อย่างไรก็ตาม
 ข้อความทั้งหมดชี้ให้เห็นได้ถึงพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งก็จะเป็นผู้กำหนด
 ประวัติศาสตร์ยุคสมัยของตน และพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ควรได้รับความจงรักภักดี

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-7.

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.

การรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กระทำ
ให้สังคมต่อเนื่องที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 4 นี้ได้ถ่ายทอดต่อมาดังจะเห็นได้จากกรณี
เกี่ยวกับพระเจ้าตากสิน สมเด็จพระเอกาทศราชราชานุภาพทรงเล่าว่า

. . . เรื่องขุนหลวงตากบ้านี้เจ้าพระยาทิพากรเคยเขียนล้อ
ว่าไว้เปียเปีย ๆ หาย ๆ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไค้ทรงอ่าน
. . . กริ้วมาก. . . ตรัสว่าขุนหลวงตากเป็นคนทำคุณให้แก่
ประเทศ. . . กษัตริย์ในราชวงศ์นี้ทุกพระองค์นับถือขุนหลวงตาก
เสมอไม่ว่าใครจะมาหลบหนีบุญคุณ. . . 150

ด้วยความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น "ผู้กระทำ" การต่าง ๆ ใน
ประวัติศาสตร์ หรือทรงเป็นผู้กำหนดวิธีประวัติศาสตร์ จึงทำให้เกิดการเขียน
ประวัติศาสตร์โดยใช้ช่วงเวลาพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ครองราชย์ คือ
รัชสมัยหรือรัชกาลเป็นเกณฑ์ในการกำหนดช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ หรือเป็น
เกณฑ์ในการแบ่งยุค ซึ่งจะมีอิทธิพลสืบต่อมาอีกนานดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร
ฉบับพระราชหัตถเลขาที่ใช้คำว่า "แผ่นดินของพระมหากษัตริย์"¹⁵¹ และในการ
จารึกพงศาวดารย่อไว้กับพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
สร้างถวายแก่พระมหากษัตริย์องค์ก่อนขึ้นไปก็ทรงจารึกไว้ว่า "สยามรัชกาลที่
37"¹⁵² ซึ่งสามารถพิจารณาถึงความคิดที่อยู่เบื้องหลังได้ว่าเป็นการมอง

¹⁵⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ,
"ขุนหลวงตากเป็นบ้านหรือ," ใน เรื่องบ้านบุญพรหมและบันทึกกับสังสมเด็จ
กรมพระยาคำรงราชานุภาพประทานหม่อมราชวงศ์ สมานชาติ สวัสดิ์กุล, พิมพ์แจก
ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.บัว สนิทวงศ์ และ ม.ร.ว.ชันษาท สวัสดิ์กุล
ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร 28 ธันวาคม 2502, หน้า 45.

¹⁵¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 65 - 66 .

¹⁵² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชกรณียาณุกรณ
(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สังฆวิทยา, 2507), หน้า 22-41.

พระมหากษัตริย์แต่ละองค์ว่าทรงเป็นผู้กำหนดสังคมในช่วงเวลาของพระองค์และพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์โดยรวมเป็นผู้ที่ "กระทำ" ให้สังคมมีความต่อเนื่องในทางที่ก้าวหน้าขึ้นและดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

ด้วยเหตุที่การรับรู้ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงมาเน้นที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ "กำหนดวิธีประวัติศาสตร์" ให้มีความเจริญก้าวหน้ามาจนถึงปัจจุบันและพระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็นมนุษย์ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสังเกตเห็นว่าพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์มีศักยภาพและพระปรีชาสามารถที่ไม่เท่าเทียมกัน จึงทำให้เกิดความคิดที่สำคัญขึ้นประการหนึ่ง คือ ความคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถมากเป็นพิเศษที่ไ้ทำให้สังคมในสมัยของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นมีความเจริญก้าวหน้ามากกว่าในสมัยอื่น ๆ หรือทรงสามารถปฏิบัติพันธกิจของพระมหากษัตริย์ได้ทีละเล็กละน้อย ซึ่งความคิดนี้ก็คือ ความคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์บางพระองค์ว่าทรงเป็น "มหाराช" นั่นเอง การยกย่องพระมหากษัตริย์ในลักษณะนี้ แม้ว่าในรัชกาลที่ 4 ยังไม่ปรากฏการใช้คำว่า "มหाराช" ก็ตาม แต่ก็ปรากฏการยกย่องพระมหากษัตริย์ในอดีตหลายพระองค์ว่าทรงพระปรีชาสามารถเหนือว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่อง "ประวัติศาสตร์สังเขปของสยาม" ที่พระองค์ทรงพระราชทานแก่เซอร์ จอห์น เบาว์ริง แสดงให้เห็นถึงความคิดดังกล่าวนี้ได้อย่างชัดเจน โดยพระองค์ทรงยกย่องพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์อยุธยา 3 พระองค์ ได้แก่ พระเจ้าอู่ทอง พระนเรศวร และพระนารายณ์ โดยที่พระองค์ทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ ความว่า

. . .U T'one Rama-Thi-Bodi was a mightier Prince Than any of His predecessors, . . .

. . .On the demise of Maha-Thamma raja, prince Naret succeeded to the throne, and become one of the mightiest and most renowned rulers Siam ever had. . .

. . . King Narai, The most distinguished of all
Siamese rulers. . . 152

จากการยกย่องพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์อยุธยาทั้ง 3 พระองค์
จะพบว่าพระองค์ทรงยกย่องการปฏิบัติหน้าที่ขององค์ในสามลักษณะ คือ การก่อตั้ง
กรุงศรีอยุธยาของพระเจ้าอู่ทอง การกู้เอกราชของพระนเรศวร และการทำนุ
บำรุงบ้านเมืองโดยการศึกต่อกับตะวันตกของพระนารายณ์ ซึ่งการยกย่องใน
ลักษณะนี้แตกต่างจากในพระราชพงศาวดารที่เน้นการประพาศิพระองค์ตามหลัก
ธรรมของพระมหากษัตริย์ แม้แต่ในการเสียดูกรอยุธยาครั้งที่ 2 พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงหลีกเลี่ยงที่จะประนามพระเจ้าเอกทัศว่า
ซากคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ที่ติดตามคทิพุทธศาสนา พระองค์ทรงอธิบายการ
เสียดูกรครั้งที่ 2 ไว้ความว่า

. . . เจ้าฟ้าเอกทัศอนุรักษมนตรีพระมหากษัตริย์สยามมิได้ทรงพยายาม
อย่างเต็มที่ที่จะต้านทาน (กองทัพพม่า) เสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ก็มีใครเห็นพ้องคอง
กันในมาตรการต่าง ๆ ชาวบ้านจากเมืองเล็ก ๆ ทั้งหมดถูกกวาดต้อนเข้า
มาอยู่ในกำแพงพระนครและได้รับคำสั่งให้ป้องกันพระนครจนสุดความสามารถ
แต่ความอดจรรย์และความแตกกราวกัน ก็ทำให้ความกล้าหาญทั้งหมดที่พวกเขา
มีอยู่ปราศจากประโยชน์. . . 153

ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการที่พระองค์ทรงเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ "กำหนด
วิถีประวัติศาสตร์" ทำให้ทรงหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวว่าเป็นความผิดพลาดของพระเจ้า
เอกทัศ

¹⁵² Prabath Somdej Pra Chomklachaouhua, "The Brief
Notices of the History of Siam," from Sir John Bowring,
The Kingdom and people of Siam Vol. II, pp. 342-345.

¹⁵³ Ibid., p. 347.

การเกิดความคิดเรื่องราชวงศ์

ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งคลี่คลายมาจนปรากฏเด่นชัดในรัชกาลที่ 4 และเป็นความคิดที่สอดคล้องกับการรับรู้และสำนึกว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กระทำให้ประวัติศาสตร์มีความต่อเนื่องมาถึง "ปัจจุบัน" และอนาคต คือการที่เกิดการวินิจฉัยสิทธิธรรมในการสืบราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์หรือการสืบสันตติวงศ์ขึ้นมา

ร่องรอยของความคิดเรื่องราชวงศ์ปรากฏให้เห็นตั้งแต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว หนังสือสังคิยวงศ์ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในรัชกาลที่ 1 ใต้แม่ "วงศ์" ของพระมหากษัตริย์อยุธยา โดยแบ่งเป็น "วงศ์" ละสิบพระองค์ และเมื่อกล่าวถึงพระเพทราชาก็ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าเป็น "ราชวงศ์อื่น" ดังความว่า

. . . ลำดับนั้น พระพิชราชวงศ์อื่น ทรงพระนามว่า มหาอุปาท (เกิดใหญ่) . . . ได้มาพวกราชวงศ์ทั้งหลายแห่งพระรารานั้น
เสีย. . . 154

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้คำว่า "วงศ์" หรือ "ราชวงศ์" ในสังคิยวงศ์ที่ยกมานี้จะหมายถึงผู้ที่สืบสายเลือกพระมหากษัตริย์ แต่การสืบสายเลือกหาได้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดของการสืบราชสมบัติ ดังจะเห็นได้ในสังคิยวงศ์เองที่มีใ้ใช้การสืบสายเลือกเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง "วงศ์" ของพระมหากษัตริย์อยุธยา หากแต่แบ่งเป็น "ทศวงศ์"¹⁵⁵ การแบ่งเป็นทศวงศ์เช่นนี้อาจมีที่มาจากความคิดเรื่อง

¹⁵⁴ สมเด็จพระวันรัตน์, สังคิยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนา พระบรมวินัย, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษรณ์), พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ กมลโวระ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศพร, 2521), หน้า 194.

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, ใน บริเฉที่ 7 ว่าด้วยทศราชวงศ์กรุงศรีอยุธยา.

ทศบารมีก็เป็นได้ ในรัชกาลที่ 1 ความคิดเรื่องบุญบารมีเป็นความคิดหลักในการอธิบายถึงการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติและสามารถดำรงความเป็นพระมหากษัตริย์เอาไว้ได้ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ได้รับการชำระในรัชกาลที่ 1 บรรยายความคอนที่พระเพทราชาทรงเวนราชสมบัติแก่เจ้าพิชัยสุนทรราชนัคคา แต่เจ้าพระพิชัยสุนทรทรงไม่รับ กลับเสด็จไปอ่อนวอนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (ขุนหลวงสรศักดิ์) ให้รับราชสมบัติแทน โดยทรงให้เหตุผลว่า

. . . วาสนาบารมีน้อย, บุญน้อย, กำลังน้อย, ก็มีอาจสามารถดำรงราชสมบัติไว้ได้ ถ้าแลข้าพระพุทธเจ้าจะครอบครองแผ่นดินสืบไปบัดนี้, เห็นจะมีอันครายแก่ราชสมบัติแลบ้านเมืองสมณพราหมณาจารย์ อาณาประชาราษฎร, จะไต่ความเคืองคร้อนเป็นมั่นคง อันเสวศัตถ์นี้เป็นมหาสิริอันประเสริฐ ถ้าบุคคลใดไม่มีบุญญาภิสงฆารสร้างสมมาแต่ก่อน, ก็หากำรงรักษาไว้ได้ไม่ . . . 156

ข้อความจากพระราชพงศาวดารที่ได้รับการเขียนขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนี้ นอกจากจะสะท้อนให้เห็นว่าการสืบราชสมบัติมิได้ใช้กำเนิดหรือใช้ความใกล้ชิดทางสายเลือดเป็นเกณฑ์แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่าแม้แต่พระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ที่ให้ใครเป็นผู้สืบราชสมบัติก็ไม่ใช่ว่าปัจจัยชี้ขาดเช่นกัน ปัจจัยชี้ขาดคือบุญบารมีที่ตั้งสมมาแต่ชาติปางก่อน

ความเป็นจริงทางการเมืองเท่าที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าโดยทั่วไปเป็นการสืบราชสมบัติในกลุ่มคนที่สืบสายเลือดจากพระมหากษัตริย์ ตลอดจนมีอยุธยาปรากฏว่าส่วนใหญ่เป็นพระราชโอรสและส่วน

¹⁵⁶พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพะพนรัตน์ (กรุงเทพมหานคร: ศสภวิทยา, 2514), หน้า 533-554.

น้อยเป็นพระราชอนุชา¹⁵⁷ ซึ่งก็คือ "พระราชวงศ์" ในความหมายของ สังคีตยวงศ์นั่นเอง ความเป็นจริงทางการเมืองที่มีการสืบราชสมบัติภายใน พระราชวงศ์เป็นส่วนใหญ่มักกล่าวว่ามีโคชัคแย้งกับแนวความคิดทางการเมืองที่ว่า บุญบารมีที่สั่งสมมาแต่ชาติปางก่อนมีความสำคัญสูงสุดที่ทำให้บุคคลได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์ อันเป็นแนวความคิดที่มีอิทธิพลอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 เนื่องจากในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นแนวความคิดหลักที่อธิบายสถานะของคนหรือ การเลื่อนสถานะของคนในสังคมก็คือแนวความคิดเรื่องบุญบารมีดังกล่าวมาแล้ว ผู้ที่ได้ถือกำเนิดในราชวงศ์อันเป็นสถานะที่สูงส่งโดยทั่วไปก็คือผู้ที่สั่งสมบุญบารมีมา มากในอดีตชาติ และในชาตินี้ก็มิโอกาสเพิ่มพูนบุญบารมีมากกว่าผู้ที่มิได้ถือกำเนิดใน ราชวงศ์ พระราชวงศ์พระองค์ใดสามารถพิสูจน์หรือทำให้เป็นที่ประจักษ์ว่ามี บุญบารมีสูงสุดก็สามารถเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป ซึ่ง พระราชวงศ์ที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัตินี้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ เลย พระราชอนุชาหรือพระราชโอรสพระองค์ใดประสบความสำเร็จในการพิสูจน์ บุญบารมีแม้จะมีพระราชมารดาเป็นพระสนมหรือเป็นสามัญชนก็สามารถเสด็จขึ้น ครองราชสมบัติไม่ว่าจะเป็นในทางทฤษฎีหรือในทางปฏิบัติก็ตาม ภายใต้กรอบ ความคิดเรื่องราชวงศ์ที่มีรากฐานอยู่บนแนวความคิดเกี่ยวกับบุญบารมีดังกล่าวนี้ คนในสมัยรัตนโกสินทร์จึงสามารถรับรู้และเข้าใจเหตุการณ์ในอดีต เช่น เหตุการณ์คอนปลายรัชกาลพระเจ้าท้ายสระซึ่งเจ้าฟ้านเรนทรพระราชโอรสองค์ใหญ่ ทรงผนวชไม่ยอมสืบ และเจ้าฟ้าพรพระราชอนุชาทรงแย่งราชสมบัติกับเจ้าฟ้าอภัย ราชโอรสองค์รองแล้วในที่สุดได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ กลายเป็นพระมหากษัตริย์ ผู้มีบุญบารมีสูงส่งอย่างยิ่งในทวศนระของคนในสมัยรัตนโกสินทร์คือสมเด็จพระเจ้า ยบรมโกศ ขณะเดียวกันก็สามารถเข้าใจและยอมรับการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติของ กรมหมื่นเจษฎาบดินทรแทนที่จะเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ

¹⁵⁷ ในทางปฏิบัติ พระราชโอรสและพระราชอนุชาอยู่ในฐานะที่จะสั่งสม ฐานอำนาจ เช่นกำสังคน ทวีตยสิน อาวุธ ตลอดจนทรัพย์สินอื่น ๆ จำนวนมากพอที่ จะกระทำกาทำให้เป็นที่ยอมรับว่าตนมีบุญบารมีสูงสุด.

การรับรู้คติภายใต้กรอบความคิดเรื่องราชวงศ์ที่มีรากฐานอยู่บนแนวความคิดเรื่องบุญบารมีมิใช่การสืบสายเลือดแสดงออกในพระราชพงศาวดารที่ชำระในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความเห็นว่า

. . .แม้พระราชพงศาวดารที่ชำระครั้งกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ จะพูดถึงกำเนิดในแง่ที่แสดงบารมีซึ่งส่งสมมาต่อก็คือชาติ แต่ก็ปฏิเสธ "สิทธิ" โดยกำเนิด (Right Birth) ในหมู่ชนชั้นปกครองด้วยกันเอง. . .การอ้างสิทธิธรรมจากการสืบสายโลหิตเพียงอย่างเดียวนั้นเป็นสิ่งที่พระราชพงศาวดารไม่ยอมให้. . . 158

เนื่องจากความคิดเรื่องราชวงศ์ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือดน้อยกว่าบุญบารมี เปิดโอกาสให้สามัญชนหรือคนในตระกูลขุนนางบางคนที่สามารถสร้างบุญบารมีในชาตินี้และอ้างว่าเคยส่งสมบุญบารมีมามากในชาติก่อน ๆ เพราะปรารถนาพระโพธิญาณในภายหน้า สามารถปราบคาถาได้ เป็นพระมหากษัตริย์ "วงศ์อื่น" ดังความรับรู้ของคนในรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับพระเพทราชา พระเจ้ากรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าแนวความคิดเรื่องราชวงศ์มีอยู่แล้วในรัฐจารีตของไทย ในแนวความคิดเรื่องราชวงศ์ของคนในช่วงนั้นแม้ว่าการสืบสายเลือดจะมีความสำคัญแต่มิได้ส่งผลให้เกิด "สิทธิโดยกำเนิด" ดังที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะความคิดหลักที่เป็นกรอบของความคิดเรื่องราชวงศ์ในเวลานั้นคือความคิดเรื่องบุญบารมี แม้ว่าการถือกำเนิดในราชวงศ์จะเป็นเครื่องแสดงว่าเป็นผู้มีบุญบารมีและทำให้อยู่ในฐานะที่จะเพิ่มพูนบารมีได้มากกว่าการ "สิ้นบุญ" ก็อาจเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ ขณะเดียวกันการเป็นผู้มีบุญยังไม่ได้จำกัดอยู่แค่เฉพาะบุคคลในราชวงศ์เท่านั้น สามัญชนบางคนที่มีสัจจะและความ

สามารถพิเศษก็อาจได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีบุญบารมีได้ การสืบสายเลือดและ
สิทธิโดยกำเนิดจึงยังมีความสำคัญน้อย

นอกจากบุญบารมีจะมีความสำคัญสูงสุดในการกำหนดให้ผู้นั้นได้เสด็จ
ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ยังมีผลโดยตรงในการทำให้พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์
"ดี" หรือ "เลว" คราวใดที่ยังทรงมีบุญบารมีมาก คราวนั้นพระองค์ก็จะทรงสามารถ
ทำหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่ "ดี" แต่เมื่อทรง "สิ้นบุญ" ก็จะไม่ทรงสามารถทำ
หน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่ "ดี" ใ้สักค่อไป จะเห็นได้ว่าแม้จะมีความเรื่อง
ราชวงศ์เกิดขึ้นแล้ว แต่สิทธิธรรมในการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติและความชอบธรรม
ในการดำรงอยู่ในตำแหน่งพระมหากษัตริย์มิได้มาจากความเป็นราชวงศ์หรือการสืบ
สายเลือดที่ "ดี" ของพระมหากษัตริย์โดยตรง หากแต่มาจากบุญบารมีอันเป็น
คุณสมบัติส่วนบุคคลเป็นสำคัญ การทำหน้าที่ในขณะครองราชย์มิใช่เป็นเพราะหน้าที่
นั้นถูกถือว่าเป็น "พันธกิจของราชวงศ์" หากแต่เป็นการทำหน้าที่ของ "พระปัจเจก
โพธิสัตว์" ผู้มีบุญบารมีสูงสุดในเวลานั้น

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้ทำให้แนวความคิดเรื่องราชวงศ์แบบที่ให้ความ
สำคัญแก่การสืบสายเลือดเป็นหลักยังไม่มียุติพลต่อการชำระพระราช
พงศาวดารในสมัยรัชกาลที่ ๑ จะเห็นได้ว่าไม่มีการจำแนกเป็นราชวงศ์ที่ใช้การ
สืบสายเลือดเป็นเกณฑ์ ไม่มีการยกย่องหรือประนามพระมหากษัตริย์ในพระราช
พงศาวดารโดยเน้นที่เรื่องสายเลือด ความเป็นราชวงศ์หรือสิทธิโดยกำเนิดของ
พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น อย่างไรก็ตามความคิดเรื่องราชวงศ์ได้เกิดขึ้นแล้ว
ในรัชกาลที่ ๑ เป็นอย่างน้อย และถึงแม้ว่าความคิดเรื่องราชวงศ์ในขณะนี้จะอยู่
ภายใต้กรอบความคิดเรื่องบุญบารมี ซึ่งทำให้การสืบสายเลือดจากพระมหากษัตริย์
ไม่เป็นที่มาของ "สิทธิโดยกำเนิด" ที่จะสืบราชสมบัติ แต่คนในเวลานั้น เป็นต้น
ว่าพระมหากษัตริย์หรือสมเด็จพระพนรัตน์ เริ่มมีแนวความคิดที่ให้ความสำคัญแก่
"สายเลือด" ของพระมหากษัตริย์เพิ่มขึ้น ถึงกับระบุไว้ว่าพระเพทราชาเป็น
พระมหากษัตริย์ "วงศ์อื่น" ทั้ง ๆ ที่มีใ้พระองค์แรกของการแบ่งในแบบของ
สังคศิยวงศ์ การเริ่มให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือดเช่นนี้นับเป็นจุด

เริ่มต้นที่จะพัฒนาหรือคลี่คลายมาเป็นความคิดเรื่องราชวงศ์แบบใหม่ในรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

ความคิดเรื่อง "ราชวงศ์" ที่มีอยู่ในสังคมไทยก่อนหน้ารัชกาลที่ 4 เช่นนี้เอง เมื่อรัชกาลที่ 4 ทรงมีความเปลี่ยนแปลงความคิดบางประการ จึงยัง ผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง "ราชวงศ์" ด้วย กล่าวคือ การที่ พระองค์ทรงมีความสำคัญในศักยภาพของมนุษย์จึงทำให้พระองค์ทรงปฏิเสธคติที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังสั่งสมบุญบารมี¹⁵⁹ ภารกิจที่เคย แสดงถึงความ เป็นพระโพธิสัตว์ก็ถูกพิจารณาในความหมายอื่น เช่น เถาบกเบิกอากาศ คำนำของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ถูกล้มเลิกเสียในรัชกาลที่ 4 โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เหตุผลว่า

. . . ก็ไม่เป็นคุณอันใดแก่สัตว์ไตร่จนาจานสมดังพระราชประสงค์
. . . ไม่ได้มาเป็นคุณแก่กุลแก่พระพุทธรูปศาสนาด้วยอาการอย่าง
ใดอย่างหนึ่ง และไม่ได้เป็นคุณแก่ราชการแผ่นดินเลย . . .
และเมื่อไปรศเกล้าไปรศกระหม่อมให้ยกเสิกคำน้ำจะให้ เป็น
ประโยชน์แก่สัตว์ไตร่จนาจาน ก็มีได้เป็นคุณแก่สัตว์ไตร่จนาจาน . . .
ปลาก็คงต้องตายมากอยู่อย่างนั้นเองจริง . . .¹⁶⁰

หรือที่ทรงมีพระราชดำริทางศาสนาที่บ่งบอกได้อย่างชัดเจนว่าคติความเชื่อทาง ศาสนานั้นมีอิทธิพลน้อยลงมาก และประการสำคัญก็คือศาสนาจักรนั้นจำเป็นต้อง พึ่งพาอาณาจักร ดังปรากฏในประกาศความว่า

. . . กาลทุกวันนี้ก็มีใช้ตนพระศาสนาแล้ว พุทธจักรก็ย่อมอาศัย
อาณาจักร พระศาสนาจึงจะวัฒนารุ่งเรืองตั้งอยู่ได้ จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แต่งพระราชบัญญัติขึ้นใหม่
. . .¹⁶¹

¹⁵⁹ดูใน "ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์."

¹⁶⁰ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, หน้า 237-238.

¹⁶¹ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, หน้า 32-37.

การปฏิเสชคติที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่กำลังบำเพ็ญสังฆมัญญาวรมี เช่นที่กล่าวมานั้น มีความหมายที่สำคัญก็คือเท่ากับว่าพระองค์ทรงปฏิเสชสิทธิของการขึ้นครองราชย์ที่วางอยู่บนความคิดดังกล่าว

นอกจากการปฏิเสชคติความเชื่อทางศาสนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีการรับรู้อาณาจักรแบบใหม่ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ "กำหนดควินแห่งประวัติศาสตร์" พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ "กระทำ" หรือสร้างสรรพสิ่งให้แก่สังคม¹⁶²

การปฏิเสชคติความเชื่อทางศาสนาเมื่อประกอบเข้ากับสำนักที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งให้แก่สังคมจึงก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง "ราชวงศ์" ขึ้นมา จากเดิมที่ "ราชวงศ์" มีให้ความหมายถึงสิทธิในการขึ้นครองราชย์มาสู่ "ราชวงศ์" ที่มีความหมายถึงสายของผู้ที่มีสิทธิขึ้นครองราชย์ เพราะว่ามีการรับเอาสิ่งที่บรรพบุรุษคือพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ทรงสร้างขึ้น เป็นสิทธิขึ้นครอบครองขึ้นมา ความคิดเรื่องราชวงศ์จึงมีความหมายถึงการสืบสันตติวงศ์ตามสายเลือดกันมาและหมายถึง "สิทธิ" ในการครองราชย์ด้วย ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์เช่นนี้ กล่าวคือ ในกรณีของพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงอธิบายว่า

... กล่าวกันว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงเป็นพระราชนุครเขยของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ซึ่งทรงพระนามว่าสิริชัยเสียงแสน และพระเจ้าสิริชัยเสียงแสนไม่ทรงมีพระราชมโอรส ดังนั้นราชสมบัติจึงตกแก่พระราชนุครเขยโดยนานสิริในราชสมบัติของพระราชาธิคา. . .¹⁶³

¹⁶² อยู่ใน "การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์ : ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้อาณาจักร."

¹⁶³ Prabath Somdej Pra Chomkloauhua, "The Brief Notices of the History of Siam," op. cit., p. 342.

จากความข้างต้นทำให้เข้าใจได้ว่า "สิทธิ" ในการสืบสันตติวงศ์ปรากฏ
ก่อนข้างชัดเจนคือ หากว่าพระเจ้าสิริชัยเชียงแสนทรงมีพระราชโอรส ราชสมบัติก็
เป็นของพระราชโอรส แต่เมื่อไม่ทรงมี สิทธิจึงตกมาเป็นของพระราชธิดาและ
ครอบคลุมถึงพระราชบุตรเขย และราชวงศ์อยู่ทองคำก็สืบราชสมบัติต่อมาอีก
15 รัชกาล¹⁶⁴

ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์ที่เน้นความหมายที่ "สิทธิ" ในการครองราชย์
เช่นนี้ จึงทำให้รัชกาลที่ 4 ทรงพยายามชี้ให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ทางเครือญาติให้ได้
ดังกรณีของพระมหาธรรมราชา พระองค์แยกแยะไว้ว่า ". . . ผู้ปกครองสยาม
ภาคเหนือคือพระมหาธรรมราชา ซึ่งทรงมีสายสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ใน
คริสต์ศตวรรษที่ 14 ในฐานะของพระราชบุตรเขยและทรงมีสายสัมพันธ์กับ
พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนในฐานะของพระราชอนุชาเขย. . ." ¹⁶⁵

แต่อย่างไรก็ตาม ในการอธิบายการขึ้นครองราชย์ของพระทรงธรรมนั้น
เมื่อไม่สามารถที่จะอธิบายได้ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์ เพราะว่า ". . . พระองค์
มิได้ทรงมีเชื้อสายอยู่ในราชตระกูล. . ." ¹⁶⁶ พระองค์ก็ทรงอธิบายด้วยการ
"กระทำ" แก่สังคมเบื้องพระมหากษัตริย์ที่ตามมา ซึ่งพระองค์ถือว่าเป็นคุณสมบัติที่
สำคัญของพระมหากษัตริย์ ดังความที่ว่า ". . . พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงใช้
พระราชอำนาจในการปกครองตามเบื้องอย่างพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ที่
ครองราชย์สืบต่อกันมา. . ." ¹⁶⁷

ด้วยเหตุที่พระมหาธรรมเจ้าพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่
เน้นถึง "ราชวงศ์" จึงทำให้พระองค์ทรงแบ่งยุคประวัติศาสตร์อยุธยาออกเป็น
3 ช่วง คือ จากพระเจ้าอยู่หัวองค์หนึ่งพระศรีเสาวภาคย์ พระเจ้าทรงธรรมถึง

¹⁶⁴Ibid., p. 343.

¹⁶⁵Ibid., p. 342.

¹⁶⁶Ibid., p. 343.

¹⁶⁷Ibid.

พระอาทิตย์วงศ์ และพระเจ้าปราสาททองถึงพระเจ้าเอกทัศ¹⁶⁸ ซึ่งการแบ่ง
ออกเป็นสามช่วงนี้วางอยู่บนความคิดที่เด่นชัดสองประการคือ การแบ่งโดยเน้นที่
การสืบสายโลหิตของพระมหากษัตริย์ เช่น พระเจ้าทรงธรรมไม่ได้เป็น Royal
Family พระเจ้าปราสาททองก็มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ห่างมาก เป็นต้น
และการแบ่งนี้เน้นที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ "กำหนด" ยุคสมัยของพระองค์เอง

และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้จารึกถวาย
พระเจ้าแผ่นดิน ในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ในฐานพระพุทธรูป 37
พระองค์ ความที่จารึกเกี่ยวกับการขึ้นครองราชย์เป็นส่วนหลัก และจารึกไว้

2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือ "การสืบพระวงศ์" ความมีว่า

. . .สยามรัชกาลที่ 10 ตั้งแต่พุทธศักราช 2013 จนพุทธศักราช
2052 พระพุทธปฏิมากรมีอาภรณ์ทรงนั่งยกพระหัตถ์ขวาห้ามมาร
. . .ทรงพระราชนิพนธ์ส่วนพระราชนิพนธ์ถวายแด่สมเด็จพระรามา
ธิบดีที่ 2 ซึ่งได้เสด็จด้วยราชสมบัติในกรุงเทพมหานคร
ศรีอยุธยามหานครสืบพระวงศ์เมื่อจุลศักราช 832. . .¹⁶⁹

ลักษณะที่สองคือ "การปราบดาภิเษก" ความมีว่า

. . .สยามรัชกาลที่ 15 ตั้งแต่พุทธศักราช 2072 จนพุทธศักราช
2098 พระพุทธปฏิมากร มีอาภรณ์ทรงนั่งยกพระหัตถ์ซ้าย
พระราชนิพนธ์ส่วนพระราชนิพนธ์ ถวายแด่พระมหาจักรพรรดิราชา
ธิราช ซึ่งได้ปราบดาภิเษกเสด็จด้วยราชสมบัติ ในกรุงเทพ
หัวราชวาศรีอยุธยามหานคร. . .¹⁷⁰

¹⁶⁸Ibid.

¹⁶⁹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชกฤษฎีกาสุพรรณ,"
เรื่องเดียวกัน, หน้า 27

¹⁷⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 29

และก็ปรากฏว่ามี การ "สืบพระวงศ์" ต่อจากพระมหากษัตริย์ที่ทรง
ปราบดาภิเษกอีกด้วย ดังที่จารึกใน "สยามแผ่นดินที่ 16" เป็นต้น¹⁷¹

จากความในจารึกที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้
สร้างขึ้น ทำให้สามารถเห็นได้ว่าความคิดเรื่อง "การสืบพระวงศ์" ได้กลายมาเป็น
ความคิดหลักในการอธิบายการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์

ความคิดเรื่องการสืบสันตติวงศ์ที่คลี่คลายมาจนปรากฏอย่างชัดเจนใน
รัชกาลที่ 4 มีปฏิสัมพันธ์อยู่กับการรับรู้ประวัติศาสตร์ของชนชั้นสูงในสมัยนั้น
โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กล่าวคือ นอกจากชนชั้นสูงจะ
มีการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ "กระทำ" ให้เกิดความต่อเนื่อง
ของสังคมแล้ว ภายในกรอบใหญ่ของพระมหากษัตริย์ทั้งหมดนั้นก็ปรากฏการแบ่ง
พระมหากษัตริย์ออกเป็นราชวงศ์ต่าง ๆ แม้ว่าจะไม่ปรากฏการใช้ชื่อเฉพาะราชวงศ์
ก็ตาม ดังปรากฏในหนังสือพระบรมมหาราชวัง พระราชพงศาวดารสังเขป ที่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงอาราธนากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสนิพนธ์
ในความตอนท้ายสรุปไว้ว่า ". . . พระราชพงศาวดารย่อลำดับกษัตริย์ที่ลงมา
จนถึงบัดนี้ สิริเป็นกษัตริย์ 39 พระองค์ อันค่างแผ่นดินสยาม. . ." ¹⁷²
แต่ในการบรรยายนั้นก็ปรากฏการแบ่งราชวงศ์อย่างชัดเจน เช่น ". . .
เจ้าพระยากระลาโหมโศภะบารมย์ตั้งราชวงศ์ใหม่. . ." ¹⁷³

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เจ้าอยู่หัว ก็ทรงแสดงให้เห็นว่าทรงมี
การรับรู้ประวัติศาสตร์ในลักษณะดังกล่าว และที่สำคัญคือพระองค์ทรงแยกราชวงศ์
ของพระองค์ให้เด่นชัดขึ้น ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาว่า พระองค์ทรงกำสั่ง

¹⁷¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷² กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, พระบรมมหาราชวัง
พระราชพงศาวดารสังเขป, แจกในงานฉลองศพ อำมาตย์โท พระสุนทรเทพกิจจารักษ์
(เดิม วสันตสิงห์) ปีมะเมีย พ.ศ. 2461 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ
ธนากร, 2462), หน้า 43.

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

พระนิพนธ์ ". . .พงศาวดารพระราชวงศ์ของเราให้พิสดาร. . ." ¹⁷⁴ อยู่
นอกจากนี้แล้วพระองค์ก็ให้ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพงศาวดารย่อ
กรุงรัตนโกสินทร์ในเวลาต่อมา ¹⁷⁵ ส่วนกรมหลวงวงศาธิราชทรง "พระนิพนธ์"
พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่มีความสั้นสุดลงเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์
การที่พระองค์ทรงแยกราชวงศ์ของพระองค์ออกให้เด่นชัด ก็เนื่องจาก
ว่าการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่มีความคิดเรื่องราชวงศ์ก่ากับนั้นมีความหมายทาง
การเมืองอย่างมากในพระราชดำริของพระองค์ เพราะนอกจากจะหมายความถึง
"สิทธิโดยกำเนิด" ถูกเน้นให้ปรากฏอย่างชัดเจนแล้ว ¹⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญอีกประการของการรับรู้
ประวัติศาสตร์ที่มีความคิดเรื่องราชวงศ์ก่ากับนี้ โดยพระองค์ทรงอธิบายถึงการที่
คนทั่วไปยอมรับที่จะอยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์แม้ว่าพระมหากษัตริย์
องค์นั้นจะไม่ปฏิบัติภารกิจของตนเองให้ดี ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์นี้เอง
จึงความว่า

. . . เพราะฉะนั้นท่านผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าไม่มีความผิดต่อ
ราชทัณฑ์จนเหลือขนาดจนถึงต้องวินาศ เพราะความนั้นแล้ว ก็ควร
คนทั้งปวงที่ตัว เองหรือมีความรักยำเกรงกายายขึ้นไปยังคือ ไ้เคยรับ

¹⁷⁴ Prabath Somdej Pra Chomkloachaonhue, "The Brief
Notices of the History of Siam," Ibid., p. 342.

¹⁷⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 305.

¹⁷⁶ ในราชวงศ์จักรีเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง
เรียบเรียงกาลที่ 3 ว่า "พระเจ้าปราสาททอง" จึงชี้ให้เห็นเด่นชัดว่าพระองค์ทรง
ปฏิเสธแม้ผู้อยู่ในราชวงศ์เดียวกันแต่ความสัมพันธ์ทางสายเลือดนั้นห่างกว่า
พระองค์ คูใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลี
ว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร: โรงพิมพ์จุฬหว่า, 2507),
หน้า 16.

พระเชษฐพระคุณพึ่งอำนาจความรักษาของท่าน อยู่เป็นเป็นสุขสืบ
ตระกูลมาดว่าให้ยิ่งขึ้นไป เคยได้นำพิพัสถยาทำสัตยถวายท่าน
เคยรับพระราชทานเบี้ยหวัดรางวัลยกย่องยศในเวลานั้น ๆ
มาแล้ว ก็ควรคิดพระเชษฐพระคุณไม่ว่างวาย ไม่ควรจะลบหลู่
ล้างทำลายพระเชษฐพระคุณเสียเลย ว่าชี้ให้เห็นเป็นตัวอย่าง
เหมือนพระเจ้าอยู่หัวบรมเอกทัตพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ถ้าจะคิด
ว่าเป็นความไม่ดีของท่านแล้ว ไม่ดีเท่าไร เพราะที่เสึกเฉยคือ
ราชการ แอเสียดคนไม่ดี ทำให้แผ่นดินเป็นจุลาจลต่าง ๆ นาน
ถึง 8 ปี 9 ปี ก็ไม่มีใครเป็นขบถทรยศล้างทำลาย สู้ทนเป็นข้า
แผ่นดินท่านอยู่ จนเมืองเสียแก่พม่าในแผ่นดินก่อน ๆ ขึ้นไป
สืบตระกูลมาสินกาลนาน ยังคิดถึงพระเชษฐพระคุณพระวงษ์นั้นอยู่

177

การรับรูประวัติศาสตร์ที่มีความเปลี่ยนแปลงมานี้ได้ถูกถ่ายทอดจาก
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปสู่คนจำนวนมากขึ้นโดยผ่านทาง
ประกาศของพระองค์ ดังจะเห็นว่ามีการประกาศจำนวนมากที่มีความที่เกี่ยวกับการ
รับรูประวัติศาสตร์แบบใหม่¹⁷⁸ ในขณะเดียวกันก็ได้ถ่ายทอดให้แก่กลุ่มคนที่มี
ความใกล้ชิดคล้ายเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ต่อมาได้มีบทบาท
ที่สำคัญในการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น พระราชโอรสของพระองค์
สมเด็จพระยาจักรพรรดิราชานุภาพทรงแล้วถึงการถ่ายทอดนี้ว่าพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอบรมพระราชศาสตร์พระราชทานแก่เจ้าฟ้า

¹⁷⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เรื่องราษฎรระลึกถึง
พระเชษฐพระคุณเจ้าแผ่นดิน," ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: พิมพ์ในงานพระเมรุพระองค์เจ้า
ศรีนาคสวาสติ, 2457), หน้า 6-7.

¹⁷⁸ คูใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เช่น "ต้นประกาศพระราชทาน
แลกเปลี่ยนที่วิสุคามสีมาเมืองลพบุรี," ปี พ.ศ. 2405 เป็นต้น

จุฬาลงกรณ์อย่างกวัดข้นด้วยพระองค์เอง¹⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเองก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ประวัติศาสตร์ของพระองค์ว่าได้รับ
 มาจากพระราชบิดา ดังปรากฏในงานพระราชนิพนธ์หลายตอนหลายตอนว่า
 " . . .ตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 . . ." ¹⁸⁰ หรือที่พระองค์ทรงพระราชปรารภว่า " . . .แต่เพียงอายุขนาด
 ข้าพเจ้ายังได้อินดิ้อยคำที่ผู้หลักผู้ใหญ่เล่าถึงข้อความขึ้นกรุงทวารวดีมากออกไป
 ว่าพระราชพงศาวดารที่ได้เรียบเรียงขึ้นไว้เป็นหลายอย่าง . . ." ¹⁸¹ ซึ่งผู้ที่
 พระองค์ได้รับฟังมานั้น ก็คงจะเป็นคนใกล้ชิดกับความรู้อันทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น
 ในรัชกาลที่ 4

ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นนี้ ได้ก่อให้เกิด
 เกิดสำนักทางประวัติศาสตร์ตามมาด้วยและการถ่ายทอดการรับรู้ประวัติศาสตร์นี้
 ก็มีความหมายคือการถ่ายทอดสำนักทางประวัติศาสตร์ด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้
 ว่าชนชั้นสูงในรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7 ล้วนกระทำการต่าง ๆ บนสำนักทาง
 ประวัติศาสตร์นี้

¹⁷⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
ความทรงจำ, หน้า 115.

¹⁸⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน,
 หน้า 63, 126, 163, 211, 666, 668 เป็นต้น.

¹⁸¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมาคมสืบสวน
 ของโบราณในประเทศไทย," หน้า 44.

สำนักทางประวัติศาสตร์ที่เป็นรากฐานทางภูมิปัญญาของการสถาปนา
รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การอธิบายการเกิดรูปแบบใหม่ที่จะกล่าวต่อไปนี้ จะเป็นการพิจารณา
ในแง่ของพลังทางภูมิปัญญาที่เป็นแรงผลักดันให้ชนชั้นนำในรัชกาลที่ 4 และ 5
ทรงสร้างรูปแบบใหม่บนเงื่อนไขของสภาวะการณ์แวดล้อม การที่เน้นในส่วนของ
ภูมิปัญญา ก็เพราะว่าพลังทางภูมิปัญญานี้ได้กลายเป็นรากฐานความคิดทางการเมือง
ที่สำคัญภายในรูปแบบใหม่ในเวลาต่อมา หากเข้าใจในการเริ่มต้นเช่นนี้ได้ก็จะ
ทำให้เข้าใจถึง "การเมืองภายในรูปแบบใหม่" ได้ชัดเจนขึ้น

พลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้ชนชั้นนำโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ทรง
สำนักทางระบอบ "กระทำการ" ชี้นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลง (ความเจริญ) มาสู่
สังคม ซึ่งมีผลทำให้เกิดรูปแบบใหม่ขึ้นมา คือสำนักทางประวัติศาสตร์ ที่เป็นผลมา
จากความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้อารยธรรมที่กล่าวไว้ข้างต้น

การที่กล่าวว่า การรับรู้อารยธรรมได้กลายมาเป็นพลังผลักดันทาง
ภูมิปัญญา นั้นมิได้มีความหมายว่า การรับรู้อารยธรรมจะมีผลโดยตรงอยู่กับ
พฤติกรรมของมนุษย์ การพิจารณาอิทธิพลของการรับรู้อารยธรรมที่มีต่อ
พฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมที่เชื่อมั่นว่ามนุษย์เท่านั้นเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์
จำ เป็นที่จะต้องเข้าใจการรับรู้อารยธรรมที่จะบ่งบอกแก่มนุษย์ว่า มนุษย์อย่าง
พวกเขาที่เป็นพระมหากษัตริย์ หรือ (โพธิ์) เคยดำรงตัวอยู่ในสถานะไหน มีบทบาท
ต่อสังคมอย่างไรในอดีตที่ผ่านมา แล้วจึงนำมาสู่สำนักที่ว่าตนเองควรจะกระทำ
อย่างไร ตนเองมีหน้าที่ที่จะต้องผลักดันวิถีของประวัติศาสตร์หรือไม่ การศึกษา
ถึงสำนักที่เกิดมาจากการรับรู้อารยธรรมเช่นนี้ คือ การศึกษาสำนักทาง
ประวัติศาสตร์ที่น่าจะทำให้เข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้อารยธรรมกับ
พฤติกรรมของมนุษย์ได้ดีกว่าเดิม เพราะการศึกษาที่ผ่านมามักจะเชื่อมโยงเข้าหา
กันอย่างลอย ๆ เช่น คุณค่าและความสำเร็จของวิธีการเขียนประวัติศาสตร์แบบ
ราชวงศ์ สามารถตอบสนองเป้าหมายของผู้ปกครองยุคนั้นในการต่อสู้เพื่อดำรงไว้

ซึ่งความเป็นเอกราช¹⁸² ซึ่งมองไม่เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์
กับพฤติกรรมของผู้นำปกครองที่ทำการต่อสู้เลย

ในการที่จะเข้าใจถึงการเกิดรูปแบบใหม่บนรากฐานทางภูมิปัญญา เช่นนี้
สิ่งแรกที่ต้องอธิบายก่อนก็คือ สำนักทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นสูงว่าเป็นอย่างไร
จึงมีพลังอย่างมาในการกำหนดรูปแบบและลักษณะของรูปแบบใหม่

สำนักทางประวัติศาสตร์เป็นสำนักที่เกิดขึ้นโดยมีปฏิสัมพันธ์อยู่กับความ
เปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ ลักษณะใหม่ที่เกิดขึ้นในการรับรู้ประวัติศาสตร์
จึงมีผลต่อสำนักทางประวัติศาสตร์ด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงสามารถอธิบายสำนักทาง
ประวัติศาสตร์ได้ในสองลักษณะ คือ สำนักทางประวัติศาสตร์ของความเป็น
พระมหากษัตริย์ และสำนักในความเป็นราชวงศ์จักรี

จำเป็นต้องกล่าวในที่นี้ว่า ในความเป็นจริงสำนักทางประวัติศาสตร์ที่
แบ่งเป็นสองลักษณะน่าจะอธิบายในลักษณะเดียว คือ สำนักของความเป็น
พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี จึงจะใกล้เคียงกับสำนักของชนชั้นสูงสมัยนั้นมาก
กว่า แต่เพื่อความเข้าใจที่ง่ายขึ้นและข้อจำกัดในความสามารถของผู้เขียนจึง
จำเป็นที่จะต้องแยกกล่าว

สำนักทางประวัติศาสตร์ของความเป็นพระมหากษัตริย์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าชนชั้นสูงได้มีการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เห็นว่า
พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางเท่านั้นที่มีศักยภาพที่จะกำหนดวิถีประวัติศาสตร์หรือเป็นผู้
"กระทำ" สิ่งที่ทำประโยชน์สุขให้แก่สังคมทำให้สังคมดำรงอยู่และต่อเนื่องมาได้
จนถึงยุคสมัยของเขา เมื่อประกอบเข้ากับความคิดทางเวลาของสังคมที่สามารถ

¹⁸² David K. Wyatt., "The Bangkok Monarchy and Thai
History", A paper prepared for the Rattanakosin Scholarly
Conference, "Two Hundred Years of Chakri Dynasty," Northern
Illinois University, November 11 - 12, 1982.

ก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ จึงทำให้ชนชั้นสูงโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์เกิดสำนึกของความเป็นพระมหากษัตริย์ที่จะต้อง "กระทำ" สิ่งที่มีประโยชน์สุขและทำความก้าวหน้าให้แก่สังคม สำนึกของความเป็นผู้ที่สามารถ "กระทำ" ให้เกิดความก้าวหน้าแก่สังคมแต่เพียงผู้เดียวนี้จึงทำให้เกิดความคิดที่ผูกพันอยู่กับสำนึกเช่นนี้คือเกิดความคิดเรื่อง "หน้าที่" ในการเป็นพระมหากษัตริย์ขึ้นมา

จะเห็นความสำนึกในหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่ต้องทำให้สังคมก้าวหน้า เช่นนี้ว่าเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์เด่นชัดมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบระหว่างเหตุผลที่พระมหากษัตริย์สองพระองค์คือ รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ทรงใช้ในการเก็บภาษีจากราษฎร

ซึ่งความแตกต่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนจากเหตุผลของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ก็คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงอ้างเหตุผลตามคติความเชื่อทางศาสนาอยู่ โดยที่พระองค์ทรงอ้างย้อนกลับไปสู่พระมหาสมณคุณซึ่งที่เป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกตามคัมภีร์อัครศิษฏ์ แต่ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าพระองค์เน้นอยู่ที่พระมหากษัตริย์ในอดีตทรงเก็บภาษีเพื่อที่จะได้ "กระทำ" ตามหน้าที่¹⁸³

และพระองค์ทรงอธิบายถึงเหตุที่มาของพันธกิจของพระมหากษัตริย์ด้วยการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่ว่า ". . . ชาวสยามประเทศนี้ ย่อมเป็นคนดีทั้งร้าย ถึงตลอดมาหลายชั่วอายุคน โง่ เรลามากมายช่วยกันเนก. . ." ¹⁸⁴ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นหลักในการปกครองเพื่อให้บังเกิดความก้าวหน้า ซึ่งพระองค์ได้ชี้แจงประเด็นนี้ไว้ว่า ". . . ถึงเป็นการใหญ่ในแผ่นดินจะเห็นการที่

¹⁸³ คุใน "ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์."

¹⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา,

ชอบที่นี้แล้ว จะคิดอ่านเป็นฝ่ายคักแปลงให้คนทั้งปวงหันเข้าตามธรรมเนียมใหม่ ๆ ซึ่งเป็นการศิโยนใช้แต่ในบ้านเมืองใกล้ ๆ นั้น . . ." 185

ด้วยความสำคัญในความเป็นพระมหากษัตริย์เช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์เช่นกันจึงทรงสำคัญอยู่เสมอว่า พระองค์ทรงเป็นผู้กำหนดวิสัยแห่งประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้า ซึ่งพระองค์ได้ใช้คำศัพท์ว่า ทรงเป็นผู้นำไปซึ่งแผ่นดิน ดังปรากฏในงานพระราชนิพนธ์พระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ ความว่า

. . . พระราชามีพระยศใหญ่ . . . ทรงชวนชาวอยู่ในราชกิจ
 ทั้งหลาย แสวงหาอยู่ซึ่งเหตุอันนำมาซึ่งความสุข เพื่ออันรักษา
 เมือง ๆ ซึ่งประชาชน พระองค์มีความเคารพในธรรมของ
 พระราชาชาวสยามทั้งหลายตั้งอยู่โดยชอบ นำไปซึ่งแผ่นดินโดย
ธรรม . . . 186

และได้ทรงปรารภไว้ในหลายวาระโอกาส ความเป็นท่านองเคียวว่ากันว่าพระองค์นั้นทรง " . . . ตั้งใจแต่ว่า . . . จะทำราชการบ้านเมืองไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข มีความเจริญทั้งธา ทั้งบัว ทั้งนาย . . ." 187 หรือเมื่อทรงแถลงเนื่องในการออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาว่า " . . . ทรงพระราชดำริทริของในการจะหำนุบำรุงแผ่นดินให้เรียบร้อยสำเร็จประโยชน์หัวถึงแดนแน่นอนให้สืบไปแต่ก่อน . . ." 188

185 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 605.

186 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ 4, หน้า 83

187 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4.

188 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2400 - 2405, "ประกาศเรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา," หน้า 116.

ด้วยความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิธีประวัติศาสตร์ ทำให้เกิดการเขียนประวัติศาสตร์ที่ใช้คำว่า "แผ่นดินของพระมหากษัตริย์" องค์ต่าง ๆ อันหมายถึงพระมหากษัตริย์องค์นั้น ๆ ทรงเป็นผู้กำหนดทางดำเนินของสังคมในช่วงเวลาที่พระองค์ทรงครองราชย์ ดังกล่าวไว้ข้างต้น จึงนำมาสู่ความเข้าใจในสำนึกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการที่พระองค์ทรงใช้คำศัพท์ "นำไปซึ่งแผ่นดิน" ว่า พระองค์ทรงสำนึกกว่าพระองค์คือผู้ที่มีพันธกิจในการกำหนดวิธีประวัติศาสตร์ให้เคลื่อนต่อไป¹⁸⁹

จากความคิดที่กล่าวข้างต้น ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิธีประวัติศาสตร์นั้น สามารถกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ทุกอย่างในแผ่นดินก็ล้วนเป็นผลหรือเกิดจากพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมา ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้ เห็นว่า

. . . พระองค์ถึงแล้วซึ่งความเป็นพระราชาเอกในสยาม. . . ทรงกระทำอยู่ซึ่งชาติสูง เคารพแก่พระชาติผู้เกิดในระบอบราชวงศ์ทั้งหลาย ทรงตั้งซึ่งข้าราชการผู้ดำรงอยู่ในฐานันดรทำให้ดำรงอยู่ในฐานันดรอันสูง และไปรศพระราชมานซึ่งลำดับแห่งที่ซึ่งโดยสมควรแก่ข้าราชการทั้งหลายผู้มีฐานันดรอันสูงไม่ได้ตั้ง. . . และไปรศพระราชมานซึ่งฐานันดรและความเป็นผู้มีศรัทธาและยศและโอกาสสมบัติให้เจริญโดยลำดับแก่เสนาและอำมาตย์. . . ทรงกระทำอยู่ซึ่งเหตุอันจะยังความสุขให้เกิดขึ้น เป็นที่พึงของชนทั้งหลายผู้อยู่ในพระราชอาณาเขตทั้งสิ้น. . .¹⁹⁰

¹⁸⁹ แม้คำว่า "นำไปซึ่งแผ่นดินโดยธรรม" นั้น ถูกถ่ายเป็นสำนวนเท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาความคู่กับหลักฐานอื่น ๆ จะพบว่าความหมายของคำดังกล่าวไม่น่าใช่เพียงแค "สำนวน".

¹⁹⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ 4, หน้า 36-37.

ซึ่งก็มีความหมายอย่างชัดเจนว่าทุก ๆ อย่างในแผ่นดินมีที่มาจาก พระองค์ในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะ เป็น โภคทรัพย์ ที่ดิน สถานภาพ ทางสังคมที่ผูกพันอยู่กับสถานภาพทางเศรษฐกิจ แม้แต่ชีวิตของมนุษย์เอง และอื่น ๆ (ดูประกอบ การอธิบายพระปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ในหัวข้อ สำคัญในความเป็นราชวงศ์จักรี)

ท้ายความสำคัญในหน้าที่และพันธกิจในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ที่จะต้อง สร้างสรรพลังให้แก่สังคม กำหนดวิธีประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปในทิศทางที่พระองค์ เห็นว่าก้าวหน้า ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เชื่อมั่นว่าชน กลุ่มอื่นจะมีความจริงใจหรือมีศักยภาพที่จะทำประโยชน์ให้แก่แผ่นดิน เพราะชน กลุ่มอื่น ๆ ไม่ได้มีพันธกิจเช่นพระองค์ และในขณะที่พระองค์ก็ทรงยอมไม่ได้ หากมีใครจะกระทำการล่วงล้ำพันธกิจนี้ ถึงสะท้อนออกมาให้เห็นในการออกหนังสือ ราชกิจจานุเบกษา ที่พระองค์ทรงแสดงสดุดีอธิบายว่า เพื่อป้องกัน " . . . คนโกง ๆ คิด ๆ . . . ว่าการบังคับไปต่าง ๆ ตามใจชั่วปรารถนา . . ." ¹⁹¹ หรือทรง หวังในเกรงว่า " . . . อาณาประชาราษฎร์ที่อยู่คามบ้านห่างเมืองไกลหาที่พึ่งได้ช่วย ยาก . . . กสิภูมิต่างใดจะได้ความทุกข์ ความยาก เบียดเบียนคุมเหงแก่ ผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการ . . ." ¹⁹²

สำคัญของความเป็นราชวงศ์จักรี

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ค้ำยันเงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง รัฐและกษัตริย์ จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีการรับรู้ ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่มีความคิดเรื่อง "ราชวงศ์" กำกับอยู่ในการอธิบายถึงการ

¹⁹¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2400 - 2405, "ประกาศเรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา," หน้า 116.

¹⁹² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408, "ประกาศว่าด้วยการเดินเป็นเจ้าเมือง," หน้า 159.

ขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ ประวัติศาสตร์ของไทยในพระราชดำริของ พระองค์จึงอาจจะอธิบายได้อีกลักษณะหนึ่งที่มีภาพรวมคือ พระมหากษัตริย์ทุก พระองค์เป็นผู้ "กระทำ" หรือ กำหนดวิธีทางประวัติศาสตร์ แต่ก็มีภาพเฉพาะ ของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์และแต่ละราชวงศ์ร่วมอยู่ด้วย

การรับรู้ทางประวัติศาสตร์ที่มีภาพรวมคือพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ทรงเป็นผู้กำหนดวิธีประวัติศาสตร์ โดยยังผลทำให้เกิดความสำคัญในความเป็น พระมหากษัตริย์ที่จะต้องกระทำหน้าที่ดังกล่าวมาแล้ว การรับรู้ทางประวัติศาสตร์ ที่มีภาพเฉพาะของราชวงศ์ต่าง ๆ ที่ขึ้นครองราชย์สืบต่อราชสมบัติตามสายโลหิตก็ ทำให้พระองค์ทรงเกิดความสำคัญในการสืบสายโลหิตของพระองค์ ความสำคัญก็คือ ความสำคัญในความเป็นราชวงศ์จักรี

จำเป็นต้องกล่าวในที่นี้ว่า ในช่วงแรกของการเกิดความสำคัญดังกล่าว คือสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น ยังไม่ใช้คำศัพท์ว่า "ราชวงศ์จักรี" หากแต่ใช้คำศัพท์ รูปอื่นที่มีความหมายในทำนองเดียวกัน ส่วนคำว่า "ราชวงศ์จักรี" หรือ "บรมมหาจักรีวงศ์" ใ้เริ่มใช้ใ้สมัยรัชกาลที่ 5 อาจจะกล่าวได้ว่าได้เริ่มใช้ คำศัพท์นี้ภายหลังจากการสถาปนาเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้น "บรมมหาจักรีวงศ์" และการสร้าง "จักรีมหาปราสาท" แต่อย่างไรก็ตาม การใช้รูปคำที่แตกต่างกันนี้ ไม่ได้ทำให้ความหมายแตกต่างกัน แต่เป็นการใช้คำศัพท์ที่มีความหมายที่ชัดเจน มากขึ้นโดยสอดคล้องไปกับความสำคัญที่ชัดเจนมากขึ้นเอง สำหรับการใช้นี้คำศัพท์ ในที่นี้จะใช้คำว่าราชวงศ์จักรีแทนความสำคัญดังกล่าวถึงเป็นส่วนใหญ่ เพราะจะทำให้ เข้าใจความหมายของสำนึกได้ง่ายขึ้น

ความสำคัญของความเป็นราชวงศ์จักรีที่ก่อกำเนิดขึ้นมา คือ ความตระหนัก ถึงความสืบเนื่องหรือสืบต่อเชื้อสายมาจากพระพุทธรูปที่จุฬาลงกรณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงกล่าวถึงพระองค์เองก็แสดงให้เห็นถึงความตระหนักนี้ ดังความในประกาศที่ว่า ". . . พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม เป็นพระเจ้า

แผ่นดินองค์ที่ 4 ในพระราชวงศ์ซึ่งตั้งกรุงรัตนโกสินทร์มีนทรายุชยา. . ."¹⁹³
และทรงใช้แนวพระราชดำรินี้ในการพระราชนิพนธ์พระราชพงศาวดารย่อ
กรุงรัตนโกสินทร์¹⁹⁴

ความตระหนักถึงการสืบเชื้อสายต่อเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นความคิดที่มีพลังอย่างไพศาลทั้งต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และชนชั้นนำทางการเมืองสมัยต่อมา เพราะว่าความต่อเนื่องมาจากรัชกาลที่ 1 นั้นวางอยู่บนความคิดเรื่องกษัตริย์ที่ทรงเป็นผู้สร้างสิ่งต่าง ๆ การสืบเชื้อสายมาจากรัชกาลที่ 1 ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นการสืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่ทรงสร้างสรรพสิ่งไว้ให้ ซึ่งพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เปรียบเทียบเอาไว้อย่างชัดเจนว่า

. . .พระบาทสมเด็จพระอัยกาธิราช และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ เป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์ เหมือนกับพระเจ้าอยู่หัวซึ่งได้มาสถาปนากรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นโบราณราชธานีเก่า . . .คิดถึงพระเศวตฉัตร . . . (เพราะ) . . . ว่าได้ทรงสถาปนาพระมหากษัตริย์และราชวงศ์ให้. . .¹⁹⁵

¹⁹³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408, "ต้นประกาศพระราชทานแลกเปลี่ยนที่วิสุงคามสีมาเมืองลพบุรี," หน้า 50.

¹⁹⁴ ดูใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ 4.

¹⁹⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, "ประกาศขนานนามพระพุทธรูปนิมิตประจํารัชกาล," หน้า 24-25.

ความตระหนักในความต่อเนื่องสืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ผู้ทรง
สร้างมหานครและราชวงศ์เช่นนี้ นอกจากรัชกาลที่ 4 แล้วพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเน้นถึงความต่อเนื่องเช่นเดียวกันนี้ในคำประกาศ
และพระราชบัญญัติจำนวนมาก เช่น ประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติ
ในปี พ.ศ. 2417 ว่า ". . . พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหม่
ในรัชกาลที่ 5 ในพระบรมราชวงศ์ซึ่งได้ประดิษฐานและดำรงรัตนราชไม้มหาบรมราชินิ
๗ กรุงเทพมหานคร. . ." 196

ความตระหนักถึงการสืบเชื้อสายของราชวงศ์ที่ปฐมกษัตริย์ทรงเป็น
ผู้สถาปนามหานครและราชวงศ์ได้ก่อให้เกิดความสำนึกถึง 2 ประการที่สำคัญคือ
ความสำนึกที่เป็นส่วนจำเป็นสำนึกในความเป็นพระมหากษัตริย์ดังกล่าวมาแล้ว คือ
นอกจากความเป็นพระมหากษัตริย์ที่โดยทั่วไปแล้วก็จะต้อง "กระทำ" ประโยชน์ให้
แก่แผ่นดินแล้ว พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์นี้ยังต้อง "กระทำ" เพื่อรักษาซึ่ง
พระเกียรติยศของราชวงศ์ด้วย ดังที่พระองค์ทรงสั่งสอนพระบรมวงศานุวงศ์ให้ช่วย
กันรักษาเกียรติยศของราชวงศ์ ความว่า

. . . ช่วยกันรักษาพระเกียรติยศ เกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า. . . ซึ่งได้ทรง
ดำรงแผ่นดินสืบต่อกันมาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ขอกุญแจกุญแจโลก ซึ่งเป็นต้นในพระบรมราชวงศ์นี้ให้ดำรงด้วยที่เป็นปรกติ
อย่าให้ลบลายเลื่อมทรมาน. . . ไป. . . จึงช่วยกันคิดการทั้งปวง ซึ่งเป็น
เครื่องประดับพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ใน
พระราชวงศ์นี้. . . 197

196 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์
เคาน์ซิลและพระราชบัญญัติ," ใน ชัยอนันต์ สมุท วณิช และ ชัคติยา กรรณสูต,
เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2411-2477, หน้า 17.

197 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2394 - 2400, "พระบรมราชโองการพระราชทานรางวัลเพิ่มเติมแก่
พระบรมวงศานุวงศ์," หน้า 266.

และพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ที่มีไปยังกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ก็แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความสำนึกเช่นนี้อย่างแน่นแฟ้น ดังพระราชปรารภว่า ". . . เรามาได้แผ่นดิน ถ้าจะนั่งเสียไม่คิดอ่านต่อไปให้สำเร็จ ก็จะเสียเกียรติยศ. . ." 198

ความตระหนักถึงการสืบเชื้อสายในราชวงศ์ที่ปฐมกษัตริย์ทรงเป็นผู้สถาปนามหานครและราชวงศ์ไท่ยังผลทำให้ชนชั้นสูงโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความสำนึกที่สำคัญอีกประการก็คือ ความสำนึกว่าสรรพสิ่งภายในรัฐเป็นราชสมบัติ

ความสำนึกว่าสรรพสิ่งภายในรัฐเป็นราชสมบัติสามารถอธิบายได้ในสองลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรกนั้นปรากฏอย่างชัดเจนในการอธิบายถึงการสืบสันตติวงศ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ถึงการขึ้นครองราชย์ของพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความว่า

. . . พระราชาผู้เป็นใหญ่ทรงพระชราแล้ว ทรงมอบราชสมบัติ พระราชทานแก่พระยุวราชผู้เป็นพระราชโอรส. . . พระยุวราชนั้นได้รับราชสมบัติเป็นของพระราชบิดาได้มั่งคั่งแล้ว
... 199

ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงอธิบายว่า ". . . พระราชาที่สอง. . . อันพระชราโรคเกิดแก่ชรา. . . ไม่เห็นได้มอบแก่ซึ่งราชสมบัติของพระองค์พระราชทานแก่ผู้ใด. . ." 200 ซึ่งมีความอย่างเด่นชัด

198 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 59.

199 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดาร ยุคกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ 4, หน้า 10-11.

200 เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

ว่าราชสมบัตินั้นเป็นของพระมหากษัตริย์และจะตกเป็น "มรดก" แก่ผู้
พระมหากษัตริย์ทรงมอบให้

ในอีกลักษณะที่สอดคล้องกันไป ก็คือ บนความเชื่อที่ว่าราชสมบัติเป็นของ
พระมหากษัตริย์จึงทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่างในรัฐ และ
สามารถที่จะพระราชทานให้ใครก็ได้ นั่นเอง

การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์บนรากฐานทางภูมิปัญญา

การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นการอธิบายจาก
แง่มุมของความพยายามที่จะดำรงตัวอยู่ในสถานะของพระมหากษัตริย์ตามสำนักทาง
ประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความพยายามนี้เองยัง
ผลทำให้เกิดการก่อรูปลักษณะของรัฐแบบใหม่ขึ้นมา และในเวลาต่อมา
พระราชโอรสของพระองค์ก็ทรงสานต่อบริบทสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา
อย่างเต็มรูปภายใต้เงื่อนไขที่เลื้อยอานวยของรัชสมัย

ความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ตามสำนักทางประวัติศาสตร์

ก่อนที่จะเข้าใจถึงความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะพระมหากษัตริย์ตาม
สำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเป็นที่จะต้อง
เข้าใจถึงสภาพทางการเมืองและสังคมในต้นรัตนโกสินทร์ก่อน เพราะเงื่อนไขสภาพ
ทางสังคมและการเมืองนั้นเป็นปฏิสัมพันธ์ที่สำคัญกับพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันพระองค์

การร่วมมือกันของบรรดาขุนนางเก่าที่สืบเชื้อสายมาจากสมัยอยุธยา
ยังผลให้เจ้าพระยาจักรีสามารถสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นมา แต่ในอีกด้านหนึ่ง
การร่วมมือเช่นนี้ก็ทำให้อำนาจของพระมหากษัตริย์ถูกแบ่งสรรออกไป ผู้ที่ศึกษา
การเมืองในสมัยนี้ผู้หนึ่งชี้ให้เห็นถึงสภาพดังกล่าวว่า ". . . พระพุทธยอดฟ้าฯ จึง

ทรงเป็นเหมือนประธานของกลุ่มมากกว่าผู้มีอำนาจเด็ดขาด. . ."201 ชุมนาง
จำนวนหนึ่งจึงได้สืบทอดอำนาจของตระกูลต่อมาและได้กลายมาเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพล
ทางการเมืองมากขึ้นตามลำดับจนถึงระดับที่สามารถมีน้ำหนักในการออกเสียงเลือก
พระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 3 และ 4 เลือกกรมพระราชวังบวร ฯ ในรัชกาลที่ 5

กล่าวได้ว่าการที่อำนาจของพระมหากษัตริย์ถูกแบ่งสรรไปยังกลุ่มต่าง ๆ
เช่นนี้เป็นปัญหาที่รบกวนพระมหากษัตริย์ในรัฐแบบจารีตเสมอมา แต่ความพยายาม
ของพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ก่อนรัชกาลที่ 4 ที่จะแก้ปัญหานั้น มักจะเป็นความ
พยายามระมัดระวังมิให้ผู้ใดมีอำนาจโคกเค้นโดยการควบคุมการแสวงหาไพร่พล
พรรคพวก เช่น การห้ามขุนนางระดับสูงติดต่อกัน ความพยายามกวัดขັນเกณฑ์
ไพร่สมให้เป็นไพร่หลวง หรือความพยายามที่จะสร้างเสถียรภาพโดยการแต่งตั้ง
สถาปนากลุ่มการเมืองอื่น ๆ คอยคานอำนาจกันไว้ การรวมศูนย์อำนาจให้อยู่ที่
ตนเองอย่างแท้จริง ก็จะอยู่นอกเหนือความวิตกกังวลของพระมหากษัตริย์ในรัฐ
แบบจารีต เนื่องจากอำนาจของพระมหากษัตริย์นั้นขึ้นอยู่กับบุญบารมีที่ทรงเป็น
พระโพธิสัตว์ สมบัติหรืออำนาจทางโลกส่วนเป็นสิ่งที่ไม่น่ายึดถือ²⁰² พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เมื่อทรงประสบปัญหาที่มีผู้แข่งขันทางการเมือง พระองค์ก็
ทรงเลือกแนวทางที่แสดงพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาแทน

แม้ว่าลักษณะทางการเมืองที่มีการแบ่งสรรอำนาจกันเช่นนี้จะเป็นเงื่อนไข
สำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงขึ้นครองราชย์ และดู
เหมือนว่าจะดำรงอยู่ตลอดรัชสมัย แต่ในความเป็นจริงนั้นด้วยสำนึกทาง
ประวัติศาสตร์ที่ก่อกำเนิดขึ้นมาใหม่ของพระองค์อันมีความแตกต่างไปจาก
สำนึกของพระมหากษัตริย์ในรัฐแบบจารีตไทยสักคั้นพระองค์ให้กระทำการที่
ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบการเมืองเช่นนี้อย่างมากมาแต่เดียว

²⁰¹ นีซี เอียวศรีวงศ์, การเมืองสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 261.

²⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

โดยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีสำนักทาง
ประวัติศาสตร์ที่ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้เดียวเท่านั้นที่มีพันธกิจในการที่จะกำหนดวิธี
ประวัติศาสตร์ จึงทำให้พระองค์ทรงไม่พอพระทัยที่พระองค์ไม่สามารถที่จะบังคับ
หรือผลักดันให้ผู้ใดทำตามที่พระองค์ทรงปรารถนา เนื่องจากมีผู้อื่นคอยชักจูงอยู่
ถึงพระราชปรารภความว่า

. . . แต่เมื่อในหลวงบังคับตั้งนี้สั่งตั้งนี้ ท่านผู้เป็นใหญ่เป็นอธิบดี
ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ไม่เห็นด้วยไม่ทำตาม ซึ่งไม่เห็นด้วยไม่ทำตาม
นั้น คือจะตามอย่างแผ่นดินเก่าแก่ก็หาไม่ ท่านไม่ทำตามก็ได้
เป็นผู้สละผู้ใหญ่ ท่านไม่ทอกลงส่วของเกรงใจเจ้าแผ่นดิน ท่านก็
ทำสบายใจ. . . ถ้าคิดวาทสนาตัวท่านเอง เห็นว่าในหลวงขัด
ไม่ได้ คงต้องยอมตามแล้วท่านก็ทำไปตามสบายใจท่าน แก่พวก
พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า เล็กน้อยก็พลอยไป ไม่เกรงกลัว
พระราชบัญญัติในหลวง. . . 203

และพระองค์ก็ทรงพยายามที่จะแก้ปัญหานี้ในหลายแนวทางด้วยกัน ซึ่ง
ล้วนแต่มีไข่แนวทางเดิมที่จะแสดงตนเป็นพระโพธิสัตว์เลย

ด้วยสภาพการที่เป็นเช่นนี้ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงมีสำนักว่าพระองค์เท่านั้นที่ทรงมีศักยภาพสูงสุดที่จะผลักดันวิธีของ
ประวัติศาสตร์ให้เคลื่อนไปสู่ความก้าวหน้า จึงทำให้พระองค์ทรงเชื่อมั่นและแสดง
ออกอยู่เสมอท่านเองที่ว่า ". . . ใครไม่ฉลาดกว่าพระราชดำริไปตก. . ." 204
การประกาศว่าทรงมีปัญหา ความฉลาด ความรู้เหนือผู้อื่นอยู่เสมอของรัชกาลที่ 4
มีความสำคัญอย่างมหาศาลเพราะเป็นการแสดงออกถึงความเป็นผู้นำสูงสุดในทาง

²⁰³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา,
หน้า 203.

²⁰⁴ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408, "ประกาศ
ห้ามไม่ให้ขึ้นต้นเรื่องกะแปะอิฐและโสฬสจะใช้ไม่ได้, หน้า 43.

ภูมิปัญญา และความเป็นผู้นำสูงสุดทางปัญญาจึงทำให้พระองค์ทรงทราบว่า
 "นำแผ่นดิน" ไปได้ ในรัชกาลที่ 4 บทบาทในการเป็นผู้นำทางปัญญาที่มีความสำคัญ
 อย่างสูง เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่มีความรู้เดิมคือคติความเชื่อทางศาสนาได้เริ่ม
 หมกพรางในการอธิบายจักรวาล โลก และชีวิต และ "ความรู้ใหม่" ก็ยังมีความ
 คลุมเครือในความคิดจิตใจของผู้คน คำอธิบายอย่างเป็นระบบและเป็นเหตุเป็นผล
 ของผู้นำจึงจะเป็นปัจจัยสำคัญของการที่ผู้นำจะสามารถที่จะมีอำนาจหรือรักษา
 อำนาจไว้ได้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้แสดงออกอย่างชัดเจน
 โดยการทำหน้าที่อธิบายจักรวาล โลก สังคม รัฐ และมนุษย์ ตลอดจนแนวทางใน
 การดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมที่ระบบเศรษฐกิจกำลังเปลี่ยนแปลง รวมทั้งทรง
 พยายามชี้แนะแนวทางที่จะบรรลุความเจริญทั้งปวงทั้งของตนเองและสังคม ทั้งจะ
 พบว่าในประกาศสงกรานต์ พระองค์จะทรงอธิบายถึงปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์
 แบบใหม่ด้วย เช่น ในประกาศมหาสงกรานต์ ปีชวดฮัฏฐก ความว่า

. . . วันจันทร์ เดือน 5 แรม 2 ค่ำ เวลา 5 ทุ่มเศษเกือบ
 2 ยามวันหนึ่ง วันอาทิตย์เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ เวลา 8 ทุ่มเศษ
 วันหนึ่ง ในสองวันนี้ ดาวพระเสาร์จะเข้าในพระจันทร์เป็นแน่
 เข้ามาในคานตะวันออกแล้วจะออกไปคานตะวันตก ใคร ๆ ได้
 เห็นแล้วอย่าคั่นถามพูดคุยขบขันไปต่าง ๆ สำคัญผิด ๆ เพราะเป็น
 คราวดาวเดือนเงินตรงทางร่วมกันโดยขรรคมตาอย่างนั้นเองไม่
 เป็นเหตุการณ์อะไร . . . ²⁰⁵

²⁰⁵ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 - 2411, "ประกาศ
 มหาสงกรานต์ ปีชวดฮัฏฐก," หน้า 25, นอกจากประกาศวันสงกรานต์แล้ว ยัง
 ปรากฏประกาศที่มีนัยที่อธิบายโลกและจักรวาลอีกมากมาย เช่น "ประกาศสุริยุปราคา
 หมดดวง" "ประกาศว่าควยวิธีคิดอักษิมาล" "ประกาศวิธีบอกศักราช" รวมทั้ง
 การอธิบายถึงหน่วยวัดเวลาแบบใหม่ "พระราชกำหนดเรื่องนาฬิกา" เป็นต้น.

ซึ่งในประกาศวันสงกรานต์นี้พระองค์ก็จะทรงกำหนดวันสำคัญต่าง ๆ ไว้ให้มีปฏิบัติตรงกันไม่ว่าจะเป็นวันพระหรือวันพระราชนิธิ นอกจากนั้นก็ยังทรงแสดงภูมิปัญญาสั่งสอนผู้คนในการดำรงชีวิตในระบบเศรษฐกิจ เช่น ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าวชายข้าวให้รู้ถึงอุปสงค์อุปทานในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา²⁰⁶ สั่งสอนในการดำรงชีวิตเช่น ประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงินแล้วปล่อยให้เที่ยวโดยลำพัง²⁰⁷ หรือประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน²⁰⁸ เป็นต้น

ความเชื่อมั่นและการแสดงออกถึงความเป็นผู้นำทางปัญญาเช่นนี้เอง จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงกล้าที่จะขอผู้เพื่อถึงอำนาจเข้าสู่พระองค์เองให้มากขึ้น และบรรดาขุนนางก็ยอมรับการกระทำของพระองค์ด้วยความพยายามถึงอำนาจสู่พระองค์นี้มีความสำคัญมากเพราะมีความหมายว่าพระองค์จะสามารถกำหนดความเปลี่ยนแปลงที่พระองค์ต้องการให้ปรากฏในสังคมไทยได้ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางทางหนึ่งซึ่งทรงกระทำคือ ทรงรวมอำนาจการวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ ไว้ที่พระองค์แต่เพียงผู้เดียว (เช่น เรื่องการต่างประเทศ การพิจารณาฎีการาชฎูร การออกกฎหมาย การเก็บภาษี การสร้างสาธารณูปโภค ฯลฯ) โดยทำให้ที่ประชุมเสนาบดีในเวลาเสด็จออกจากราชการบ้านเมืองซึ่งเคยเป็นที่ประชุมปรึกษาหารือ และวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ หมดความสำคัญลง ดังที่กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ ความว่า

²⁰⁶ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408 "ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าวชายข้าว," หน้า 230-234 และ "ประกาศราคาข้าว" "ประกาศเตือนสติให้สงวนข้าวไว้ให้พอกินตลอดปี."

²⁰⁷ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 - 2411, "ประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงิน แล้วปล่อยให้เที่ยวโดยลำพัง."

²⁰⁸ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 - 2411, "ประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน," หน้า 264-266.

. . . . .ต่อมาถึงสมัยเมื่อท่านหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับ
ต่างประเทศแล้วเกิดกิจซึ่งโต้ตอบกับพวกกงสุลในการต่าง ๆ
เพิ่มขึ้นอีก บางทีก็เป็นการสำคัญอันจะกราบทูลหรือปรึกษาไทย
เปิดเผยในเวลาเสด็จออกขุนนางเหมือนอย่างแบบเก่าไม่ได้
ก็ต้องส่งหนังสือที่มีมากับทั้งร่างทอบเข้าไปถวายทรงพระราช
วินิจฉัย. . . . .วันไหนมีหนังสือที่เร่งร้อนต้องทรงมาก เวลาเสด็จ
ออกว่าราชการบ้านเมืองเวลาค่ำก็มักเคลื่อนคลาคล้าไปเมือง ๆ
เป็นเหตุให้ข้าราชการผู้ใหญ่ที่เห็นว่าเวลาพระราชภารกิจไม่แน่นอน
เหมือนในรัชกาลที่ 3 บางคนเลยขาดเข้า ด้วยอ้างว่าสูงอายุแล้ว
อยู่ที่ทณไม่ไหว แม้ผู้ยังไม่สูงอายุก็พลอยเอาอย่าง ประเพณีที่
เสนาบดีต้องเข้าเฝ้าทุกวันก็เสื่อมมา ถ้ามีราชการสำคัญมัก
เข้าเฝ้าเวลาเสด็จออกที่รโหฐาน. 209

การที่บรรดาขุนนางพากันไม่เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์อาจจะมองได้ว่า
เป็นเพราะพระมหากษัตริย์ทรงไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง แต่สำหรับรัชกาลที่ 4 นั้น
การที่ทรงวินิจฉัยเรื่องสำคัญต่าง ๆ โดยให้ขุนนางแต่ละคนเข้าเฝ้าเป็นการส่วนตัว
ไม่มีการปรึกษาหารือในที่ประชุมนั้น ยังผลที่สำคัญอย่างน้อยก็ในทางที่แสดงให้เห็น
ว่าพระองค์ทรง "กำหนัด" หรือกระทำการต่าง ๆ ได้ด้วยการตัดสินใจของ
พระองค์เองซึ่งเป็นสำนักของความเป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีนั่นเอง
ในอีกด้านหนึ่งก็น่าจะเป็นการทำให้พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจเพิ่มขึ้นมาด้วย
เพราะว่าพระองค์เองก็ทรงพยายามที่จะให้พระราชดำริของพระองค์ในเรื่องต่าง ๆ
ที่ทรงวินิจฉัยมาแล้วได้รับรู้ว่าเป็นการวินิจฉัยจากองค์อัคริบดี และทรงพยายามที่
จะไม่ให้ถูกบิดเบือน โดยการออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา เพื่อที่จะประกาศให้รู้

209 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ,
ความทรงจำ, หน้า 149-150.

โดยทั่วกันว่าพระองค์ทรงคัดลिनพระหทัยกระทำสิ่งใด ทั้งคำกล่าวในการออกหนังสือ
 ความว่า " . . . เพื่อจะให้รู้ทั่วกันมิให้เล่าลือผิด ๆ ไปต่าง ๆ ชาค ๆ เกิน ๆ
 เป็นเหตุให้เสียราชการแลเสียพระเกียรติยศแผ่นดินได้ . . ." ²¹⁰ และเพื่อที่
 ป้องกันมิให้พระราชอำนาจถูกบิณฑเบียน ทั้งที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริสความว่า
 . . . จึงมีคนโกง ๆ คด ๆ แต่งหนังสือเป็นห้องทราบัตรหมายอ้าง
 สิ่งวังหลวงแลวังหน้า . . . ว่าการบังคับไปต่าง ๆ ตามที่หัว
 ประราธนา ค่วยการที่ไม่เป็นธรรม . . . ²¹¹

การกระทำเช่นนี้ของพระองค์อาจเทียบได้ว่าเป็นความพยายามที่จะสร้างสายการ
 บังคับบัญชาที่มีลักษณะรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลางเป็นครั้งแรกก่อนที่ระบมราชการแบบ
 ใหม่จะก่อตั้งขึ้นในรัชกาลที่ 5

แต่อย่างไรก็ตามไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่าความพยายามสร้างสาย
 บังคับบัญชาที่มีลักษณะรวมศูนย์นั้นประสบความสำเร็จอย่างเต็มเปี่ยม เพราะ
 พระองค์ก็ยังทรงรับรู้ว่าคุณนางสมันนั้นยังคง " . . . ทำอะไรก็เผื่อการข้างหน้า
 มักประจบผู้มีบุญที่คาดว่าจะเป็นใหญ่ข้างหน้า . . ." ²¹² และมักจะหาผลประโยชน์
 ให้ตนเองโดยอ้างว่าเป็นพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ ²¹³ ทั้งนี้พระองค์
 จึงทรงพยายามที่จะทำให้การใช้อำนาจโดยพลการเช่นนี้ลดลงนอกเหนือไปจาก

²¹⁰ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401 - 2405, "เรื่องออก
 หนังสือราชกิจจานุเบกษา," หน้า 4.

²¹¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401 - 2405, "ประกาศว่าค่วย
 คำที่เรียกใบออกและห้องตก," หน้า 152.

²¹² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, "ประกาศ
 พระบรมราชาโหวาหน้าหลวงออกไปสักเลขหัวเมือง พ.ศ. 2398," หน้า 155.

²¹³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, "ประกาศว่าค่วย
 คดวงตราต่าง ๆ ที่ใช้ประทับตราภูมิ," หน้า 178-183.

การประกาศราชกิจจานุเบกษาให้รับรู้ก็คือ พระองค์ทรงเฝ้าสำนักของข้าราชการ
ให้ประพฤติดนสมกับที่ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยง²¹⁴ และทรงพยายามที่วาง
กฎเกณฑ์ระเบียบให้ข้าราชการรู้จักหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์
เช่น การให้ข้าราชการบางหน้าที่ลอกพระราชนิพนธ์จากหอหลวงและต่อไปห้าม
ทำผิดพระราชนิพนธ์²¹⁵ หรือกำหนดหน้าที่เจ้าเมืองไว้ว่า เจ้าเมืองมีหน้าที่ที่จะ
ต้องจัดการเรื่องส่วยอากรจัดส่งไปยังกรุงเทพฯ นำรุงทหาร ทำบุญใส่โพนบ้าน
พลเมือง ซ้ำโยมพระสงฆ์ ติดตามเสนาให้มาทำมาหากิน ใช้น้ำพิพัฒน์น้ำจะสองครั้ง
ดูแลความสงบ จับโจรผู้ร้าย ให้เลื่อนยศผู้มีความชอบ และให้ปกป้องพุทธศาสนา
ไม่ให้มีใครทำลายได้²¹⁶

ในอีกด้านหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงปรับปรุงระบบการ
ถวายฎีกาให้ราษฎรมีความสะดวกมากขึ้นกว่าในรัชกาลก่อน ๆ ที่มีจะมีปัญหาอัน
เกิดจากผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการถวายฎีกา เช่น ผู้ควบคุมกล่องวินิจฉัยฎีกาใน
รัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงดำเนินการแก้ไขโดย

²¹⁴ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, "ประกาศ
พระบรมราชาว่าพวกลูกออกไปสักเลขหัวเมือง," หน้า 154.

²¹⁵ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, "ประกาศให้
ข้าราชการลอกพระราชนิพนธ์จากหอหลวง," หน้า 20.

²¹⁶หอสมุดชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ร.ศ. 1221 (พ.ศ.
2402) เลขที่ 3 พระบรมราชาว่าพระราชนิพนธ์แก่ พระพนมสารคาม อ่างถึงใน
นฤมล ชิรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 240.

. . . ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะให้ราษฎรเข้ามาร้องถวายฎีกาได้โดยง่ายให้ทำหสภของไชยภักข์ขึ้นไว้ ถูกเรียกห้อยขอเหล็กลงมาสำหรับเกี่ยวฎีกาแขวนไว้เฉพาะหน้าพระที่นั่ง. . . ²¹⁷

นอกจากการถวายฎีกาที่สามารถทำได้ง่ายขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพยายามสนับสนุนให้ราษฎรถวายฎีกา เช่น โปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานเงินผู้มาถวายฎีกาเป็นบำเหน็จคนละ 1 สลึง เมื่อชำระไขความ เป็นไปตามเรื่องราวที่ผู้ถวายร้องเรียนมา, ก็จะทรงพระราชทานเงินเพิ่มให้อีกสลึงหนึ่งเป็นรางวัล²¹⁸ หรือทรงพระบรมราชานุญาตให้ออกไปถึงผู้ที่ไม่สามารถจะมาถวายฎีกาได้เอง เช่น ถูกกักขังอยู่ สามารถที่จะไขความที่พี่น้องถวายแทนได้²¹⁹

ความหมายที่สำคัญของการปรับปรุงและสนับสนุนการถวายฎีกาเช่นนี้ก็คือ เป็นความพยายามที่จะควบคุมการใช้อำนาจของเจ้านายและขุนนาง เมื่อราษฎรได้รับความสะดวกจึงถวายฎีกาเป็นจำนวนมาก ทำให้บรรดาผู้มีอำนาจต่าง ๆ ไม่กล้าที่จะกระทำสิ่งใดที่ตามอำเภอใจอีก²²⁰ อันน่าจะมีผลทำให้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ใน "สถานะ" ที่สอดคล้องกับสำนักทางประวัติศาสตร์ของความเป็น "พระมหากษัตริย์" ของพระองค์ จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ายไว้ก่อนที่พระองค์จะเสด็จสวรรคตว่า ขอให้พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ทรงรับเป็นพระราชหฤทัยในการรับฎีกาของราษฎร²²¹

²¹⁷ หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1213 (พ.ศ. 2394) เลขที่ 59 พระราชบัญญัติเรื่องให้ราษฎรร้องฎีกา อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 249.

²¹⁸ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5, หน้า 164.

²¹⁹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2399 - 2400, "ประกาศเรื่องถวายฎีกา," หน้า 189.

²²⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 171.

²²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

ความต้องการที่จะดำรงอยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทำให้พระองค์ทรงพยายามที่จะรวมศูนย์อำนาจไว้ที่พระองค์ เพื่อให้พระองค์จะได้ทรงเป็นผู้นำชนชาติประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงดังได้กล่าวมา ในอีกด้านหนึ่งสำนักทางประวัติศาสตร์นี้ได้ทำให้พระองค์ทรงแก้ไขพระราชานุกิจ (หน้าที่ประจำวัน) ซึ่งการแก้ไขพระราชานุกิจนี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความพยายามของพระองค์ที่จะดำรงอยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ที่มีอำนาจอย่างแท้จริง มีใช้อำนาจตามคติความเชื่อทางศาสนา

. . . พระราชกิจที่ไม่เป็นการสำคัญ เช่น เสด็จลงทรงบาตร ทรงประเคนเสี้ยงพระทุกวันดังเคยมีมาในรัชกาลก่อน โปรดฯ ให้เจ้านายทำแทนพระองค์ เอาเวลาไปใช้ในพระราชกิจที่เพิ่มขึ้นใหม่ เช่น เสด็จออกรับฎีการาชฎูรและเสด็จประพาสพระนคร ให้ราชฎูรไต่เน่า เป็นต้น²²²

ในขณะที่เดียวกันที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำกรต่าง ๆ พระองค์ก็พยายามที่จะมีอำนาจเหนือหัวเมืองและเมืองประเทศราชอีกด้วย ในกรณีหัวเมืองนั้น นอกจากพระองค์จะทรงกำหนดหน้าที่เจ้าเมืองซึ่งได้กล่าวมา พระองค์ทรงสร้างความสัมพันธ์โดยตรงกับหัวเมือง เพื่อเรียนรู้ปัญหา ดังปรากฏว่า

. . . มีโอกาสเมื่อใดก็ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ทางฝ่ายเหนือได้เสด็จไปถึงเมืองทิเบตโลก ทางตะวันออกเสด็จไปถึงเมืองปราจีนกับทั้งหัวเมืองชายทะเลตลอดจนเมืองจันทบุรีและเมืองตราด ทางฝ่ายใต้เสด็จไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชและสงขลา ทางฝ่ายตะวันตกเสด็จไปถึงเมืองนครชัยศรี เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี และเมืองเพชรบุรี ได้ทอดพระเนตรเห็น

²²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.

ภูมิลาเนาพระราชอาณาเขต และ ทรงทราบการหัวเมืองถึงกว่า
พระเจ้าแผ่นดินแต่ปางก่อนโทยมาก. . . . 223

และการสร้างความสัมพันธ์โดยตรงกับหัวเมืองเช่นนี้ เป็นผลทำให้
พระองค์สามารถที่จะคัดเลือกคนที่พระองค์ทรงเชื่อว่าจะมีความเหมาะสมกับสภาพ
ของหัวเมืองและไม่ทำสิ่งใดซึ่งกระทบระบอบ ไปดำรงตำแหน่งที่หัวเมือง ดังกรณี
เลือกพระยานครสวรรค์แทนคนเดิมที่ถึงแก่กรรม พระองค์ทรงยืนยันว่าคนที่
พระองค์ทรงเลือกนั้น " . . . จะได้ทำราชการถนัดดีกว่าผู้อื่นจะไปเป็น . . ." 224
ซึ่งการเลือกเจ้าเมืองเองเช่นนี้ก็หมายความว่าอำนาจในการปกครองหัวเมือง
นั้นก็อยู่ในพระหัตถ์ของพระองค์นั่นเอง 225

ในกรณีของเมืองประเทศราชที่ห่างไกลนั้น แม้ว่าเงื่อนไขของการ
คมนาคมยังลำบาก ทำให้พระองค์ไม่สามารถที่จะมีอำนาจควบคุมอย่างแท้จริงได้
แต่ด้วยสำนึกที่ว่าพระองค์อยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ของแผ่นดินสยามเหนือ-
ใต้ พระองค์จึงทรงพยายามที่จะให้เมืองประเทศราชอยู่ใน "แผ่นดินเดียวกัน"
อันมีความหมายถึงอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์แห่งสยาม โดย
พยายามที่จะผูกความสัมพันธ์ทางก้ำกึ่งใจเจ้าเมืองประเทศราชไว้ ดังที่พระองค์
ทรงยกย่องฐานะของเจ้าเมืองประเทศราชอย่างมาก เช่น เจ้าประเทศราชทาง
เหนือพระองค์ทรงเพิ่มยศให้เป็นเจ้าซึ่งมีเหตุผลว่าเน้นอยู่ที่ความจงรักภักดีของ
ตระกูลเจ้าเจ็ดคนต่อพระราชวงศ์จักรี ดังนั้นจึงไม่สมควรที่จะมียศเพียงพระยา

223 เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

224 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408, "พระราช
ปรารภเรื่องเดิมเป็นผู้ว่าราชการเมือง," หน้า 152.

225 ดังปรากฏที่พระองค์ทรงตั้ง "เมือง" ขึ้นอีก 7 เมืองเป็นเมืองขึ้น
เมืองกาญจนบุรี อยู่ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401 - 2404,
"ประกาศตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้นเมืองกาญจนบุรี และตั้งขุนเวทเป็น
ขุนราชภัทการ พ.ศ. 2401.

ท่ากว่าพวกที่ครองเมืองหลวงพระบางและประเทศราชของหม่า และถ้ามีความชอบพิเศษก็จะทรงเลื่อนให้เป็น "พระเจ้า"²²⁶ หรือทรงโปรดให้พระราชโอรสพระราชธิดาที่ประสูติจากเจ้าเมืองประเทศราชดำรงตำแหน่งเจ้าฟ้าซึ่งแต่เดิมเป็นได้แค่พระองค์เจ้า²²⁷

ซึ่งการยกย่องฐานะของเจ้าประเทศราชให้เพิ่มสูงมากขึ้น ด้านหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงสำนึกของผู้ที่ถือว่าตนเองเป็นศูนย์กลางของอำนาจที่จะสถาปนาหรือกำหนดสิ่งต่าง ๆ ในแผ่นดินอันจะกล่าวละเอียดในตอนต่อไป อีกด้านหนึ่งของ การกระทำดังกล่าวที่จะกล่าวก่อนก็คือ การกระทำดังกล่าวเป็นอันว่าพระองค์ทรงมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราช ดังที่พระองค์ทรงกำหนดหน้าที่ของเจ้าเมืองประเทศราชให้ปฏิบัติตามเป็นแนวทางอย่างกว้าง ๆ ไว้ว่า เจ้าประเทศราชมีหน้าที่ให้ช่วยป้องกันรักษาเขตแดน แอ่งกองทัพไว้คอยกรุงเทพฯ ให้อยู่ในศหิขราชธรรมเนียม ประเพณี เมศตากฤณาโอบอ้อม ทำนุบำรุงผูกตวงศาไพรบ้านพลเมือง พุทธศาสนา และให้คอยรายงานราชการไปถึงราชธานี²²⁸ และสิ่งสำคัญที่เน้นว่าเจ้าเมืองประเทศราชไม่พึงปฏิบัติคือ ก่อการกบฏก่อกวนระบอบพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทำการใด ๆ ที่ไม่เป็นคุณแก่แผ่นดิน²²⁹

นอกเหนือไปจากความพยายามที่จะมีอำนาจอย่างแท้จริงดังที่กล่าวมาแล้ว สำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้

²²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระราชาคณะ,
ความทรงจำ, หน้า 143.

²²⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม, หน้า 17-18.

²²⁸ หอสมุดศิริยาน, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1222 (พ.ศ. 2403) เลขที่ 10 พระบรมราโชวาทพระราชทานเจ้านครลำปาง.

²²⁹ หอสมุดศิริยาน, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214 (พ.ศ. 2395) เลขที่ 101 ประกาศคำสาบาลเรื่องข้าราชการได้รับน้ำพิพัฒน์สัตยา.

ผลักดันให้พระองค์ทรง "กระทำ" และแสดงตัวในอีกด้านหนึ่งควบคู่ไปกับการมีอำนาจรวมศูนย์ที่พระองค์ ก็คือ ความพยายามดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของรัชกาลที่ 4 ดังกล่าวมานี้เป็นไปเพื่อดำรงสถานะของพระมหากษัตริย์ตามสำนักที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้กำหนดวิถึแห่งประวัติศาสตร์ ดังนั้นพระองค์จึงทรง "กระทำ" และแสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า โภคทรัพย์ สถานะภาพทางสังคมอันนำมาซึ่งสถานะภาพทางเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ของชนกลุ่มต่าง ๆ นั้น พระองค์ทรงเป็นผู้พระราชทานให้ พระองค์ทรงเป็นผู้ "กระทำ" ให้ชนกลุ่มต่าง ๆ ได้รับความเจริญทั่วหน้ากัน ไม่ว่าจะเป็นพระราชนัดดาวงศ์ ข้าราชการ เจ้าเมืองประเทศราช หรือราษฎร ซึ่งกระบวนการนี้ก็เป็นกรกระทำที่สมเด็จฯ กรมพระยาคำวรวงศ์ฯ ทรงแสดงพระดำริไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงชนบทเดิมไม้ขีดมือ "โบราณราชประเพณี" แบบเก่า²³⁰ ที่เป็นสิ่งต้องยึดมั่นของพระมหากษัตริย์ในรัฐแบบจารีต เช่น การสถาปนายศเจ้านาย ขุนนางชั้นใหม่เป็น "กรมสมเด็จ" และ สมเด็จเจ้าพระยา" การเพิ่มยศของเจ้าเมืองประเทศราช เป็นต้น²³¹ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นความพยายามที่จะแสดงอำนาจเหนือกว่าผู้อื่นนั่นเอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระองค์ได้ทรงพยายาม "กระทำ" ตามพันธกิจของพระมหากษัตริย์ ในการสร้างความเจริญแก่ชนกลุ่มต่าง ๆ ในรัฐ ดังปรากฏในประกาศของพระองค์ ความว่า

. . . พระราชวงศานุวงศ์มีกรมแล้วก็เลื่อนเป็นกรมใหญ่ ที่ยังไม่มีการตั้งเป็นกรมชั้น ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ทรงชุบเลี้ยงให้มียศบรรดาศักดิ์ตามตระกูลวงศ์ แลทรงชุบเลี้ยงด้วยคุณวิชาและความ

²³¹ สมเด็จเจ้าพระยารวมวงศ์ฯ ขอ กรมพระยาคำวรวงศ์ฯ ภาพ, ความทรงจำ, หน้า 140-147.

²³² เรื่องเดียวกัน.

อุสาหะของผู้นั้น ๆ . . . แล้วทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่ราษฎร
 ใหม่โอกาสถวายฎีกา . . . การซึ่งราษฎรได้รับความเดือดร้อน
 เพราะผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์สินก็เบาบางลงกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก
 แล้วทรงพระอุทสาหะเสด็จออกตรวจราชการแผ่นดินวันละ 2 เวลา
 เสมอมา . . . เพื่อระงับเหตุภัยมิให้ได้รับความเสียหายของเดือดร้อน
 . . . ทรงสอดส่องทำนุบำรุงเปิดทางค้าขายให้เจริญมากขึ้น
 โปรดชำระแผ่นดินกับบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สินของเงินทองตามคุณภาพรูป
 หัวไปในพระราชอาณาจักรมากกว่าก่อน . . . คนเป็นอันมากได้พึ่ง
พระบารมีพระเดชพระคุณ ได้ความสบายความเจริญมานาน . . . ²³³

ด้วยความสำนึกพระองค์ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ว่าพระองค์ทรง
 เป็นผู้ที่กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ และเป็นผู้ที่ "กระทำ" ให้เกิดความเจริญแก่
 ชนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม หรือกล่าวให้อีกนัยหนึ่งว่าทุกสิ่งทุกอย่างในรัฐล้วนมีที่มา
 และดำรงอยู่ได้ด้วยพระมหากษัตริย์ จึงทำให้พระองค์ทรงใช้คำว่า "กรุงสยาม"
 แทนพระนามพระองค์เองในเวลามีพระราชหัตถเลขาถึงผู้นำหรือพระมหากษัตริย์
 ต่างประเทศ และใช้คำว่า "กรุง" แทนองค์พระมหากษัตริย์ประเทศอื่นเช่นเดียวกับ ²³⁴
 ซึ่งพระองค์ก็ทรงแสดงให้เห็นถึงความหมายของการใช้คำดังกล่าวใน
 พระราชสาส์นที่มีไปยังสมเด็จพระนโรดมเจ้ากรุงกัมพูชา ความว่า
 . . . ถ้าจะคิดด้วยยอมให้เป็นเอกราช แล้วจะใช้โวหารเช่น
พระราชสาส์นไปยังเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเอกราช คือในคำที่ควรจะ

²³³ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408, "ประกาศ
 เณลิมพระชนมพรรษา," หน้า 208- 209.

²³⁴ดูใน "พระราชหัตถเลขาที่มีไปยังต่างประเทศ," ใน พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 646-692.

ว่าข้าพเจ้าก็ว่ากรุงสยาม ในคำที่ควรจะว่าท่านก็ว่ากรุงนั้น ๆ คือ
กรุงฝรั่งเศส กรุงอังกฤษ กรุงเวียดนาม แลอื่น ๆ . . .²³⁵

ซึ่งคำว่า "เอกราช" ในสมัยของพระองค์มีความหมายว่า ดินแดนหรือ
ประเทศที่มีพระราชามีอำนาจพระองค์เดียว²³⁶ และคำว่า "กรุงสยาม" ก็เป็นคำ
ที่ฟังใช้ ดังนั้นจึงมองได้ถึงสำนักที่อยู่เบื้องหลังการใช้คำว่า "กรุงสยาม" ใต้อย่าง
ชัดเจนว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างเหนือ
ดินแดนสยามนี้เพียงผู้เดียว

ความสำคัญดังกล่าวของรัชกาลที่ 4 แสดงออกในพระราชพิธีที่เพิ่งเกิด
ใหม่พระราชพิธีหนึ่ง คือ พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา²³⁷ ทรงประกาศให้คน
ทั้งหลายทั่วพระราชอาณาจักร ร่วมเฉลิมพระชนมพรรษา ซึ่งเท่ากับว่าให้ยอมรับ
อำนาจสูงสุดของพระมหากษัตริย์ โดยให้ยอมรับในฐานะที่ทรงสร้างความเจริญให้แก่
คนทุกกลุ่มในพระราชอาณาจักร ในประกาศเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. 2407
บรรยายว่า พระองค์ทรงสร้างความเจริญแก่กลุ่มคนต่าง ๆ ได้แก่ เจ้านาย
ข้าราชการ ราษฎร โดยละเอียด ดังนั้นจึงประกาศให้ "ท่านเสนาบดีแล
ข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยในกรุงเทพ . . . ผู้ว่าราชการเมืองกรมการ "ใน"
หัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายเหนือ . . . บอกกล่าวป่าวร้องชักชวนคนทั้งปวงในกรุงนอก
กรุงให้ทำการมงคลเฉลิมพระชนมพรรษาลงพระเศวตพระศอกพร้อมกันดังนี้ ก็ด้วย
เข้าใจว่าคนเป็นอันมากได้พึ่งพระบารมีพระเดชพระคุณได้ความสบายความเจริญ

²³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 125-126.

²³⁶ คุ้ได้จาก อักษรวิธานศัพท์ของหมอบัสกเลย์, หน้า 798.

²³⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน,
หน้า 666.

มานาน ก็คงจะคิดถึงพระเคพระศุมาด้วยกัน"²³⁸ ซึ่งพระราชพิธีนี้ก็ดำรงสืบ
ต่อมาจนถึงทุกวันนี้

เงื่อนไขทางบ้านเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงมีส่วนทำให้ความพยายามดำรงอยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงกล่าวมาสามารถทำได้โดยปราศจากผู้ขัดขวาง กล่าวคือ ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาการค้าเสรีแล้ว การแสวงหาโภคทรัพย์ของบรรดาเจ้านายและขุนนางก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยสามารถทำกำไรอย่างค่อนข้างเป็นอิสระจากพระมหากษัตริย์ในระบบผูกขาดการค้า มาสู่รากฐานทางเศรษฐกิจที่จะต้องมาจากการพระราชทานของพระมหากษัตริย์คือสถานภาพทางการเมืองอันนำมาซึ่งสถานภาพทางเศรษฐกิจ เช่น ยศบรรดาศักดิ์ที่มีความหมายถึงการได้รับเบี้ยหวัดจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งกระบวนการความเปลี่ยนแปลงนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดี เช่น ในกรณีของเบี้ยหวัดที่พระองค์จะต้องพระราชทาน พระองค์ก็ทรงเพิ่มประเภทของภาษี กวดขันการเก็บภาษีไม่ให้เจ้าภาษีคดโกง เพื่อที่พระองค์จะทรงมีเพียงพอที่จะจ่ายเป็นเบี้ยหวัดข้าราชการ ดังที่พระองค์ทรงแสดงพระราชดำริไว้ในกรณีที่มีขุนนางเจ้านายผ่อนผันเงินภาษีไว้ว่า ". . . เงินซึ่งพระราชทานแจกเบี้ยหวัดแก่ข้าราชการทุก ๆ ปีนั้น มิใช่เงินได้มาแต่บ้านเมืองอื่นนอกประเทศ คือเงินในจำนวนภาษีอากรนั่นเอง. . ." ²³⁹ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าเจ้านายข้าราชการนั้นมีปัญหาที่จำนวนเบี้ยหวัดน้อยไปไม่พอเลี้ยงครอบครัว ดังนั้นพระองค์จึงทรงเพิ่มเบี้ยหวัดพระราชทานให้ ดังปรากฏในพระบรมราโชวาทพระราชทานเพิ่มเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์ว่า ". . . ถึงเพิ่มบ้างก็ชื่อว่าเบี้ยหวัดไป จึงทรงพระราชทานครั้งนี้อีกเล็กน้อย. . . เพราะที่กลัวความผิดไม่ได้หาทรัพย์ด้วยอุบายต่าง ๆ ที่

²³⁸ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408, "ประกาศเฉลิมพระชนมพรรษา," หน้า 209-210.

²³⁹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, "ประกาศเรื่องให้หนังสือคุ้มภาษีอากรโดยพลการ," หน้า 260.

ชัคขวางต่อราชการแผ่นดิน จนมิที่ได้น้อยกว่าที่เสียไป. . ."240 และสำหรับ
ข้าราชการพระองค์ที่ทรงเพิ่มให้เช่นกัน ในกรณีของการควบคุมกำลังคนก็เป็น
ลักษณะเดียวกัน

และเป็นที่น่าสนใจอีกว่า ภายหลังจากการท้าวสนธิสัญญาการค้าเสรีแล้ว
พระองค์ทรงเอาใจใส่ในการเก็บภาษีอย่างมาก ดังปรากฏว่าพระองค์ทรงวินิจฉัย
ตัดสินพระทัยด้วยพระองค์เองในการที่จะให้นายอกรเจ้าภาษีผู้ใดได้ทำอากร
ดังที่ทรงวินิจฉัยไว้ในกรณีอากรเตาสุรากรุงเก่าไม่ให้ขุนโสมณะเพชรรัตนทำอากรต่อ
เพราะมีผู้ทำเรื่องประมูลรับทำอากรเป็นจำนวนเงินที่มากกว่า²⁴¹ หรือเมื่อมี
ผู้ขอทำภาษีพลุกพล่านแห่ง " . . . นับมากกว่า 7 ครั้ง หรือ 6 ครั้งมาแล้ว. . ."242
พระองค์ทรงตัดสินพระทัยไม่ให้ทำและประกาศห้ามข้าราชการไม่ให้ช่วยเหลือทำ
เรื่องอีกด้วย และประการสำคัญ พระองค์ทรงพยายามที่จะทำให้เงินภาษีต่าง ๆ
ถูกนำส่งเข้าส่วนกลางคือพระคลังมหาสมบัติ และไม่ให้ตกอยู่ในมือผู้อื่นโดยที่พระองค์
ไม่ทรงรับรู้ เช่น ทรงควบคุมการให้เงินนอกทางว่าวแก่เจ้านายหรือขุนนางของ
เจ้าภาษี โดยใช้เงื่อนไขว่า " . . . เงินนอกทางว่าวไม่ได้ขึ้นให้เจ้าพนักงาน
รู้เห็น ไม่ได้กราบทูลในหลวง. . ."243 ดังนั้นหากเจ้าภาษีไม่ยอมให้ เจ้านาย

²⁴⁰พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2394 - 2400, "พระบรมราชโองการพระราชนานราชวังเพิ่มเติมปีหวัด
พระบรมวงศานุวงศ์," หน้า 265.

²⁴¹ท้าวชิริฎาน, หมูจกขมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 82
เรื่องความเล้าลือ 3 ประการ ชนมเนียมพระราชวังพระเจ้าแผ่นดิน.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2401 - 2405, "เรื่องอากรเตาสุรากุงเก่า," หน้า 11-13.

²⁴²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
"ประกาศเรื่องภาษีพล พ.ศ. 2401-2405," หน้า 42.

²⁴³พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประกาศเรื่องอากรเตา
สุรากุงเก่า," หน้า 14.

และขุนนางจะเร่งรักหรือฟ้องร้องไม่ได้ ถ้าหากเร่งรักแล้ว " . . . นายอากร
 ร้องฟ้องว่าข่มเหงก็ตองตัดสินให้นายอากรชนะ . . ." ²⁴⁴ ในขณะเดียวกันก็
 ทรงชักจูงนายอากรให้ลดการให้เงินประเภทนี้ โดยใช้เงื่อนไขที่ว่า " . . .
 เงินจำนวนนอกท้องตราเช่นนี้ เมื่อนายอากรร้องขาด ในหลวงจะคิดเฉลี่ยให้ลด
 คุ้มช่วยแผ่นดินก็ไม่ได้ . . ." ²⁴⁵ ซึ่งความหมายก็คือ พระองค์พยายามที่จะลด
 "รายโค" ของเจ้านายและขุนนาง อันหมายถึง "รายโค" ของพระองค์จะได้
 เพิ่มขึ้น นอกจากนั้นแล้วพระองค์ก็ยังทรงกวัดขັນให้เจ้าภานายอากรส่งเงินให้
 ครบตามสัญญาแก่พระคสังมหาสมมติโดยที่เจ้าภานายอากรจะได้รับความ
 อนุญาตให้ทำภาษีต่อไปหรือได้รับพิจารณาก่อนในกรณีที่มีผู้มาขอทำมากกว่าหนึ่ง
 ราย ²⁴⁶ หรือทรงประกาศแก่ผู้ที่จะประมูลทำภาษีอากรว่า " . . . ถ้าสงสัย
 เจ้าพนักงานว่าจะเห็นกับหน้าผู้อื่นจะไม่ทำโดยชื่อสัตย์สุจริต . . . ให้นำเรื่องราว
 ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ . . ." ²⁴⁷

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาใจใส่ในการเก็บ
 ภาษีอย่างมาก ก็เพราะว่าพระองค์ทรงต้องการที่จะรวบรวมรายโคของแผ่นดินไว้
 ที่พระองค์ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญยิ่งส่วนหนึ่งของการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง การ
 รวมอำนาจด้านภาษีนี้ทำให้พระองค์ทรงอยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้นำในการที่จะจัดสรร
 ผลประโยชน์สำหรับทุกคนทุกกลุ่มในรัฐ เพื่อที่จะแบ่งสรรหรือกระทำการที่ยังผลให้
 แก่ชนกลุ่มต่าง ๆ เช่น พระราชทานเบี้ยหวัดให้แก่เจ้านายขุนนาง สร้าง
 สาธารณูปโภคให้แก่ราษฎร เป็นต้น ในขณะเดียวกันผลอีกด้านหนึ่ง ก็เป็นการ
 บั่นทอนฐานทางเศรษฐกิจของบรรดาเจ้านายและขุนนางได้ในระดับหนึ่ง โดยทำให้
 ต้องขึ้นต่อพระองค์มากขึ้น

244 เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

245 เรื่องเดียวกัน.

246 เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

247 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2401 - 2404, "ประกาศพิทักษ์อากรค่าน้ำให้เก็บตามเครื่องมือ," หน้า 187-188

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประสบผลในระดับหนึ่งโดยปราศจากผู้ต่อต้านชัดเจนอย่างเด่นชัดจนเป็นกรณีศึกษาที่นั้น เจือปนไขความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจภายหลังการทำการค้าเสรีมีส่วนเอื้ออำนวยต่อพระองค์ไม่น้อยทีเดียว และในทางกลับกัน เจือปนไขของเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงนี้ก็มีส่วนช่วยสนับสนุนของพระองค์ให้แน่นแฟ้นขึ้นด้วยเช่นกัน

ในอีกส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือ ความพยายาม "กระทำการ" ตามสำนักของความเป็นราชวงศ์จักรี ที่ว่า สรรพสิ่งของคนในสังคมขณะนั้นล้วนแต่เป็นผลมาจากพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีเป็นผู้สร้างไว้ให้ หรือพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทรงเป็นผู้กำหนดวิถีทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา²⁴⁸ ความพยายามกระทำการตามสำนักของความเป็นราชวงศ์จักรีมีความสำคัญอย่างมากต่อรูปแบบและลักษณะของรัฐที่ปรากฏเด่นชัดในเวลาต่อมา

ความสำคัญของความเป็นราชวงศ์จักรีนี้ ได้สะท้อนให้เห็นในรัชกาลที่ 4 ทรง "กระทำการ" ต่าง ๆ ด้วยความตั้งพระทัยอย่างแท้จริง ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากความเอาใจใส่ในกิจการบ้านเมืองไม่ว่าเรื่องเล็กเรื่องใหญ่ ซึ่งการกระทำต่าง ๆ เหล่านี้ พระองค์ทรงถือว่าเป็นการกระทำเพื่อรักษาเกียรติยศวงศ์ตระกูล ดังปรากฏในพระราชปรารภหลายตอนหลายครั้งที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความคิดเรื่องราชวงศ์หรือความต้องการรักษาเกียรติยศของวงศ์ตระกูลเป็นส่วนสำคัญในความคิดของพระองค์ เช่น เมื่อขุนนางไม่ยอมรับคำฟ้องของราษฎรที่มีต่อเจ้านาย พระองค์ทรงแย้งไว้ว่า " . . . ว่าความพระราชมารษานุวงศ์รับไม่ได้ชำระไม่ได้ ก็เป็นอันลบล้างเกียรติยศแผ่นดินทำให้เหมือนอาณาจักรโจร ไม่เชิดชูเกียรติยศแผ่นดินที่ตั้งอยู่

²⁴⁸พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา,

ในความยุติธรรม สิบเชื้องษเป็นเจ้าเป็นนายมาหลายชั่วคนดังนี้เลย. . ."²⁴⁹
และทรงย่ำให้รับรู้ถึงความแตกต่างของสายเลือดระหว่างสามัญชนกับพระราชวงศ์
ดังประกาศของพระองค์ที่ว่า ". . . อนึ่ง ผู้หญิงบ้านนอกคอกนาเป็นลูกลูกไพร
หลวงไพรสมทาสขุนนาง ในหลวงไม่เอาเป็นเมียคอก เกลือกจะมีลูกออกมาจะ
เสียเกียรติยศ. . ."²⁵⁰

ด้วยความสำนึกในความเป็นราชวงศ์จักรีนี้เองจึงทำให้พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสถาปนา "ความเป็นราชวงศ์" ให้เด่นชัดขึ้น
ดังปรากฏในประกาศของพระองค์ที่แสดงความต้องการให้เรียกชื่อเจ้านายให้
ถูกต้อง ให้เรียกเจ้านายโดยมีคำว่ากรมชั้นหน้าเสมอ²⁵¹ ทรงชี้ให้เห็นที่แน่นอน
ชัดเจนของสมาชิกคือคำสุกเพียงหม่อมเจ้า โดยตรงประกาศห้ามมิให้เรียก
หม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงว่าเจ้า ". . . อย่าให้หลงละเมอพูดส่วนวนบ้ายอยู่
. . ."²⁵²

ในกระบวนการเกี่ยวกับการสถาปนา "ความเป็นราชวงศ์" พระองค์ก็
ได้ทรงย่ำแก้บรรดาพระราชวงศ์ทั้งหลายให้มุ่งมั่นที่จะรักษาเกียรติยศของราชวงศ์
ดังพระราชดำรัสความว่า

²⁴⁹ เรื่องเดียวกัน

²⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2405 - 2408, "ประกาศเรื่องพระยาพิชิตฤทธิเดช ผู้สำเร็จราชการ
การเมืองตราคส่งหญิงเข้ามาถวาย 3 คน," หน้า 144.

²⁵¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2394 - 2400, "ประกาศให้ใช้ในคำว่า สมเด็จให้ถูกต้องตามเกียรติยศ,"
หน้า 38-39.

²⁵² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2405 - 2408, "ประกาศห้ามมิให้เรียกหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงว่า
เป็นเจ้า," หน้า 237.

. . . ช่วยกันรักษาพระเกียรติยศเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงดำรงแผ่นดินสืบพระเกียรติยศเกียรติคุณ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นต้นในพระบรมราชวงศ์นี้ ในคำทรงทวยดี เป็นปรกติ อย่าให้ลบกหยอนเสื่อมทราม. . . จงช่วยกันคิดการทั้งปวง ซึ่งเป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระราชวงศ์นี้. . . . 253

ทั้งการสถาปนา "ความเป็นราชวงศ์" และการย้ายเมืองมาตั้งที่ซึ่งต้องรักษาเกียรติยศของบรรพบุรุษ เมื่อประกอบเข้ากับการถ่ายทอดการรับรู้ประวัติศาสตร์ จึงทำให้ชนชั้นสูงในอีกกลุ่มหนึ่งก็ได้รับสำนึกทางประวัติศาสตร์ ความเป็นราชวงศ์จักรีเช่นเดียวกันนี้ และก็ได้ร่วมกัน "กระทำ" การอันยังผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนขึ้นในสังคมไทย ดังจะกล่าวต่อไป

สำนึกทางประวัติศาสตร์ในความเป็นราชวงศ์จักรี ได้ผลักดันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงกระทำสิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีความหมายอย่างไพศาลต่อสถานะของรัฐที่ก่อเกิดขึ้นมาใหม่นี้ กล่าวคือ ด้วยสำนึกที่ว่าปฐมกษัตริย์ในราชวงศ์นี้เป็นผู้ "สถาปนาพระมหากษัตริย์" พระมหากษัตริย์องค์ต่อมา ก็ทรงสร้างสรรพลังไว้ อันทำให้อำนาจเป็นของพระมหากษัตริย์²⁵⁴ ทำให้พระองค์ทรงสำนักอยู่เสมอตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่าพระองค์ควรเป็นผู้ที่จะได้รับ "ราชสมบัติ อันเป็นราชมรดก" ดังปรากฏในการที่พระองค์แสดงให้เห็นว่าคำว่า "เจ้าฟ้ามงกุฎ" นั้นหมายถึง เจ้าฟ้าผู้เป็นรัชทายาท²⁵⁵ ทรงแก่พระนาม "พระองค์เจ้ามงกุฎ" พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาล

²⁵³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, "พระบรมราชโองการพระราชนานเพิ่มเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์," หน้า 266.

²⁵⁴ ดูใน "สำนึกทางประวัติศาสตร์."

²⁵⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา,

พระเจ้าบรมโกศให้เป็น "พระองค์เจ้ามังกุ" ²⁵⁶ โดยไม่มีเหตุผลใกรองรับการแก้นี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงให้ความหมายที่สำคัญแก่คำว่า "เจ้าฟ้ามังกุ" อันเป็นพระนามของพระองค์ความเหมาะสมที่ควรจะได้รับราชสมบัติในพระราชดำริของพระองค์ก็คือ การสืบสายเลือดที่บริสุทธิ์สูงส่งกว่าผู้อื่น " . . . เป็นผู้เกิดดีแล้วแต่ชาติอันประเสริฐทั้งสองฝ่าย . . . เป็นสุขุมมาลชาติเทียบเพียงพร้อมแล้วด้วยศและโลกทรัพย์ . . . " ²⁵⁷ และประการสำคัญก็คือ นอกจากสำนึกในความเป็นราชวงศ์จะผลักดันพระองค์ในตำแหน่งที่เป็นพันธกิจส่วนตัวแล้ว พระองค์ทรงพยายามที่จะทำให้การสืบทอด "ราชสมบัติ" เป็นไปตามที่พระองค์ต้องการ กล่าวคือ พระองค์ทรงต้องการให้พระราชโอรสองค์ใหญ่ที่ประสูติแต่พระมเหสีหลังจากที่พระองค์เสวยราชย์แล้ว ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ดังที่ปรากฏว่าทรงตั้งพระทัยถึงขนาดที่จะมอบราชสมบัติพระราชทานให้เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มีพระชนม์ครบ 20 พรรษา โดยตัวพระองค์จะทรงเป็น "พระเจ้าหลวง" คอยช่วยเหลือ และไปรคให้สร้างพระราชวังสราญรมย์เตรียมไว้สำหรับเป็นที่ประทับหลังมอบราชสมบัติแล้ว ²⁵⁸

ความต้องการที่จะสืบทอด "ราชสมบัติ" จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามผลักดันให้เจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ดำรงอยู่ในสถานะที่เหมาะสมที่สุดเท่าที่พระองค์จะทรงสามารถกระทำได้ พระองค์ทรงยกย่องเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ในเรื่องพระชาติกำเนิดที่สูงกว่าบรรดาเจ้านายที่ดำรงพระยศสูงทุกพระองค์ ทั้งที่ทรงไปรคให้กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเรียกพระเจ้าน้องยาเธอที่เหมาะสม โดยทรงเน้นว่า

²⁵⁶ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 552.

²⁵⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิสดารในรัชกาลที่ 4, หน้า 32.

²⁵⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชนาฎาพ, ความทรงจำ, หน้า 164-165.

. . . คำว่าพระเจ้าลูกเชอคงนี้ตามกฎหมาย แลอย่างธรรมเนียม
แต่ก่อน เป็นค่าน้ำชื่อพระราชบุตรในพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในเวลา
ประจุบันนั้น ๆ แต่บัดนี้คนเรียกสองพวกสามพวกไปจนเจ้านายที่
มารดาทำชาติค่าตระกูลไม่ควรเป็นเจ้าจอมมารดา ก็เรียก
พระเจ้าลูกเชอหมค. . . ทรงพระคำริทให้ตั้งค่าน้ำชื่อพระเจ้า
ลูกเชอเสียใหม่อย่างใดอย่างหนึ่งอย่าให้พ้องกับพวกอื่น คำว่า
พระเจ้าลูกเชอนั้นก็จืดไปเสียแล้ว เจ้าจอมมารดาทำ ๆ เลว ๆ
ที่ไม่เคยมีเจ้าแต่ก่อนมานั้น ก็ชื่อว่าพระเจ้าลูกเชอเสียหมค

. . . 259

แลทรงโปรดให้มีพระราชพิธีสำหรับพระราชกุมารอย่างสมพระเกียรติยศ
เช่น พระราชพิธีรับพระสุพรรณบัฏ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์²⁶⁰

นอกจากนั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงทำในสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นการประกาศ
หรือบอกกล่าวแก่ขุนนางผู้มีอำนาจในขณะนั้นว่าพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะ
ให้พระราชโอรสองค์ใหญ่ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ได้
ครองราชย์ต่อจากพระองค์โดยทรงปรึกษากับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในเรื่องที่จะขอ
ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินกรณีที่สมเด็จพระราชโอรส
ยังทรงพระเยาว์ว่าราชการแผ่นดินเองไม่ได้ ซึ่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ยอมรับ
แต่มีเงื่อนไขที่จะต้องตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระโอรสพระองค์ใหญ่ของ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล²⁶¹ การบอก

²⁵⁹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา,
หน้า 246-247.

²⁶⁰เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 4, เล่ม 2, หน้า 11.

²⁶¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ,
ความทรงจำ, หน้า 167.

กล่าวหรือประกาศและการยอมรับของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นี่คงจะเป็นที่รับรู้กัน โดยทั่วไปในบรรดาเจ้านายและขุนนาง²⁶² จึงทำให้สถานะของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นที่ยอมรับกันว่าจะทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป

ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิธีทางการเมืองแบบเก่าแบบหนึ่งที่มีผลคือสถานะของพระราชโอรส พระองค์ทรงขอคุณแพศยาของพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ บุตรชายคนเดียวของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มาเป็นเจ้าจอมในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์²⁶³ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ซับซ้อนนำไทยเข้ามาโดยตลอด

และประการสำคัญที่สุด ก็คือ พระองค์ทรงเป็นผู้อบรมสั่งสอนพระราชโอรส ทั่วพระองค์เอง ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเล่าว่า ". . . เขาเป็นพระราชาภรรยาทรงฝึกสอนราชศาสตร์แก่สมเด็จพระราชโอรสเองอย่างกวัดข้น . . ." ²⁶⁴ ซึ่งการถ่ายทอดความรู้สำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือว่าราชศาสตร์ของพระองค์นี้ยอมรับแน่นอนว่าเป็นราชศาสตร์ที่พระองค์ทรงรับรู้ เป็นผลสืบทอดจากราชกิจที่พระองค์กระทำ อันมีความหมายรวมไปถึงการถ่ายทอดการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงกล่าวยืนยันในประเด็นนี้ว่า ". . . แต่เพียงอายุขนาดข้าพเจ้าเองยังได้ยินถ้อยคำที่ผู้สีกผู้ใหญ่

²⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

²⁶³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 227.

²⁶⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 164.

²⁶⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย," หน้า 44.

เล่าถึงข้อความซึ่งทรงทวารวดีมากไปกว่าพระราชพงศาวดารที่ได้เรียบเรียง
 ขึ้นไว้. . ."266 ซึ่งการรับรูปประวัติศาสตร์ที่ยาวไกลเช่นที่พระองค์ทรงกล่าว
 นั้นเพิ่งเกิดขึ้น หรือเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วก็ได้ทรงใตถาม หรือรับความรู้ทาง
 ประวัติศาสตร์จากหลวงวงศาธิราชสนิทหรือเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์²⁶⁷
 ผู้ที่ทรงพระราชนิพนธ์งานประวัติศาสตร์หรือมีการรับรูปประวัติศาสตร์แบบใหม่ร่วมกับ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และควบคู่ไปกับการถ่ายทอดการรับรู้อ
 ประวัติศาสตร์แบบใหม่นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงถ่ายทอด
 หรือตอกย้ำให้พระราชโอรสทรงสำนึกในการที่เป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี
 ด้วย ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ทรงพระราชทานพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
 เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ว่า "กรมขุนมหิตลประชาเนต" ซึ่งแปลได้ว่า ผู้บรรลุถึงซึ่งความ
 เป็นที่พึงของประชาชน²⁶⁸ อันเป็นนามที่มีความหมายสอดคล้องไปกับสำนึกที่ว่า

²⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมาคมสืบสวนของโบราณ
 ในประเทศสยาม," หน้า 44.

²⁶⁷ ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ
 สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ได้ใน จุฬารัตน์ เกียรตุมาพันธ์
 "บทบาททางด้านการเมืองและการปกครองของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยา
 บำราบปรปักษ์ (พ.ศ. 2411-2429)," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชา
 ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

²⁶⁸ ความหมายของพระนามในพระราชวงศ์จักรีในระยะเวลาเดียวกันนี้
 ก็มีความเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เน้นถึง "พันธกิจ" ของพระราชวงศ์จักรีและเน้นด้วย
 ภาษาที่บ่งบอกฐานะนครศักดิ์ของความเป็นพระราชวงศ์จักรี นอกจากนั้นแล้วในการ
 พระราชทานนามแก่พระราชโอรส และพระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว พระองค์ก็ทรงย้ำความหมายของพระนามที่พระองค์ทรงพระราชทานไว้ด้วย
 ทุกรายละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, คาถาพระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา

พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเพียงผู้เดียวที่จะเป็นที่พึ่ง ให้ราษฎรมีความสุขอันเป็น
 ความคิดใหม่ที่พึ่งเกิด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยืนยันถึง
 การถ่ายทอดหลอมลอมสำนึกในความเป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีไว้อย่าง
 ชัดเจนว่าพระองค์ทรงสำนึกว่าพระราชบิดาทรงดำรงอยู่ในสถานะพระมหากษัตริย์
 อย่างไรและพระองค์เองก็ปรารถนาความเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับพระราชบิดา
 ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปยังเจ้าท้าวสิริสุนทร ความว่า

. . . ในเวลานั้น อายุพ่อเพียง ๑๕ ปีกับ ๑๐ วัน ไม่มีมารดา มีญาติผู้มา
 มารดาก็ล้วนแต่โลเลเหลวไหล. . . ฝ่ายญาติข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวง ก็ล้วน
 ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จเจ้าพระยา. . . ตัวพ่อเองยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้น
ไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่จะทำการตามหน้าที่แม่แต่เพียงเสมอ
เท่าที่พลกระหม่อมทรงประพุดขึ้นมาแล้วใด. . . 269

และน่าจะเป็นด้วยความสำเร็จที่ว่า พระราชบิดาทรง "กระทำการ"
 ต่าง ๆ ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

268 (ต่อ)

(พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472) และดูการวิเคราะห์ในเรื่อง
 ภาษาของพระนามไคไฉน สุภาพรณ ณ บางช้าง, การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของ
คนไทย รายงานผลการวิจัยทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ
 เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปีลายสีอิไทย 2526.

269 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราโชวาทแก่
 เจ้าท้าวสิริสุนทร," ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัคติยา กรรณสูต, เอกสารการเมือง
การปกครองไทย พ.ศ. 2411-2477, หน้า 130.

ทรงวินิจฉัยว่าการก่อตั้งธรรมเนียมของพระราชบิดานั้นเป็น "การต่อสู้อย่างยิ่ง"²⁷⁰ และความสำคัญว่าพระองค์จะตั้งดำรงอยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" เบื้องพระราชบิดา จึงทำให้พระองค์ทรงมีความรู้สึกผูกพันกับพระราชบิดา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า พระราชบิดามีอิทธิพลทางจิตใจต่อพระองค์อย่างมาก ดังที่พระเจ้านองยาเซอา ทรงเล่าไว้ ความว่า ". . . พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ ณ ที่ใด ๆ ในท้องที่บรรทม คงมีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เคยมีพระราชดำรัสแก่ฉันว่า ถ้าหากไปไม่สบายใจ ฉันจึงทราบบว่าพระองค์ทรงศึกษาศาสตร์หม่อมถึงปานนั้น. . ."²⁷¹

การถ่ายทอดและหล่อหลอม "ราชาศาสตร์" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อพระราชโอรสทั้งกล่าว จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้วทรงพยายามดำรงตนเองอยู่ในสถานะเช่นเดียวกับพระราชบิดา ซึ่งกระบวนการที่พระองค์ทรง "กระทำ" นั้นเมื่อประกอบกับเงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยมากขึ้น จึงยังผลทำให้เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเต็มรูปแบบขึ้นดังจะกล่าวละเอียดต่อไป

²⁷⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชาธิราช พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร, อ้างถึงใน อัจฉรา กาญจนินัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394)," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 157.

²⁷¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 44.

แต่อย่างไรก็ตาม จำเป็นต้องกล่าวไว้ในที่นี้ก่อนว่า เจื่อนโซสภาพ
 แวกล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัชกาลที่ 5 มิได้มี
 ความหมายเพียงแค่ว่า ความสามารถในการรับเทคนิคสมัยใหม่ที่ช่วยให้ขยายการใช้
 อำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ง่ายและเป็นจริงเป็นจัง เช่น การสร้างกองทัพสมัย
 ใหม่ การสร้างทางคมนาคมทางรถไฟ เท่านั้น หากแต่เจื่อนโซสภาพแวกล้อมที่
 สำคัญประการหนึ่งก็คือ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากความพยายามดำรงอยู่ในสถานะ
 "พระมหากษัตริย์" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง

หากจะกล่าวสรุปถึงผลลัพธ์ของความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ
 "พระมหากษัตริย์" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยไม่เกินเลยความ
 เป็นจริง จำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงสภาพทางการเมืองในรัชสมัยของพระองค์
 ประกอบด้วย กล่าวคือ แม้ว่าผลของการ "กระทำ" การต่าง ๆ ความสำนึกของ
 ความเป็นพระมหากษัตริย์จะมีความหมายอย่างไพศาลต่อความเปลี่ยนแปลงใน
 สังคมไทยสมัยต่อมา แต่โดยเจื่อนโซทางการเมืองร่วมสมัยที่กลุ่มขุนนางมีอำนาจ
 ทางการเมืองมานานซึ่งพระองค์เองก็ได้รับการเลือกมาจากขุนนาง พระองค์เอง
 ก็ทรงตระหนักอยู่เสมอว่า ". . . ความที่ไต่เป็นเจ้าแผ่นดินเพราะ ผู้ใหญ่ค้าชู้
 อุดหนุนนั้นรู้อยู่แต่หู เห็นอยู่แต่ตา. . ." ²⁷² หรือเมื่อทรงคัดสินพระทัยในสิ่งใด
 เช่นก่อนจะเสด็จไปที่ใดก็มักจะเอาใจใส่ในความสัมพันธ์กับขุนนางที่มีอำนาจ
 ดังปรากฏในพระราชปรารภว่า ". . . อนึ่งจะไปไหนแต่ละที่ก็หาฤาคุณศรีสุริยวงศ์

²⁷² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา,

ก่อนทุกครั้ง. . ."²⁷³ ค่ายเจื่อนโง่ทางการเมืองเป็นเช่นนี้ เมื่อประกอบกันในเวลาที่พระราชโอรสจะทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ก็ยังจำเป็นต้องพึ่งขุนนางที่มีอยู่เนื่องจากพระราชโอรสมีพระชนม์มายุน้อย จึงทำให้กลุ่มขุนนางนั้นยังมีอำนาจทางการเมืองอยู่ไม่น้อยทีเดียว

แต่อย่างไรก็ตาม ผลของความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กล่าวแล้วว่าเป็นเจื่อนโง่สภาพแวดล้อมที่สำคัญที่เอื้ออำนวยต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือ แม้ว่าขุนนางจะยังคงมีอำนาจอยู่ในระบอบของพระองค์ แต่อำนาจนั้นได้ถูกชักนำให้อยู่ภายใต้พระมหากษัตริย์มากขึ้นแล้ว ขุนนางโดยทั่วไปนั้นยอมรับในการกำหนดจากพระมหากษัตริย์ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ การยอมรับในการสืบทอดราชสมบัติ ดังปรากฏในหลักฐานว่าเมื่อพระองค์ทรงทำเนิกร่างที่จะให้พระราชโอรสขึ้นครองราชย์ ก็ " . . . ปรากฏความนิยมของคนทั้งปวงแพร่หลาย . . . ถือว่าสมเด็จพระราชโอรสจะเป็นรัชทายาท. . ."²⁷⁴ แม้กระทั่งขุนนางที่มีอำนาจมากที่สุดคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เองก็ยอมรับตามพระราชประสงค์ ในความคิดของท่านนั้นโอกาสที่มีอำนาจสูงสุดเป็นผู้สำเร็จราชการเป็นโอกาสที่น่าวันวิถกปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติเป็นสิ่งที่จะถูกคนครหา²⁷⁵ จึงมีการป้องกันเช่น ตั้งกรมพระราชวังบวร และตั้งกรมหลวงบำราศประภักษ์

²⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 204.

²⁷⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 165.

²⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166-168.

ซึ่งการที่ขุนนางยอมรับในการกำหนดจากพระมหากษัตริย์เช่นนี้มีความหมายที่สำคัญก็คือเป็นการยอมรับว่าพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะเป็นผู้กำหนดวิธีทางประวัติศาสตร์ ดังปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ปรากฏว่าไม่มีขุนนางคนใดที่จะแสดงออกในแง่ของการแข่งขันทางการเมือง แม้ว่าจะมีความขัดแย้งอยู่บ้างแต่ก็เป็นไปในรูปของความคิดทางการเมืองที่มีความแตกต่างกันเท่านั้น

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า รัฐในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มเป็นรัฐที่มีองค์อิมพีคัลคือ พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงมากขึ้น แม้ว่าการมีอำนาจนี้จะไม่รวมศูนย์อย่างเต็มที่ก็ตาม และในทำนองเดียวกันรัฐในรัชสมัยนี้ก็เริ่มเป็นรัฐที่องค์อิมพีคัลมีอำนาจครอบคลุมพื้นที่แล้วในระดับท้องถิ่น แม้ว่าการใช้อำนาจในพื้นที่ที่ห่างไกลยังมีข้อจำกัดอยู่ทางด้านที่ท้องอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นรากฐานและขาดการคมนาคมที่จะดึงอำนาจมาสู่ศูนย์กลางได้อย่างเต็มที่ พื้นฐานของรัฐแบบนี้ที่เป็นหรือเกิดมาจากความพยายามอยู่ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาก็กลายเป็นสภาพเงื่อนไขแวดล้อมที่สำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับมาเป็น "ราชสมบัติ" และเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อ "การกระทำ" ต่าง ๆ ของพระองค์อย่างยิ่ง²⁷⁶

การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่จะกล่าวต่อไปนี้ จะพิจารณาจากรากฐานทางภูมิปัญญา คือ "สำนักทางประวัติศาสตร์" ที่ผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำการต่าง ๆ สืบต่อจากพระราชบิดา โดยได้

²⁷⁶ไปรศดูต่อไปข้างหน้า.

รับความร่วมมือช่วยเหลือจากสมาชิกของชนชั้นนำในเวลานั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระราชวงศ์ ที่สืบทอดสำนักทางประวัติศาสตร์จากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับ การ "กระทำกร" ต่าง ๆ ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์กับสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในแต่ละช่วงเวลาในรัชกาลของพระองค์นี้เอง ใ้ทำให้ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทยซึ่งเริ่มก่อตัวอย่างชัดเจนในรัชกาลที่ 4 กลายเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเต็มรูปในรัชกาลที่ 5 นี้

ประเด็นหนึ่งที่จะต้องทำความเข้าใจก่อนอื่นก็คือ ในช่วงห้าปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นช่วงที่มีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งได้แก่ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์แห่งตระกูลขุนนาง อำนาจจึงตกอยู่ในมือของผู้สำเร็จราชการเป็นส่วนใหญ่ มีบางหน่วยงานเท่านั้นเช่นพระคสังมหาสมบัติที่พระราชวงศ์ คือ กรมขุนบำราบปรปักษ์ทรงดูแล แต่อำนาจของพระราชวงศ์ที่จะควบคุมดูแลแหล่งที่มาแห่งรายได้ของกรมพระคสังมหาสมบัติก็มีอยู่จำกัด กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลานั้นไม่ทรงอยู่ในสถานะที่จะทรงวินิจฉัยสิ่งใดได้ นอกจากทรงคอยรับฟังข้อราชการ ดังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับราชานุกิจว่า ". . . เวลา 12 นาฬิกา. . . เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้สำเร็จราชการ. . . เข้าเฝ้า (วันบ้างไม่เสมอทุกวัน) กราบทูลราชการแผ่นดินที่เกิดขึ้นและที่ไต่บังกับปัญหาอย่างไรให้ทรงทราบ. . ." ²⁷⁷ ภายใ้สภาพเช่นนี้เองที่ใ้พระองค์ทรงสะท้อนภาพของพระองค์เองในสายตานักเขียนในเวลานั้นว่า ". . . ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่. . . ท่านเชื่อเป็นแน่ว่าพอเป็นแต่เจ้รัก. . ." ²⁷⁸

²⁷⁷ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2516, หน้า 188- 189.

²⁷⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขา พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ," ใน ช้อยบันทึก สมุหพันธิษ และ ชัคติยา กรมมุต (บูรบรววม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 131.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในช่วงห้าปีแรกนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่ทรงมีอำนาจที่จะ "กระทำการ" ใด ๆ อย่างแท้จริง แต่ก็ได้หมายความว่าพระองค์ทรงพอพระทัยหรือทรงยอมรับสภาพเช่นนั้น เห็นได้จากพระราชปรารภที่ว่า ". . . ใ้รับสิทธิราชสมบัติ เป็นคำใ้เพราะจริงหนอ. . . ที่แท้จริงเป็นผู้นี้กรรมและมีทุกข์ปึง. . ." ²⁷⁹ เพราะทรงตระหนักอยู่ว่า ". . . เป็นเวลาเคราะห์ร้ายที่ตัวเราเป็นเด็ก เป็นโอกาสปึงใหญ่ที่จะถอนอำนาจเจ้าแผ่นดินไ้หมดก. . ." ²⁸⁰ ทำให้พระองค์ทรงอยู่ในสภาพที่คล้ายคลึงกับ "เจอร์ค" ". . . เปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมุติภคตวิธึ เพื่อที่จะพรรณนาถึงความทุกข์. . . และความหนักของมงกุฎขึ้นเพื่อที่คอกจะทานไ้ไ้. . ." ²⁸¹ เมื่อทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดแล้วก็ยังทรงรำลึกไ้เสมอว่า ". . . เราไ้เคยทดลองร้มาแล้ว ตั้งแต่เวลาเป็นทุกคาซึ่งไม่มีอำนาจขึ้นไ้เลยนอกจากชื่อ. . . ในเวลาที่มีอำนาจน้อยปานนั้น ไ้ความลำบากอย่างไร. . ." ²⁸² เหตุที่

²⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

²⁸⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสตอบความคิดเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. 1247," ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัคคิยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477, หน้า 75.

²⁸¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ," ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัคคิยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2517-2477, หน้า 130.

²⁸² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสตอบความคิดเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. 1247," ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัคคิยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477, หน้า 76.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรู้สึกขมขื่นกับความปราศจากอำนาจ
 ของพระองค์เองในเวลานั้นอย่างมากดังกล่าวมานี้ เป็นเพราะการไม่มีอำนาจทำให้
 พระองค์ไม่ทรงสามารถ "กระทำการ" ต่าง ๆ ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของ
 พระองค์ คือสำนักที่ว่าพระมหากษัตริย์จะต้องทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดเพื่อจะสามารถ
 ทำหน้าที่อื่นในพระองค์ในการทำให้วิถีประวัติศาสตร์ไทยดำเนินไปสู่ความก้าวหน้า
 นั้นเอง จะเห็นได้ว่าสิ่งที่พระองค์ทรงมีความสำนึกเช่นนี้จึงทำให้ทรงพระราชดำริว่า แม้จะ
 มีผู้สำเร็จราชการอยู่ แต่พระองค์เองในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ก็จะต้องกระทำ
 หน้าที่ "บำรุงรักษาแผ่นดิน" ดังที่พระองค์ทรงสะท้อนสำนักทางประวัติศาสตร์นี้ออกมา
 อย่างชัดเจนว่า

" . . . ตั้งแต่ข้าพเจ้าไ้รับราชสมบัติรับหน้าที่อันยิ่งใหญ่ ในพนักงานที่จะ
 บำรุงรักษาแผ่นดิน ซึ่งเป็นพนักงานอย่างสูง และเป็นภาระอันหนักยากที่จะทำการ
 ในสะดวกใด ๆ ก็ตามตามความตองการ . . . ถึงแม้ว่าในเบื้องต้น ซึ่งมีผู้สำเร็จ
 ราชการแผ่นดิน คุณเหมือนหนึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบในราชการทั้งปวงแทนตัวข้าพเจ้า
 เป็นการแบ่งเบาจากข้าพเจ้าบ้างก็ดี แต่ความที่เป็นเช่นนั้นจะมีจริงบ้างก็ไม่
 เกิน 3 ปีตั้งแต่แรกไ้รับราชสมบัติมา แต่สวนตัวข้าพเจ้าเองก็รู้สึกไ้ได้รับความ
 หนักมาจำเริญตั้งแต่ไ้รับในเสวตฉัตรจนถึงบัดนี้ . . ." ²⁸³

ด้วยความสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าพระองค์ในฐานะ "พระมหากษัตริย์"
 มีหน้าที่หรือพันธกิจที่จะต้องเป็นผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ เช่นนี้ นอกจากจะเป็น
 พลังที่ทำให้พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยต่อสถานการณ์ที่ดำรงอยู่แล้ว ส่วนสำคัญก็คือเป็น
 พลังผลักดันให้พระองค์ได้ทรง "กระทำ" การหลายประการแม้ในช่วงเวลาที่พระองค์
 อยู่ในสภาพคล้าย "เจรวัด" และการกระทำของพระองค์นั้นพระองค์ทรงเปรียบเทียบ
 ไว้ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่มีไปถึงเจ้าฟ้ามหาวชิรมนีกว่า พระองค์นั้นคล้ายกับ

²⁸³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราโชบายแก่ข้าราชการปกครอง
 แผ่นดิน, ใน รัชสมัยที่ สมุทวนิช และ ชัคคิยา กรวมสุต (ผู้รวบรวม) เอกสารการ
 เมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477, หน้า 89.

"ตะเกียงอันรบทวี" แต่พระองค์ก็ไม่ยอมให้ดับ และการที่ไม่ดับก็เนื่องจากความพยายามของพระองค์ที่ทรง "กระทำการ" ต่าง ๆ นั้นเอง²⁸⁴

ซึ่งการ "กระทำการ" ในช่วงแรกของการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ปรากฏในพระบรมราโชวาทที่พระองค์ทรงมีไปยังเจ้าฟ้ามหาวชิรมนิต คือ "การสมัครสมานภายในท้องให้เรียบร้อยโดยเร็ว. . ." ²⁸⁵ พระองค์ทรงจัดการกับปัญหาภายในอย่างละมุนละม่อมท่านหนึ่ง พระองค์แสดงตนว่า ". . . ปฏิบัติคือธรรมฐานใจเป็นกลาง. . . ตั้งใจเป็นความแน่นอนมั่นคง. . . ให้เห็นความจริงใจว่ามีใครมั่งร้ายหมายขวัญต่อผู้หนึ่งผู้ใด การสนิทที่เป็นข้อกระทบกระเทือนมาแก่แก่เพียงใด มากหรือน้อย ย่อมสำแดงให้ปรากฏว่าได้ละทิ้งเสียมิได้ก็ถึงเลย. . ." ²⁸⁶ ซึ่งก็มีความหมายถึงการดำรงตนอยู่ในสถานะพระมหากษัตริย์ที่ทรงคุณธรรมและเป็นการประนีประนอมกับพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ข้าราชการผู้ใหญ่ หรือข้าราชการซึ่งเป็นกลางคอยฟังว่าขณะไหนจะเอื้อนั้น ประการสำคัญคือ การดำรงสถานะหรือการประนีประนอมเช่นนี้แฝงไว้ด้วยสำนึกของความเป็นพระมหากษัตริย์อย่างเต็มเปี่ยม คือสำนึกที่ตนเองในสถานะพระมหากษัตริย์นั้นเป็นผู้ "ให้" ดังที่ทรงมีพระราชดำริว่า ". . . แม้ถึงรู้อยู่ว่าเป็นศัตรู หรือเฉย ๆ แต่เมื่อทำความดีแล้วต้องช่วยยกย่องให้ตามคุณความดี. . ." ²⁸⁷

²⁸⁴ ดังปรากฏ "การสรุป" ทั้งหมดที่พระองค์ทรง "กระทำ" ไว้ให้แก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรมนิต สยามมกุฎราชกุมาร.

²⁸⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรมนิต," ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัคติยา กรรณสุต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477, หน้า 133.

²⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 131.

²⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

ในอีกด้านหนึ่งที่สำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พยายามที่จะสถาปนากรุงเทพมหานครขึ้นใหม่ โดยเฉพาะคนใกล้ชิด ". . . พยายามหาคนที่จะให้สอยหินควรจะเป็นที่ไว้ใจได้ มีน้อง เป็นต้น อันมีอายุเจริญขึ้นโดยลำดับ. . ." 288 และกลุ่มการเมืองนี้ก็ยอมรับความคิดหรือมีสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ยอมรับว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้เดียวที่มีศกยภาพและพันธกิจที่จะกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ ซึ่งภายหลังก็กลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาทช่วยเหลือพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทางการเมืองอย่างมหาศาล และเนื่องจากว่าอำนาจในส่วนราชสำนักยังเป็นของพระองค์อยู่ จึงทำให้พระองค์ทรงสร้างกองทหารมหาดเล็กยิงนัดแบบฝรั่งขึ้นมา ซึ่งก็ได้รับความนิยมมากขึ้นตามลำดับ และก็เป็นกลุ่มการเมืองที่สนับสนุนพระองค์ในเวลาต่อมาด้วย 289

นอกเหนือจากนั้น พระองค์ทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะเสด็จประพาสต่างประเทศ ครั้งแรกเสด็จไปเมืองสิงคโปร์และปัตตาเวีย 290 เมื่อเสด็จกลับมาแล้วก็ทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะเสด็จประพาสยุโรป แต่ได้รับการคัดค้านจึงทรงเปลี่ยนพระทัยเสด็จประพาสประเทศอินเดียแทน 291 การเสด็จประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ในระยะ

288 เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

289 บทบาทของกลุ่มการเมืองที่พระองค์ทรงสร้างขึ้น ปรากฏอย่างเด่นชัดในการจัดพิมพ์หนังสือครุโฆวาท ดังจะกล่าวต่อไป และดูความนิยมในเรื่องกองทหารไคโนสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 242-244.

290 ทรายละเอียดไคโน กรมศิลปากร (รวบรวม) จดหมายเหตุเสด็จประพาสในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์และปัตตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509).

291 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 264.

หลัง ๆ มักจะอธิบายกันในทำนองว่าเป็นการเสด็จเพื่อนำแบบอย่างการปกครองแบบใหม่ หรือการปกครองแบบอาณานิคมมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองและการบริหารราชการของไทย²⁹² ซึ่งในความเป็นจริงการ "แก้ไขการปกครองแผ่นดิน" นั้น เกิดขึ้นภายหลังการเสด็จประพาสต่างประเทศเป็นเวลานาน คือเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2435 จึงไม่สามารถกล่าวได้เสียว่าเป็นการเสด็จประพาสเพื่อลอกเลียนหรือเอาแบบอย่างการปกครองจากต่างประเทศ การเสด็จประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความหมายทางการเมืองที่สำคัญกว่าการไป "ดูงาน" มากมายนัก

การทำความเข้าใจในความหมายทางการเมืองของการเสด็จประพาสต่างประเทศ จำเป็นที่ต้องเข้าใจใน "สาระ" ของการเสด็จประพาสต่างประเทศ ในความเข้าใจของคนร่วมสมัยก่อน คือ ". . . การที่เสด็จไปต่างประเทศครั้งนั้น ความเข้าใจของคนทั้งหลายทั้งไทยและฝรั่งเป็นอย่างเดียวกันว่า เสด็จไปทรงศึกษาแบบอย่างมาจัดการทำนุบำรุงประเทศสยาม. . ." ²⁹³ ซึ่ง "การทำนุบำรุงประเทศสยาม" นี้มีความหมายกว้างขวางกว่า "การแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" มากมาย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากต่างประเทศครั้งแรก พระราชประสงค์ที่จะ "ทำนุบำรุงประเทศสยาม" นี้ก็ได้ชักจูงให้พระองค์ต้องทรง "กระทำการ" บางอย่าง โดยทรงอ้างเหตุผลว่า ". . . หากว่าเมื่อเสด็จกลับมาไม่ทำอะไรเลย ก็คงจะถูกติเตียนว่าเสด็จไปเที่ยวเล่นให้สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ๆ หรือถึงหมิ่นประมาทพระบัญชาว่าไร้ความสามารถ. . ." ²⁹⁴ แต่เนื่องจากพระองค์

²⁹² คุ้มเช่น ประไพ ภิรมย์, "ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. 2411-2453)," (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร, 2521).

²⁹³ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรังราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 258.

²⁹⁴ เรื่องเดียวกัน.

ยังมีใ้คว่าราชการ จึงทำให้ทรงกระทำไ้เพียงการเปลี่ยนแปลงชนบประเพณีบาง
 อย่างในราชสำนัก เช่น การให้ข้าราชการแต่งตัวแบบฝรั่งเข้าร่วมนั่งโต๊ะเสวย²⁹⁵
 อาจกล่าวไ้ว่า ความหมายของการเสด็จต่างประเทศของพระมหากษัตริย์ก็คือ การที่
 พระมหากษัตริย์จะไ้ทรงเป็นผู้ที่มีความรอบรู้กว้างขวางหรือมีภูมิปัญญาเพียงพอที่จะ
 สามารถ "กำหนด" วิถีประวัติศาสตร์ ดังจะเห็นความหมายทางการเมืองเช่นนี้อย่าง
 ชัดเจนใน "ประกาศว่าด้วยตั้งเกล้าและพระราชบัญญัติ" ใน พ.ศ. 2416 ความว่า

" . . . ตั้งแต่เสด็จบรมราชาภิเศกแถลงอวยราชสมบัติ ตั้งพระราชหนุทัย
 จะดำรงรักษาพระนครขอบขัณฑสีมา ตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และ
 ราษฎร ให้ดาวรรุณาปิงขึ้นไป จึงไ้ทรงพระราชอุทิศเสด็จพระราช
 ดำเนินทางทะเลผาคลื่นผาลมไปประพาสเมืองต่างประเทศ เพราะจะไ้ทรงทอด
 พระเนตรบ้านเมือง แลการธรรมเนียมต่าง ๆ สิ่งใดที่จะไ้เป็นแบบอย่างแก่
 บ้านเมืองสยามต่อไป . . . ก็ไ้ทรงเห็นการดีหลายอย่างที่จะเป็นคุณเป็น
 ประโยชน์แก่แผ่นดิน เป็นคนว่า . . . ถ้าเมืองใด ประเทศใดยังถือ . . .
 การกุกซีแก่กัน . . . ประเทศนั้นเมืองนั้นยังไม่มีความเจริญเป็นนุ จึงไ้ทรง
 สดทขอนนุพระราชอิสริยยศลงหลายอย่าง ไปรุดโทขนางปิ่นเผ่าและนุ
 เสมอกัน ก็มีไ้ทรงถือพระองค์ เพราะจะทำให้ท่านทั้งหลายเห็นเป็นนุว่า จะ
 ทรงปลดเปลื้องการกุกซีที่มีอยู่ในบ้านเมืองนั้นให้ลดน้อยถอยลงไปทุกครั้งทุกคราว
 (มีความหมายว่าจะไ้เจริญขึ้นเรื่อย ๆ : ผู้เขียน) ครั้งนี้ทรงพระราชดำริเป็น
 ว่า . . . "²⁹⁶

การที่ยกข้อความมายาว ๆ มาอ้าง ก็เนื่องจากจะไ้เห็นอย่างชัดเจนว่า
 เมื่อพระองค์ทรง "กระทำ" สิ่งใดใหม่ขึ้นมา พระองค์ก็จะแสดงตนว่าทรงมีความรู้
 เป็นผลมาจากการเสด็จประพาสต่างประเทศ และไ้ทรง "เห็น" ในสิ่งที่เป็นความ
 เจริญมาแล้ว การเสด็จประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ในยุคที่ตะวันตกกลายเป็นมาตรฐานของความเจริญนี้จึงมีความหมายทาง

²⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 258-264.

²⁹⁶ "ประกาศว่าด้วยตั้งเกล้าและพระราชบัญญัติ," ใน รัชชนันต์
 สมุทวนิช และ ชักติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย
 พ.ศ. 2411-2477, หน้า 17.

การเมืองว่า พระองค์ทรงมีภูมิปัญญาหรือความรู้ที่ทันสมัยเพียงพอที่จะนำประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้า การเป็นผู้นำทางภูมิปัญญาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความสำคัญไม่น้อยกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในแง่ที่เป็นปัจจัยสำคัญของการที่จะดำรงฐานะเป็นองค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรืออาจจะมีความสำคัญมากกว่าเพราะในรัชกาลที่ 5 จำนวนคนที่มีความคิดทางเวลาแบบใหม่ที่ต้องการความเจริญก้าวหน้าคงขยายตัวขึ้นมาก และคนเหล่านี้ย่อมหวังให้องค์อธิปัตย์ทรงสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ชาติบ้านเมือง

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าแม้ในเวลาทีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่ได้ทรงวางราชการแผ่นดิน คือ ในช่วงเวลา 5 ปีแรกของการครองราชย์นั้น พระองค์ก็ได้ทรงอยู่ "เฉย ๆ" เฉยแต่กันชอบ สำนึกทางประวัติศาสตร์ที่พระองค์ทรงมีอยู่อย่างเต็มเปี่ยมได้ผลักดันให้พระองค์ทรงแสดงอยู่เสมอว่าพระองค์คือผู้ที่มีพันธกิจและศักยภาพที่จะผลักดันหรือกำหนดวิธีประวัติศาสตร์

ด้วยความสำเร็จอันแรงกล้าเช่นนี้เอง เมื่อประกอบเข้ากับการที่พระองค์ทรงเตรียมการไว้แล้วในระดับหนึ่งดังกล่าวนั้น จึงไม่น่าประหลาดใจอันใดที่ภายหลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่สองเพียงหนึ่งเดือน พระองค์ก็ทรง "กระทำ" ในสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นการลบล้าง "อำนาจเก่า" ที่อยู่เหนือการควบคุมหรือการ "พระราชทาน" จากพระองค์ และถึงอำนาจนั้นเข้ามาไว้ในพระหัตถ์ สิ่งแรกที่พระองค์ทรงกระทำก็คือทรงควบคุมทางค่านเศรษฐกิจ โดยทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในปี พ.ศ. 2416 พร้อมกับตราพระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ จ.ศ. 1235 (พ.ศ. 2416) เพื่อรวบรวมภาษีรายได้ให้เข้าสู่ส่วนกลาง²⁹⁷ การควบคุมทางเศรษฐกิจเช่นนี้มีความหมายที่สำคัญ ก็คือ พระองค์สามารถที่จะดำรงอยู่ในสถานะ

²⁹⁷ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการเรื่องภาษีนี้ได้ใน ราชโองคมโทจิตรกุล, "การแสวงหารายได้ของแผ่นดินภายในราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2398-2458," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526).

"พระมหากษัตริย์" ใ้ได้อย่างสมบูรณ์ตามสำนักของพระองค์ เพราะทำให้พระองค์สามารถที่จะทรงเป็นผู้จ่ายแจกหรือพระราชทานโภคทรัพย์แก่เพียงผู้เดียว อีกด้านหนึ่ง พระองค์ก็จะทรงเป็นผู้ที่สามารถที่จะสร้าง หรือ "กำหนด" วิธีแห่งประวัติศาสตร์ได้ โดยสามารถให้พระราชทรัพย์นั้น "สร้างสรรค" สิ่งใดใ้มันจำเป็นต้อองอาศัยเงินเป็นปัจจัยสำคัญ

ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่พระองค์ทรงพยายามควบคุมทางค่านเศรษฐกิจ พระองค์ก็ใ้ทรงธบถ้างอำนาจเก้าทางการเมืองด้วย กล่าวคือ ในการบริหารราชการแผ่นดินของผู้สำเร็จราชการนั้นมีช้อนำสั่งเกตุบางประการ ประการแรก การบริหารราชการภายใ้ผู้สำเร็จราชการยังเป็นการบริหารในรูปแบบเดิมที่อำนาจที่อยู่กับความสัมพันธ์ส่วนตัวอย่างมาก ดังจะเห็นใ้จากความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างผู้สำเร็จราชการกับกรมพระราชวังบวร²⁹⁸ หรือ การจัดใ้มีการประชุมราชการแผ่นดินที่เรือนของผู้สำเร็จราชการ²⁹⁹ เป็นต้น ประการที่สอง การบริหารราชการแผ่นดินเป็นไปตามแนวเดิมไม่ใ้แตกต่างจากสิ่งที่รัชกาลที่ 4 ทรงกระทำ³⁰⁰ ทำให้กลุ่มผู้นำเดิมที่สั่งสมอำนาจมาแต่ก่อนยังคงมีอำนาจมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มดำเนินการล้มล้างกลุ่มอำนาจเดิม โดยการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) และ สภาที่ปรึกษาร่วมพระองค์ (Privy Council) มีผู้สรุปการตั้งสภาทั้งสองนี้ไว้อย่างน่าสนใจท่านองว่า เป็นความพยายามสร้างสถาบันทางการเมืองมารองรับอำนาจของพระองค์ เพื่อสนับสนุน

²⁹⁸ ปิยนาค บุนนาค, บทบาทของเสนาบดีตระกูลบุนนาค, หน้า 228-230.

²⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 235.

³⁰⁰ คุรายละเอียดยใ้ใน ชลธิชา บุนนาค, "การเชื่อมอำนาจทางการเมืองของขุนนางในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2416-2435) : ศึกษากรณิขุนนางตระกูลบุนนาค," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใ้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), และ ปิยนาค บุนนาค, หน้า 230-236.

การต่อสู้เพื่ออำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³⁰¹ การอธิบาย
ท่านองคตงกล่าวนี้แม้ว่าจะไม่ผิดแต่ก็ยังมีข้อที่น่าจะทำความเข้าใจอีกหลายประการ

ในการอธิบายอำนาจทางการเมืองของกลุ่มการเมืองเดิม สิ่งที่สำคัญที่
พระองค์ทรงเริ่มต้นในการประกาศตั้งสภาทั้งสองก็คือ ประกาศสำนักทางประวัติศาสตร์
ของพระองค์อย่างชัดเจน ดังความที่ว่า ". . . พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น
พระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในรัชกาลที่ 5 ในพระบรมราชวงศ์ซึ่งได้ประดิษฐานและดำรง
รัตนาราชไมไหสวรรยาธิบดี ณ กรุงเทพมหานคร. . ."³⁰² และ ". . . จึงมี
พระบรมราชโองการมารพระบัญญัติ. . . ให้ทราบโดยทั่วกันว่า ตั้งแต่เสด็จบรมราชา
ภิเศกเสด็จราชสมบัติ ทั้งพระราชหฤทัยจะดำรงรักษาพระนครขอบขันขสีมา หัง
พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และราษฎร ให้ถาวรพัฒนาไป. . ."³⁰³
ในการประกาศสำนักทางประวัติศาสตร์นี้ มีความหมายที่สำคัญ คือ คำหนึ่งเป็นการ
บ่งบอกถึงความเป็น "เจ้าของ" อำนาจอย่างแท้จริง เพราะพระองค์ทรงเป็น
พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์ที่สถาปนา "กรุงเทพมหานคร" และอีกคำหนึ่ง
เป็นการประกาศสำนักของพระองค์ในสถานะ "พระมหากษัตริย์" ในราชวงศ์จักรี
ว่า พระองค์ทรงมีพันธกิจที่จะต้องทำให้เกิดความก้าวหน้าแก่ชนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม
ในคำแรกนั้นเป็นการอธิบายอำนาจเก่าที่เป็นเพียงอำนาจชั่วคราวเท่านั้น ในคำ
ที่สอง เป็นการย้ำให้ชนกลุ่มต่าง ๆ เห็นถึงเป้าหมายที่ตรงกว่า การประกาศสำนัก
ทางประวัติศาสตร์นี้กล่าวโดยสรุปก็คือ การประกาศสถานะพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์
จักรีว่าพระองค์ทรงสำคัญกว่าพระองค์ทรงมีพันธกิจต่อรัฐ ซึ่งในรัชกาลต่อมาได้กลายมา

³⁰¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัตติยา กรรณสูต, เอกสารการเมือง
การปกครองไทย พ.ศ. 2411-2477, หน้า 13.

³⁰² ประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติ, ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช
และ ชัตติยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2411-2477,
หน้า 17.

³⁰³ เรื่องเดียวกัน.

เป็นสิทธิธรรมของความเป็นพระมหากษัตริย์ในความนึกคิดของชนกลุ่มต่าง ๆ อันส่งผลให้เกิดวิกฤติความชอบธรรมในท้ายที่สุดซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป

นอกจากการประกาศสำนักทางประวัติศาสตร์แล้ว ความหมายสำคัญอีกประการหนึ่งของการตั้งสภาทั้งสองก็คือ การประกาศออกมาอย่างชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษรว่ามีนัยยะว่า การใช้อำนาจโดยผ่านความสัมพันธ์ส่วนตัว หรือการใช้อำนาจแบบเดิมที่เป็นแบบปากเปล่านั้น ไม่มีความหมายเพราะการออกกฎหมายบังคับกลายเป็นหน้าที่ของสภาอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธาน

การตั้งสภาทั้งสองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้นำมาซึ่งความขัดแย้งทางการเมืองอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก กล่าวคือ ชั้นแรกพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้ผู้สำเร็จราชการเป็นสมาชิกของสภาด้วย แต่ปรากฏว่าผู้สำเร็จราชการปฏิเสธ³⁰⁴ การที่จะทรงแต่งตั้งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นสมาชิกสภาที่มีความหมายที่สำคัญคือเป็นการแสดงอำนาจเหนือสมเด็จพระยา เมื่อท่านปฏิเสธ กลุ่มการเมืองฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีความรู้สึกอึดอัดกับสมเด็จพระยา นั้น ไม่ยอมรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเป็นผู้ทำให้เกิดความก้าวหน้า และได้แสดงความคิดเห็นกระทบสมเด็จพระยาอย่างมากผ่านทางหนังสือครุโฆวาทที่ได้จัดทำขึ้นภายหลังการปฏิเสธของสมเด็จพระยา³⁰⁵ การที่กล่าวว่าเป็นการแสดงออกเพียงฝ่ายเดียว ก็เพราะไม่ปรากฏหลักฐานใด ๆ ที่เป็นการโต้ตอบในประเด็นนี้จากสมเด็จพระยา

การแสดงออกของกลุ่มการเมืองฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหลักฐานที่สำคัญอีกชุดหนึ่งที่ทำให้เห็นว่า สำนักทางประวัติศาสตร์เช่นที่กล่าวมานั้น เป็นพลังทางภูมิปัญญาที่เป็นรากฐานในการแสดงออกในคำที่เป็นการยอมรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ทรงภูมิปัญญาที่จะนำ

³⁰⁴ปิยนาด มุณนาค, บทบาทของเสนาบดีตระกูลมุณนาค, หน้า 229.

³⁰⁵ครุโฆวาท ได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรกในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2417 ส่วนการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ตั้งเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2517.

แน่นอนเกินไปสู่ความก้าวหน้าได้ ดังปรากฏในหนังสือ ครูไฉวาท เสมอ ๆ ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง "กระทำ" ให้เกิดความเจริญมากมาย และไต่ถ้อยสรรเสริญการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่พระองค์ได้ทรงกระทำ เช่น การเลิกประเพณีการหมอบคลานเวลาเข้าเฝ้า ว่าเป็นการนำไปสู่ความเจริญ³⁰⁶ นอกจากนี้ใน ครูไฉวาท ยังได้ลงบทความรู้ทางประวัติศาสตร์ไว้ด้วย ดังปรากฏการลงพิมพ์พงศาวดารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา และลำดับพระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์ เป็นเรื่องยาวติดต่อกันมาทุกฉบับ ตั้งแต่เล่มที่ 1 แผ่นที่ 5 ถึงเล่มที่ 2 แผ่นที่ 12 ซึ่งเป็นฉบับสุดท้าย การลงพิมพ์พงศาวดารเช่นนี้ ย่อมเป็นที่ยืนยันถึงการยอมรับใน "บทบาท" ของพระมหากษัตริย์ในการ "กำหนดวิถีประวัติศาสตร์" เป็นอย่างดี

ด้วยสำนึกที่ยอมรับบทบาทของพระมหากษัตริย์ ในการกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ของกลุ่มการเมืองที่จัดทำหนังสือครูไฉวาท จึงทำให้ไม่พอใจสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ ดังที่ปรากฏในนิทานโบราณว่าด้วยราชสีห์และช้าง ซึ่งเปรียบเทียบพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นราชสีห์ผู้มีอำนาจอันชอบธรรม ส่วนสมเด็จพระยาเป็นช้าง ซึ่งได้ก่อกวนเรื่องช้างที่หักอกศย ไทยราชสีห์อ้างสิทธิ์ว่า

"...ทำไมเราได้อยู่มาแต่เดิม และเราไต่รักษาทำถ้ามีมาช้านานแล้ว เราไต่ออกไปเที่ยวตรวจทำถ้าของเราอยู่เสมอ เราเดินมาวันนี้มาปะทานเขาวันนี้ ท่านจะมาไลเราทั้งนี้จะไม่ไต่ๆ เราไม่กลัวท่านคอก เราก็คือเป็นราชสีห์เป็นใหญ่ในสัตว์ทั้งปวง ท่านมาคณินเรานัก ท่านจงไปเสียจากถ้าของเรา เราไม่พอใจให้มีสองคนอยู่ในถ้านี้ เราจะไต่รักษาผู้เดียว..."³⁰⁷

306 "ว่าด้วยบ่าวทาสในกรุงสยาม," ครูไฉวาท 1 (ธันวาคม 2417).

307 "นิทานโบราณว่าด้วยราชสีห์และช้าง," ครูไฉวาท 1 (กรกฎาคม 2417).

และได้เสนอความคิดผ่านนิทานเรื่องนี้ว่าควย นายวิศกับนายบุญสนทนากันกันว่า
มีคนหัวเก่าไม่ค่อยพอใจในการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรง
ทำให้เกิดความเจริญ ทั้งความที่ว่า

"... ถึงว่าพระเจ้าแผ่นดินจะมีพระราชหฤทัย ทรงพระกรุณาจัดการ
บ้านเมืองให้ราษฎรมีความสุข ความเจริญ ถึงเช่นนี้ก็ยังมีคนไม่พอใจอยู่
... จำพวกหนึ่งคือ คนที่เกิดอยู่มาตั้งแต่ 50 ปี 60 ปีแล้ว ก็ถือธรรมเนียม
โบราณแข็งแรง แลรู้การบ้านเมืองเก่าแก่ควย ครั้นเมื่อใครใคร่คิดว่า
พระเจ้าแผ่นดินทรงจัดการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมขึ้นใหม่ คนจำพวกนั้นไม่
ชอบ... "308

เมื่อเกิดความขัดแย้งกันระหว่างกรมพระราชวังบวรกับพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครูโฆวาท ได้เสนอความคิดที่ย้ำว่าทุก ๆ คนต้องจงรัก
ภักดีต่อผู้นำ จึงจะทำให้ประเทศเจริญได้ในบทความเรื่อง "ประเทศที่เจริญต้องมี
คอเวอร်เมนต์มันคงไว้" อันเน้นถึงหน้าที่ของผู้นำที่จะเป็นผู้นำบุคคลที่รุ่งเรืองให้กับ
ผู้อยู่ใต้ปกครอง ซึ่งเป็นการสมควรที่เสนาบดี ข้าราชการ และประชาชน ต้องมี
ความจงรักภักดีต่อผู้นำ ไม่ควรขัดขวางการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมต่าง ๆ และ
เมื่อเกิดกรณีพิพาทขึ้น ควรจะเป็นหน้าที่ของผู้นำในสังคมนั้นเป็นผู้ตัดสิน³⁰⁹

และการแสดงออกที่ชัดเจนที่สุดในครูโฆวาทว่ากลุ่มการเมืองกลุ่มนี้มีสำนัก
ทางประวัติศาสตร์ที่ว่า พระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีเท่านั้นที่จะเป็นผู้กำหนดวิถี
ประวัติศาสตร์ปรากฏอยู่ในบทความเกี่ยวกับคำสาบานของสภาที่ปรึกษาในพระองค์
ที่ได้เสนอความคิด ความว่า

"... ข้าพเจ้าทั้งหลายจะตั้งความสุจริต กตัญญูทกเวที ต่อพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าแผ่นดินสยาม ทลออกจนบรมราชโอรสที่จะสืบราชอิสริยยศต่อไป ให้ติด

308 "ว่าควยชาวทวนในกรุงสยาม," ครูโฆวาท 1 (ธันวาคม 2417).

309 "ประเทศที่เจริญต้องมีคอเวอร်เมนต์มันคงไว้," ครูโฆวาท
1 (ธันวาคม 2417).

คือเนื่องไป . . . เป็นที่หมายอีกอย่างหนึ่งก็ว่า กรุงสยามคงจะมีความเจริญ
ต่อไปได้ เพราะการที่สืบราชอิสริยยศต่อเนื่องกัน . . . 310

จากที่กล่าวมาในส่วนการแสดงออกของกลุ่มการเมือง "ครุโฆวาท" นั้น
เป็นการแสดงออกบนรากฐานทางภูมิปัญญาที่สำคัญคือ สำนักทางประวัติศาสตร์ของ
พระเจ้าอภัยยาเชนทั้งหลายที่ถูกหลอหลอมมาตั้งแต่ช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่มีพระราชอำนาจที่แท้จริงนั่นเอง และประกอบกับ
กลุ่มการเมืองกลุ่มนี้ส่วนมากแล้วมีสถานะเป็นพระราชวงศ์ ซึ่งมีความสำคัญในความ
เป็น "ราชวงศ์จักรี" อยู่แล้ว จึงทำให้สำนักดังกล่าวมีพลังแรงกล้าขึ้น

แม้ว่าความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะเป็น
ผู้ "กำหนด" วิถีประวัติศาสตร์ให้ก้าวไปสู่ความเจริญจะประสบปัญหา โดยเฉพาะ
ความพยายามที่จะรวมศูนย์อำนาจทางค่านิยมชกนำไปสู่ความขัดแย้งกับกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แต่ก็มีใ้ทำให้พระองค์ทรง
ยุติ "การกระทำ" ความสำคัญของพระองค์ เพียงแต่พระองค์ทรงระมัดระวังมากขึ้น
มิให้กระทบกระเทือนต่อผู้มีอำนาจเก่าโดยตรง โดยพระองค์ทรงเปลี่ยนมาเน้นทาง
ด้านการศึกษา ไ้ทรงโปรดให้ตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ในปี พ.ศ. 2524
ตั้งโรงเรียนท่าเตียนในปี พ.ศ. 2425 และทรงโปรดให้ตั้งกรมทศนา ในปี พ.ศ.
2425 เป็นต้น ซึ่งการกระทำต่าง ๆ เหล่านี้ พระองค์ทรงถือว่าเป็นการสร้าง
ความเจริญ³¹¹

ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พยายามที่จะลบล้างอำนาจเก่า นั้น ปัญหาอันเกิดจากปัจจัยภายนอก คือมหาอำนาจ
ตะวันตกได้ปรากฏชกเงินมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งก็เป็นสาเหตุหนึ่งนอกเหนือจากที่กล่าวมา
ที่ทำให้พระองค์ทรงหลีกเลี่ยงการกระทำใด ๆ อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งภายในที่

310 "เรื่องพระบรมราโฆวาท," ครุโฆวาท 108 (สิงหาคม 2417).

311 เกมม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์, "แนวพระราชดำริทาง
การเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," ใน ประวัติศาสตร์และ
การเมือง, หน้า 197.

รุนแรงขึ้น ทั้งที่พระองค์ทรงสรุปการกระทำของพระองค์เพื่อสั่งสอนเจ้าฟ้า
มหาวิรุณนิศว่า การภายในจะต้องรองรับการภายนอก³¹²

สภาพภายในภูมิภาคแถบนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ประเทศตะวันตกได้เข้ายึดครองดินแดนรอบ
ข้างไว้ได้แล้วเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นพม่า มลายู หรืออินโดจีน และประการสำคัญ
คือ ได้เข้ามามีความสัมพันธ์กับดินแดนบางส่วนที่อยู่ "ภายใต้พระราชอำนาจ" ของ
พระมหากษัตริย์ไทย เช่น อังกฤษได้ขยายกิจการป่าไม้ในดินแดนภาคเหนือ และขยาย
กิจการท่าเหมืองแร่ในภาคใต้ ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกที่เพิ่มมากขึ้นนี้เมื่อ
ประกอบเข้ากับการมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ซึ่งกล่าวมาแล้วของชนชั้นนำรุ่นใหม่
ในเวลานั้น จึงทำให้เกิดกระบวนการที่สำคัญที่ยังผลทำให้เกิดสาระสำคัญของ
รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทันสมัยขึ้นมาก็คือ อำนาจส่วนกลางได้ขยายไปครอบคลุมพื้นที่
อย่างแท้จริงนั่นเอง

ดังนั้น ก่อนที่จะอธิบายถึงกระบวนการที่ส่วนกลางกระทำต่อหัวเมือง
จำเป็นที่จะต้องเข้าใจใน "ความรู้สึกรักนิกคิขององค์ชิปคัยส่วนกลาง" ที่มีต่อหัวเมือง
ห่างไกลหรือเมืองประเทศราชเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริว่า

"... พระราชอาณาจักรกรุงสยามนี้ บางทีกว้าง บางทีแคบ กอท ๆ
กิว ๆ ตามบรมราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินปกครอง... บางทีพระเจ้า
แผ่นดินจะมีอำนาจปกแผ่ไปในเมืองลาว และเมืองมะลายูทั้งปวง..."³¹³

³¹²"พระบรมราชาโหวาถึงเจ้าฟ้าวิรุณนิศ," ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช
และ ชัตติยา กรรณสุต, เอกสารการเมืองการปกครอง พ.ศ. 2411-2472,
หน้า 133.

³¹³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่อง
ประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้า
บรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรทัยเทวีอุฎการักษ์ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479),
หน้า 3.

ซึ่งมีความหมายอย่างชัดเจนว่าขอบเขตของพระราชอาณาจักนั้นขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ และในมุมมองการได้อาณาเขตเพิ่มขึ้นหรือเสียอาณาเขตไป ก็มีความหมายว่าได้หรือเสียพระเกียรติยศด้วย ดังปรากฏในพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวที่เสียดินแดนทางใต้ คือ กสนัน ครงกานู ไทรบุรี ปะลิส และหมู่เกาะ ความว่า " . . . การที่เสียพระราชอาณาเขตไปครั้งนี้ ก็เป็นที่เสียเกียรติยศมาก เป็นที่เศร้าสลดใจอยู่ . . ." 314

ในขณะนั้น แนวความคิดเกี่ยวกับความมุ่งหมายของการใช้อำนาจปกครองหัวเมืองและประเทศราชได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า

" . . . ความมุ่งหมายของการปกครองทั้งอย่างเก่าและอย่างใหม่ ก็อยู่ในจะโอบอุ้มเมืองอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน แต่เข้าใจอธิบายคำอยู่เย็นเป็นสุข นั้น ผิดกันอย่างเท่าเทียมว่า ถ้าบ้านเมืองปราศจากภัยต่าง ๆ เช่น โจรผู้ร้าย เป็นต้น ก็เป็นสุข . . . ความคิดที่จะโอบอุ้มเมืองอยู่เย็นเป็นสุขของจักรการบ้านบุรุงในเวลาบ้านเมืองเป็นปรกติเป็นคติเกิดขึ้นใหม่ ดูเหมือนจะเริ่มเกิดขึ้นแต่ในรัชกาลที่ 4 . . ." 315

การมีแนวความคิดว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงเทพมหานคร ทรงใช้อำนาจปกครองหัวเมืองและประเทศราชเพื่อ "จัดการบ้านบุรุง" ให้เกิดความเจริญนี้ สะท้อนให้เห็นได้จากกรณีของเมืองหลวงพระบางใน พ.ศ. 2417 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งข้าหลวงใหญ่ไปประจำที่หลวงพระบาง เพื่อปราบฮ่อและป้องกันการยึดครองของฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี "พระบรมราชโองการ (ไปรเวท) พระราชทานให้ทราบแต่เฉพาะข้าหลวงผู้เดียว" ซึ่งนอก

314 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงในที่ประชุมเสนาบดี เรื่องทำหนังสือสัญญาทางไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128," วารสารศิลปากร 20 (กันยายน 2519): 69.

315 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "เทศาภิบาล," ใน มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ, หน้า 5.

จากจะทรงใช้พระราชอำนาจบังคับเจ้านายลาวโดยให้ข้าหลวงใหญ่ "บอกโดยตรงว่า
ที่กรุงเทพฯ ห้ามมิให้เจ้านายลาวผูกด้วยราชการต่างประเทศ ราชการต่างประเทศ
ในเมืองหลวงพระบางเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ ฝ่ายเดียว. . ."316 แล้ว พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ข้าหลวงใหญ่ " . . .ชี้แจงให้พวกลาว
มีน้ำใจจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ โดยความเชื่อถือว่าจะเป็นที่ป้องกันอันตราย และจะเป็น
ผู้ให้ความเจริญแก่เจ้านายแลบ้านเมือง. . ."317 และยังทรงเห็นว่าหน้าที่ของ
ข้าหลวงก็คือ

" . . .เป็นพนักงานที่จะสอดส่องความเจริญของเมืองหลวงพระบาง
ทั้งผลประโยชน์ในบ้านเมืองจะเกิดขึ้นใดควยอย่างไร และประโยชน์นั้นจะเจือ
ลงมาถึงกรุงเทพฯ โดยทางราชการแลโดยทางค้าขาย ไม่บาไปเสียในประเทศ
อื่นใดควยอย่างไร จะชัก รอยางใดซึ่งจะให้เมืองหลวงพระบางมั่นคงยั่งยืน
เป็นของกรุงเทพฯ ทั้งผลประโยชน์แลบ้านเมืองสืบไป. . ."318

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายหน้าที่ข้างต้นนี้ให้
ข้าหลวงถือปฏิบัติ สะท้อนให้เห็นแนวพระราชดำริที่ว่าความเจริญของเมืองในพระราช
อาณาจักร โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเจริญทางเศรษฐกิจ มิได้เป็นผลดีแก่คนในเมือง
ดังกล่าวเท่านั้น แต่เป็นผลดีต่อ "กรุงเทพฯ" ด้วย

ความพยายามที่จะมีอำนาจเหนือหัวเมืองและเมืองประเทศราชเช่นนี้ เป็น
กระบวนการที่เกิดขึ้นตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับการ
บรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 อันหมายถึงการได้รับ "ความเป็นพระมหากษัตริย์อย่าง
แท้จริง" ที่จะต้องมีอำนาจสูงสุดเพียงผู้เดียวด้วย จึงทำให้เข้าใจได้ว่ากระบวนการนี้
เกิดขึ้นมาเนื่องจากพระองค์จะต้องดำรงรักษาดินแดนของรัฐ "ราชสมบัติ" ที่รับมา

316 พจน. ร.5 รล.3/32 พระบรมราโชวาทสืบ (ไปรเวท) พระราชทาน
ข้าหลวงประจำเมืองหลวงพระบาง.

317 เรื่องเดียวกัน.

318 เรื่องเดียวกัน.

จากพระราชปึกา เพื่อจรรโลงความเป็น "เอกราช"³¹⁹ คือดินแดนที่มีพระราชามีอำนาจเพียงผู้เดียวไว้ เพื่อที่พระองค์จะได้ทรงสร้างสรรคให้ให้เกิดความเจริญก้าวหน้าขึ้น ดินแดนส่วนไหนที่พระองค์ไม่ทรงสามารถที่จะมีอำนาจหรือไม่สามารถเป็น "เอกราช" ได้อย่างแท้จริง พระองค์ก็ทรงแสดงพระราชดำริความว่า

"... แต่กรุงจะเอาไว้ก็มีแต่จะเกิดความวุ่นใจ เพราะอังกฤษมีความปรารถนาแรงกล้า เมื่อเราเห็นว่าอะไรจะโรบาง แล้วจึงจัดการเสียเพื่อจะได้จัดการปกครองให้ทั่วถึงในส่วนที่เป็นของเรา เราจะมีอำนาจมากกว่าเมื่อมีเมืองที่ไม่มีอำนาจปกครองพ่วงอยู่ เพราะเมื่อมีอยู่ที่ของปกครองรักษาให้โคสิหิชาติจริง ๆ ถ้าปกครองไม่โคสิหิชาติแล้วไม่มีเสียดีกว่า..."³²⁰

กระบวนการขยายอำนาจไปสู่หัวเมืองและประเทศราช "ให้โคสิหิชาติจริง ๆ" นี้ ใช้เวลาในการจัดการยาวนานพอสมควรทีเดียว นับตั้งแต่การส่งข้าหลวงไปประจำหัวเมืองจวบจนกระทั่งถึงการสถาปนามณฑลในเขตรอบนอกทั้งหมด ซึ่งถือได้ว่าเป็นความสำเร็จของความพยายามที่จะมีอำนาจครอบคลุมดินแดน³²¹ และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ท่ามกลางกระบวนการอันยาวนานนี้มีการตรวจตราหรือระมัดระวังต่อการปฏิบัติใด ๆ อันจะนำความขัดแย้งระหว่างเมืองประเทศราชกับส่วนกลางมิให้ประทุขึ้น ซึ่งเป็นกระบวนการที่ได้มาด้วยการเรียนรู้จากการปฏิบัติทั้งสิ้น ดังนั้นการศึกษาที่มักสรุปอย่างง่าย ๆ ว่าการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 เป็นผลมาจากการไป "ดูงาน" ต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงออกจะเป็นการสรุปที่ค่อนข้างผิวเผิน

³¹⁹ จะเห็นได้ว่า คำว่า "เอกราช" นั้นเป็นคำที่มาจาก "เอกราช" ซึ่งมีความหมายไม่เหมือนในปัจจุบัน.

³²⁰ "พระราชดำริทรงในที่ประชุมเสนาบดี เรื่องทำหนังสือสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128," ศิลปากร 20 (กันยายน 2519): 68-69.

³²¹ ทรายละเอียดใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชค อังสกุล (บ.ก.), มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524).

ในขณะที่เดียวกันกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามที่จะมีอำนาจครอบคลุมดินแดนที่เป็น "ราชสมบัติ" ปัญหาภายในก็คลี่คลายไปเนื่องจากสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่อนิจกรรม และกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญสิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. 2425 และ พ.ศ. 2428 ตามลำดับ ทำให้พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งพระองค์ทรงแสดงออกให้คนทั่วไปรับรู้โดยการประกาศเลิกธรรมเนียมการมีวังหน้าใน พ.ศ. 2428 นั้นเอง และในปีต่อมาก็ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารขึ้น ซึ่งมีความหมายอย่างชัดเจนว่าพระราชอำนาจอันเป็นของพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์นั้นจะตกเป็น "มรดก" แก่พระราชโอรส และการกระทำทั้งสองประการนี้ พระองค์ทรงเน้นให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นการกระทำที่เหมาะสมแก่สมัยเหมาะแก่กาลอันเป็นประเพณีที่บ้านเมืองที่เจริญแล้วกระทำกัน³²²

ด้วยความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ จึงทำให้พระองค์ทรงไม่พอพระราชฤทัยในคำกราบบังคมทูลของบรรดาเจ้านายและขุนนางที่แสดงความคิดเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 103 พระองค์ทรงแสดงความรู้สึกว่า

---

³²² ดังปรากฏใน "พระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช," "ประกาศเรื่องกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทิวงคต" และ "ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าฟ้าวิสุทธิมหิต," ใน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช, หน้า 35-66.

" . . . เมื่อผู้ใดได้รู้การเก่า ผู้นั้นจะเห็นได้ถึงความยากลำบากของเรา เป็นประการใด ถ้าผู้ใดเห็นแต่การภายหลังก็จะเข้าใจว่า เราโค่นงี่เสียจาก โง่เขอะมาเป็น 17 - 18 ปี . . ." ³²³

และพระองค์ได้ทรงชี้แจงให้บรรดาเจ้านายและขุนนางเหล่านั้นทราบว่า "ความที่น้ำกษัตริย์อย่างใดซึ่งโค่นล้มมานั้น ไม่เป็นการที่จะแสดงให้เห็นใหม่ ของเราเลย แต่เป็นการโค่นล้มเห็นอยู่แล้วทั้งสิ้น . . ." ³²⁴ และทรงย้ำว่าพระองค์ นั้น " . . . ไม่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะต้องบีบบังคับให้หันลงทางกลาง เหมือน อย่างพระเจ้าแผ่นดินในยุโรป ซึ่งมีมาในพงศาวดาร . . ." ³²⁵ นอกจากนั้นก็ทรง ชี้แจงถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยชักชวนทำให้พระองค์ยังทำอะไรมากไม่ได้ และยืนยันว่าพระองค์จะ " . . . ไม่เป็นผู้กีดกันความเจริญแวมั่นคงของบ้านเมือง คงนั้นแล้ว เรายังคงเป็นผู้รับผิดที่คนทั้งปวงจะลงร้าย . . . เพราะความเห็นซึ่ง จะถือว่า ถ้าเราประสงค์อย่างไร การนั้นคงจะตกลงไปได้ การซึ่งไม่ตกลงไปได้ เพราะเราไม่คิดจะให้ตกลงครั้งนี้ . . ." ³²⁶ ซึ่งเป็นการแสดงถึงสำนักทาง ประวัติศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์ต้องเป็นผู้กำหนดวิธีประวัติศาสตร์ให้ไปสู่ความเจริญ

เป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ในเวลาร่วมสมัย นี้มักจะทำให้ความสำคัญแก่การที่เจ้านายและข้าราชการกรมบังคับควบคุมความคิดเห็นจัด การเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ค่อนข้างมาก และให้ความ

---

³²³"พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247," ใน รัชชนันต์ สมุทวณิช และ ชคดียา กรรมชุต เอกสารการเมืองการ ปกครองไทย พ.ศ. 2411-2477, หน้า 77.

³²⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

³²⁵เรื่องเดียวกัน.

³²⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

สำคัญไปในแง่ที่ว่าค่ากราบบังคมทูลนี้เป็นพลังผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำการปฏิรูปการปกครองในช่วงเวลาต่อมา ผู้เขียนมิได้ปฏิเสธความสำคัญของการที่เจ้านายและขุนนางถวายนามคิดเห็น แต่การจะยอมรับว่าเป็นพลังผลักดันนั้นออกจะเกินความเป็นจริงไปสักหน่อย ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตอบว่า ข้อเสนอหลายประการของกลุ่มเจ้านายและขุนนางนั้นพระองค์ทรงตระหนักที่อยู่แล้วและบางอย่างก็ได้ทรงดำเนินการอยู่แล้ว³²⁷

ในกระบวนการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำในทศวรรษ 2430 คือการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง พระองค์ได้ทรงขึ้นขึ้นถึงสำนักของพระองค์ที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อทำความเจริญให้แก่บ้านเมืองอย่างชัดเจน ความว่า

"... ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้ราชสมบัติรับหน้าที่อันยิ่งใหญ่ ในพนักงานที่จะบำรุงรักษาแผ่นดินซึ่งเป็นพนักงานอย่างสูง... จึงได้มีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมควรกับเวลา ให้เป็นทางที่จะเจริญแก่บ้านเมือง..."³²⁸

และทรงเปรียบเทียบให้เห็นถึงว่าพระองค์ในสถานะพระมหากษัตริย์ของไทยนั้น ทรงมีความสำคัญอันทำให้ทรง "กระทำ" ในสิ่งที่ทรงพระราชดำริว่าจะเป็ผลดีต่อชนทุกกลุ่มและต่อบ้านเมืองโดยรวม ดังปรากฏความว่า

³²⁷พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำริตอบความเห็นผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ลงวันที่ 29 เมษายน 2428," ใน ชัยชนันท์ สมุทวนิช และ ชัคติยา วรรณสุต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2411-2477, หน้า 77.

³²⁸"พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า 126.

...พระเจ้าแผ่นดินหมายเอาประเทศยุโรป ซึ่งปกครองบ้านเมือง มีกำหนดพระราชนาภาพต่าง ๆ กัน ด้วยอาศัยเหตุการณ์ซึ่งโคเกิดขึ้นในบ้านเมืองโดยความไม่พอใจของราษฎร จึงไม่มีข้อบังคับศักดิ์กันเป็นชั้น ๆ . . . ส่วนที่กรุงสยามนี้ ยังไม่มีเหตุการณ์อันใดซึ่งเป็นการจำเป็นแล้ว แล้วจึงเป็นขึ้นเหมือนประเทศอื่น ๆ ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเราเป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองและเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไป จึงโคคิดทำ . . . ปกติราษฎรยอมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในความยุติธรรม และเป็นผู้รักใคร่คิดจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่เป็นสุขกว่าผู้อื่นทั้งสิ้นหัวหน้ากัน . . . "329

ด้วยความสำนึกที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่จะต้องสร้างความเจริญให้แก่ "รัฐ" ที่มีขอบเขตเท่าที่พระองค์ทรงรับ "ราชมรดก" มา ภายหลังจากที่สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า และกรมพระราชวังบวรวิเศษพระชนม์แล้ว ซึ่งทำให้พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด พระองค์จึงทรงสานต่อการควบคุมหัวเมืองจากที่ตั้งข้าหลวงไปควบคุมดูแลการมีอำนาจปกครองอย่างแท้จริง ซึ่งเริ่มต้นจากการประกาศจัดป็นหน้าที่ระหว่างกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงมหาดไทย ร.ศ. 113 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 และข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117 ทั้งหมดเป็นการจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองตั้งแต่ชั้นต่ำที่สุดจนถึงสูงที่สุด อันเป็นการสถาปนาอำนาจออกไปครอบคลุมพระราชอาณาเขตทั้งหมด³⁴⁰

จากสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ทรงมีอยู่อย่างแรงกล้า จึงทำให้พระองค์ทรง "กระทำ" การดังกล่าว อันเป็นขั้นที่สำคัญขั้นหนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และด้วยสำนึกว่าพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ จะต้องนำความเจริญมาสู่รัฐ ก็ไ้ทำให้พระองค์ทรง "กระทำ" การอื่น ๆ อีกสามขั้น

329 เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.

330 สมเกียรติ วันทะนะ, "เมืองไทยยุคใหม่ : สัมพันธภาพระหว่างรัฐ กับประวัติศาสตร์สำนึก," ใน อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแก่ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 91.

ซึ่งล้วนแต่มีส่วนในการก่อรูปรัฐของพระองค์เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้แก่ การปรับปรุงการเก็บภาษีอากร การปฏิรูปกฎหมาย และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในสังคม การรวบรัดและจัดระเบียบการเก็บภาษีใหม่ มีความหมายอย่างชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมเงินรายไค้ที่ยังตกค้างอยู่ตามที่ต่าง ๆ ให้มารวมศูนย์อยู่ที่พระองค์เพื่อที่พระองค์จะทรงมีพระราชทรัพย์มากพอที่จะทรงกระทำสิ่งต่าง ๆ ให้บังเกิดความก้าวหน้าแก่รัฐต่อไป ดังปรากฏว่า เมื่อพระองค์ต้องการสร้างถนนสามเสน ในปี พ.ศ. 2433 พระองค์ก็ทรงใช้วิธีการประกาศคดีนี้ให้แก่เจ้าภาษีนายอากรที่ยังติดค้างภาษีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2429 ร้อยละ 15 ถ้าชำระหนี้หลวงหมดสิ้นเชิงไม่มีติดค้างอีกเลยจะลดให้ร้อยละ 30 เพื่อเร่งเร้าให้ลูกหนี้ชำระหนี้เสียโดยเร็ว และพระองค์ทรงชี้ว่า ถ้าหากพระองค์ทรงได้เงินครบ 2500 ชั่งเมื่อไร ก็จะไม่ยอมลดหนี้ให้อีก³³¹

ความพยายามที่จะจัดระบบการเก็บภาษีให้รวมศูนย์อยู่ที่พระมหากษัตริย์ นอกจากพระองค์จะทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ตามนโยบายการแก้ไขการปกครองแผ่นดินแล้ว ในปี พ.ศ. 2433 พระองค์ได้ทรงตราพระราชบัญญัติว่าด้วยงบประมาณแผ่นดินและรายงานกำหนดการประมาณรับจ่ายล่วงหน้า³³² ซึ่งมีความหมายที่สำคัญคือ กระทรวงการคลังเมื่อวางระเบียบการจัดงบประมาณแล้ว จะต้องได้รับพระราชดำริเห็นชอบ พระราชทานอนุญาต อันเป็นการประกันว่าจะไม่มีการใช้จ่ายเงินโดยมิได้รับความเห็นชอบจากองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการรวมอำนาจในการจัดการทางเศรษฐกิจไว้ที่พระองค์ ทำให้พระองค์ทรงสามารถรับรู้และกำหนดความ

³³¹ ร.ท.ท.เชณียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 12, "ประกาศหอรัษฎากรพิพัฒน์ว่าด้วยเรื่องเงินหนี้หลวง ร.ศ. 109," หน้า 115.

³³² พระเชษฐา สันตะภุช, "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว," ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, หน้า 466.

เปลี่ยนแปลงในรัฐได้อย่างสมบูรณ์ด้วยพระองค์เอง ซึ่งพระองค์ทรงสำนักอยู่เสมอว่า การรวมศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจนั้นเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้สามารถมีอำนาจทางการเมืองได้อย่างแท้จริง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่มีไปถึงสมเด็จพระบรมพระยาคำรงราชานุภาพ เมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2439 มีใจความสำคัญว่า การปรับปรุงระบบการปกครองกับการปรับปรุงระบบภาษีอากร เป็นอำนาจซึ่งเสริมต่อกันและกันจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้³³³

และการปรับปรุงการเก็บภาษีเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีอำนาจเหนือหัวเมืองหรือเมืองประเทศราชอย่างแท้จริงด้วย กล่าวคือ ทั่วสำนักที่ว่าพระองค์จะต้องนำความเจริญให้แก่หัวเมืองด้วย³³⁴ ดังนั้นการปรับปรุงการเก็บภาษีจึงเป็นไปในลักษณะที่ว่า

"... รัฐบาลจะต้องจัดหาคนที่มีความรู้ความชำนาญที่เจริญแล้ว ชุกไปช่วยคิดอานจัดการแก้ไขค่าเป็นการให้เกิดขึ้นเพิ่มเติมเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้มีส่วนแบ่งให้เป็นผลประโยชน์แก่ผู้มีฐานะ ซึ่งเคยโดยอยู่ตกจนให้โตมากขึ้นและหัวเมืองกล่าวโดยย่อก็คือ รัฐบาลรับภาระมาช่วยจัดหาผลประโยชน์กำไรให้แก่หัวเมืองเหล่านั้น และให้มีส่วนแบ่งเป็นของประเทศด้วย. . ."³³⁵

ด้วยหลักการเช่นนี้เมื่อจัดตั้งระบบการปกครองแบบเทศาภิบาลแล้ว จึงทำให้

"... เจ้าเมืองกรมการที่ไม่เคยขึ้นกับใคร เพราะว่าเสนาบดีอยู่ไกล บัดนี้มีชาวหลวงเทศาภิบาลมาอยู่ไกล จะทำอะไรจะของระวัง รายได้ที่เคยได้

³³³ สมเกียรติ วันทะนะ, รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม 2435-2475 ปรากฏทางวิชาการโดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย สถาบันวิจัยสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 12.

³³⁴ คูในเชิงอรุณที่ 316 และ 317.

³³⁵ พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), "การปกครองระบอบเทศาภิบาล," ใน วุฒิชัย มุลสิริ และ สมโชติ อ่องสกุล (บรรณาธิการ), มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ, หน้า 11.

เมื่อสมัยกินเมืองก็ค่อย ๆ หมกไป ในเมื่อรัฐบาลเริ่มต้นเก็บภาษีอากรค่าน้ำ
การราชการเสียเอง. . .³³⁶

ทำให้รายได้เหลืออยู่แค่เงินเดือนเท่านั้น และในกรณีนี้จึงทำให้กลายเป็นข้าราชการ
รัฐบาลจะปลดหรือโยกย้ายไปไหนก็ต้องไป³³⁷ การปรับปรุงการเก็บภาษีเช่นนี้เมื่อ
ประกอบเข้ากับการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลจึงทำให้ส่วนกลางรวมศูนย์อำนาจ
ได้อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม กระบวนการดังกล่าวข้างต้นยากที่จะประสมผลสำเร็จ
หากปราศจากเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในภูมิภาคของรับอยู่ กล่าวคือ
ภายหลังจากที่ระบบการผลิตเพื่อขยายขยายตัวมากขึ้นนับตั้งแต่ การทำสนธิสัญญา
การค้าเสรีในปี พ.ศ. 2398 ได้ทำให้การแสวงหารายได้ของบรรดาเจ้าเมืองหรือ
เจ้าเมืองประเทศราชเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยใช้ระบบการควบคุมของตนเป็น
ปัจจัยหลักในการผลิต เช่น เจ้าเมืองท่าเหมืองแร่ที่บุกเบิกภาคใต้ มาสู่การขายสิทธิ
ของตนไม่ว่าจะเป็นการขายสัมปทานการทำแร่ในภาคใต้ ขายสัมปทานในการทำป่าไม้
ในภาคเหนือ เพราะว่าจะนำรายได้ที่ดีกว่าที่ตนเองจะทำเองเนื่องจากไม่สามารถแข่งขัน
ทางด้านการผลิตหรือจำหน่ายได้³³⁸ ซึ่งการขายสัมปทานในลักษณะนี้ยังผลให้เกิดกลุ่ม

³³⁶รายงานประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. 114, " หน้า 31, อ้างถึงใน
เทศ บุนนาค, "การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบบปฏิวัติเชิงวิวัฒนาการ," ใน
วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ๋องสกุล (บรรณาธิการ), มณฑลเทศาภิบาล :
วิเคราะห์เปรียบเทียบ, หน้า 23.

³³⁷เรื่องเดียวกัน.

³³⁸ดูรายละเอียดใน พรพณี อวนสกุล, "กิจการเมืองแร่ที่บุกกับการ
เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ (พ.ศ. 2411-2474)," ใน ประวัติศาสตร์
เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, หน้า 400-444 และ พรพรม จงวัฒนา,
"กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยาม
จัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401-2445)," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัย สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517).

คนกลุ่มใหม่ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจที่อาจจะท้าทายอำนาจของเจ้าเมืองเดิม เช่น ชาวจีนในภูเก็ต หรือชาวไทยใหญ่ในภาคเหนือ และขณะเดียวกันก็ทำให้กลุ่มอำนาจเก่าในหัวเมืองหรือเมืองประเทศราชมีการแสวงหารายได้ที่เป็นหัวเงิน ดังนั้นจึงทำให้เกิดเจ้าเมืองคนใหม่จากการตั้งของส่วนกลางในกรณีของกลุ่มการเมืองใหม่ สามารถที่จะควบคุมหัวเมืองนั้นได้สงบได้ดังปรากฏในภาคใต้³³⁹ หรือกลุ่มเจ้าเมืองเก่ายอมรับอย่างถูกต้องต่อการเข้ามาของส่วนกลาง โดยยอมรับเงินตอบแทนที่ส่วนกลางให้มา เพราะเป็นจำนวนที่ไม่ต่ำจากที่ตนเคยได้รับจากการขายสัมปทานมากนัก และยังคงความสะดวกแก่ตนด้วยซ้ำที่ไม่ต้องมีเรื่องขัดแย้งกับผู้แสวงหาผลประโยชน์กลุ่มใหม่ที่เข้ามาอีกต่อไป ดังปรากฏในกรณีของเจ้านายทางภาคเหนือ³⁴⁰

ในด้านการปฏิรูปกฎหมายนั้น จุดใหม่ใจความอยู่ที่ความพยายามจะสถาปนากฎหมายที่มีองค์อธิปัตย์เป็นที่มาแห่งอำนาจ และกฎหมายที่ปฏิรูปใหม่นั้นรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่องค์อธิปัตย์ ดังปรากฏในคำปรารภของกรมหลวงราชบุรี ความว่า

"...กฎหมายนั้นคือคำสั่งทั้งหลายของผู้ปกครองว่า การแผ่นดินอยู่ ราษฎรทั้งหลายเมื่อไม่ทำตามแล้ว ตามธรรมเนียมของโทษ... เราจะต้องระวังอย่าคิดเอากฎหมายไปพ้องกับความดีความชั่ว ถ้าความยุติธรรม กฎหมายเป็นคำสั่ง เป็นแบบที่เราจะต้องประพฤติตาม แต่กฎหมายนั้นบางทีก็ชั่วก็ ถ้าไม่เป็นยุติธรรมก็โทษ ความคิดที่ว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรเป็นยุติธรรม อะไรไม่เป็นยุติธรรม มีข้อที่จะเกิดขึ้นหลายแห่งตามศาสนาต่าง ๆ แต่กฎหมายนั้น

³³⁹ วิจิ เศวตศรีวงศ์, "จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต," วารสารธรรมศาสตร์ 13 (กันยายน 2527). 78-79.

³⁴⁰ วิไล สุทธิศิริกุล, "เชียงใหม่ก่อน "เทศาภิบาล" พ.ศ. 2398-2442 : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527) และผู้เขียนได้รับคำแนะนำบางประการในเรื่องนี้จาก ยอดยิ่ง รักษาศักดิ์ นักศึกษาประวัติศาสตร์ที่กำลังทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการต่อต้านรัฐบาลส่วนกลางของชาวไทยใหญ่ในจังหวัดแพร่ ขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

เกิดขึ้นได้แต่แห่งเดียวคือจากผู้ปกครองแผ่นดิน ถ้าที่ผู้ปกครองแผ่นดินอนุญาต
เท่านั้น. . . "341

ขณะเดียวกันการปฏิรูปกฎหมายใหม่นี้ ก็มีจุดประสงค์ที่รัฐจะเข้ามาบริหาร
มากขึ้น ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับประชาชนอย่างหลากหลายมากกว่า
เดิม โดยมีความสงบเรียบร้อยเป็นเป้าหมายหลัก ดังปรากฏในคำประกาศจัดตั้ง
กระทรวงยุติธรรม ใน ร.ศ. 110 ความว่า

" . . . ทุกวันนี่คดีของราษฎรซึ่งเกี่ยวข้องกับซึ่งกันและกันอยู่ตามโรงศาลต่าง ๆ
ทั้งปวงนั้น มีมากขึ้นทุกวัน เพราะอาไศรยราษฎรพลเมืองมีการค้าขายเกี่ยวกับ
ทรัพย์สินถึงกันมากขึ้น. . . "342

และในอีกด้านหนึ่ง ความพยายามที่จะปฏิรูปกฎหมายให้สำเร็จเร็วขึ้นนั้น
มีจุดประสงค์ประการหนึ่งคือ ต้องการที่จะขจัดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาว
ตะวันตก และผู้ที่อยู่ในบังคับตะวันตก ซึ่งการดำรงอยู่ของสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนั้น
กระทบกระเทือนต่อพระราชอำนาจ เพราะองค์กษัตริย์ไม่สามารถที่จะบังคับบัญชาได้
และแม้ว่าผู้นั้นกระทำผิดในคดีอาณานิคมก็ไม่สามารถที่จะนำตัวมาขึ้นศาลไทย ซึ่งเป็น
ตัวแทนแห่งอำนาจตุลาการขององค์กษัตริย์ได้ ยิ่งเมื่อจำนวนคนที่เข้าไปเป็นคน
ใต้บังคับต่างตะวันตกทวีมากขึ้น จึงเป็นปัญหาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวไม่ทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง และทรงดำเนินการแก้ไขตลอดมา การ
ปฏิรูปกฎหมายก็เป็นความพยายามด้านหนึ่งเพื่อที่จะให้ชาวตะวันตกไม่สามารถจะอ้าง
ได้ว่าระบบความยุติธรรมของไทยนั้นอ้างถึง

ในด้านการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองของคนใน
สังคมคือการยกเลิกระบบไพร่และทาส เป็นกระบวนการที่กินระยะเวลาานพอ
สมควรทีเดียวนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2417 ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

341 พระเจ้าอุยกยาเชอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์, ว่าด้วยกฎหมาย
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแสง เตระยานนท์ ณ เมรุ
วัดธาตุทอง 19 ธันวาคม 2517, หน้า 98.

342 ร.ศ.ท.เสถียร ฉายฉกษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 12.

ทรงปรึกษากับบรรดาสมาชิกสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ประกาศเรื่องลูกทาสที่มี
เป้าหมายให้นำเงินผู้มีทาสสำรวจบรรดาทาส พระราชบัญญัติพิทักษ์กระเปาะยาบุธก
ทาสลูกไทย ที่กำหนดระยะเวลาของการเลิกทาส จนกระทั่งถึงการประกาศกฎหมาย
เลิกทาสครั้งสุดท้าย คือพระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ ศก 124³⁴³ (นิสซิสเสียว
โนเวนส์ได้สะท้อนพระราชดำริของพระองค์ในการเลิกทาสไว้อย่างชัดเจนว่า
". . . แต่ทาสทั้งหลาย ทหารทั้งหลาย และเจ้านายเงินทั้งหลาย ล้วนเป็นของ
ข้าพเจ้าทั้งนั้น ข้าพเจ้าจะต้องปลดปล่อยทาสให้ได้เป็นแน่แท้ ไม่ว่าเสนาบดีของ
ข้าพเจ้าจะเห็นด้วยหรือไม่. . ." ³⁴⁴) และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทาง
สังคมที่สำคัญมากก็คือ การเลิกไพรที่เป็นกระบวนการที่กินเวลานานเช่นเดียวกัน
นับตั้งแต่ความพยายามที่จะป้องกันมุลนายแจ้งเจ้านายรายชื่อไพร่เท็จ ความพยายาม
กวาดล้างการเบียดบังไพร่ของเจ้าขุนมูลนายต่าง ๆ จนกระทั่งถึงพระราชบัญญัติเปลี่ยน
วิธีเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. 116 พระราชบัญญัติเปลี่ยนการคุมเลิกจากมุลนายมา
ยังท้องที่ที่ไพร่อาศัยอยู่ และพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ. 119 อันถือว่าเป็นการ
ทำลายลักษณะของระบบไพร่³⁴⁵

การยกเลิกทั้งระบบทาสและไพร่เป็นการกระทำที่มีความหมายทางการเมือง
อย่างไพศาล เพราะเป็นการถลายถอนไพร่และทาสจากอำนาจของเจ้าขุนมูลนายมาสู่
องค์พระมหากษัตริย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้กันอย่างรวบรัดและ

³⁴³ ทรายละเอียดยุคใน พงษ์เปียน ทองพงษ์เปียน, "การศึกษาเรื่องทาส
ในสมัยรัตนโกสินทร์," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

³⁴⁴ ทรายละเอียดยุคใน ชัญฉติ สุสาบิณู, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่
และผลกระทบต่องสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,"
(วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

ชัดเจนว่าเป็นการ " . . . ทำให้เลิกไพร่กลายเป็นข้าราชการของกษัตริย์แต่เพียง
ผู้เดียว. . ." 345

กล่าวโดยสรุปถึงผลของการ "กระทำ" ในด้านต่าง ๆ ของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ว่า ด้วยการเปลี่ยนแปลงในด้านการปกครองเมื่อ
ประกอบเข้ากับปรับปรุงระบบบริหาร การปฏิรูปทางด้านกฎหมาย และการเลิกระบบ
ไพร่และทาส จึงทำให้พระราชอำนาจของพระองค์มีผลบังคับใช้เหนือหัวเมืองต่าง ๆ
อย่างแท้จริง และในขณะที่เดียวกันอำนาจของพระองค์ก็ทรงมีเหนือ "ข้าราชการ"
ทุกคนในพระราชอาณาจักรโดยไม่ต้องผ่านเจ้าเมืองหรือเจ้าขุนมูลนายอีกต่อไป
อำนาจของพระมหากษัตริย์มากอย่างไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ไทย บทสนทนา
ท้ายสุดนี้คือ ร่างพระกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณี ความว่า

" . . . พระเจ้าแผ่นดินย่อมมีพระราชอาณาสิทธิเค็ดชชาติโดยพระราชหฤไทย
ไม่มีสิ่งใดยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว พระเจ้าแผ่นดินมีพระศักดิ์ความเป็น ยาทิเช่น
1) ย่อมเป็นเจ้าเป็นใหญ่ผู้ปกครองแผ่นดิน ที่พึ่งที่พำนักของอาณาประชาราษฎร
2) เป็นที่เกิดแห่งความยุติธรรม 3) เป็นที่เกิดแห่งยศถาบันตรศกดิ์ 4) เป็น
จอมพลพลโยธาที่ระงับคืบทุกขเรื้อของบ้านเมืองโดยสงคราม หากจะเป็นไมตรี
กับประเทศใดประเทศหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินจะทรงการอันใดไม่มีผิด ไม่มีอำนาจ
อันใดจะพิจารณาทำโทษได้เลย. . ." 346

345 วิธิ เขียวศรีวงศ์, "ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง," ใน
ภาษาและหนังสือ 17 (ตุลาคม 2527 - มีนาคม 2528): 19.

346 ก.จ.ร., ร.5 บ.14/5 ราชประเพณีกรุงสยาม (ม.พ.) ร.5
0.2/8 ร่างกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม.